

84Ук7

П32

ОЛЕКСАНДР
ПІДСУХА

ПІЗНАННЯ
ІСТИНИ

CONFESSIONS
OF
THE
FATHERS
OF
THE
CATHOLIC
CHURCH

ОЛЕКСАНДР ПІДСУХА

ПІЗНАННЯ
ІСТИНИ

Оповідання, новели,
невигадані історії,
спогади, есе,
сторінки записних книжок,
комедії

Київ
«Радянський письменник»
1987

Новая книга известного украинского советского писателя отличается тематическим разнообразием, достоверностью изложения. Не могут не взволновать читателя прозаические произведения А. Пидсухи, написанные на горячем, выхваченном из самого водоворота жизни материале, воспоминания о выдающихся писателях, которых уже нет с нами,— А. Довженко, Л. Смилянском, В. Мыське, И. Выргане, В. Земляке, В. Близнеде. В комедиях «Любовь и аисты», «Познание истины» поднимаются актуальные проблемы современного села.

Рецензенты:

П. П. Нестеровский, Б. А. Гончаренко

П $\frac{4702590200-161}{M223(04)-87}$ КУ. № 8-288-1988

ВІРОГІДНІСТЬ
ПІДТВЕРДЖУЮ

СЛЬОЗА

Новела

Бою як не було.

Достоту бурелом пронісся: тут і там повитовкував молоду траву, густо і недбало порозкидав солдатів одної і другої сторони і зник, здаля відгуку-ючись вряди-годи короткими кулеметними чергами. Бій тривав не більше десяти хвилин. Успіх гвардійського батальйону вирішило те, що ворог не встиг закріпитися на новому рубежі, надто несподіваною була атака.

І все ж не тільки вибита трава-мурава і не безліч убитих впадали в очі після побоїща. На лужку, з протилежного боку взятої висоти, замість могутнього осокара, що років, мабуть, не менше ста вишумовував у небі своїм розлогим і кострубатим віттям, нині стирчав п'ятиметровий прикорень. Щедро розгалужена вершина лежала кроків за десять від нього, підм'явши під себе частину гілляччя. Так і знай: пряме попадання снаряда-болванки. Остеронь осокориної вершини, з розкинутими руками і головою на захід, лежав сержант Андрій Пазуха.

По безкровному Андрієвому обличчю повзла мурашка. Вона часто змінювала маршрут, то наближаючись до рота, то віддаляючись. По тому, що жоден мускул не виказував найменших ознак життя, можна було судити, що боєць мертвий. Він і сам думав про це, коли на якусь секунду в його свідомість, ніби крізь шпарку віконниці, просочувався промінець. Тоді, щоб переконатися, що він живий, Андрій силкувався поворухнути рукою або ногою. Але нічого з того не виходило. Очі також не розплющувались, повіки нагадували кам'яні брили, яких не підняти. Тьмаво викреслювалася думка, що це кінець. Потому наставало забуття.

Збігла година чи й більше, і попередній стан повернувся до Андрія знову. Тепер в його уяві виразно вимальовувалася кімната в гуртожитку, де з недавнього часу розмістилося троє викладачів, прибулих сюди з напівокупованого Донбасу. На ліжку біля вікна він ясно побачив себе... Тулив свого живота до гарячої батареї (замість грілки), від чого біль потроху вгамовувався, затихав. Болячка, що дала про себе знати ще перед тим, як рушати до Сибіру, буквально виводила Андрія з себе. Де взялася вона на його голову саме тепер, у найнапруженіші для Батьківщини дні? Про одне мріяв, одного хотів, надсилаючи до військкомату заяву: скоріше б на фронт, де ось уже другий рік клекоче найбільша в світі битва, до рідної домівки, де його жде-виглядає в неволі мати!

Була в нього в Сибіру дівчина, яку про себе називав «Лозинкою» за її аж надто гнучкий від недоїдання стан. Ось він і зараз лежить ніби не на одвоєваній рідній землі, а на своєму ліжечку в невеличкій кімнаті, притулившись до батареї, і чекає, коли прийде вона і йому від того полегшає... А що буде завтра, коли вона довідається... ні, не дізнається вона ніколи про те, як разом з такими ж добровольцями стояв він з удавано бадьорим виглядом, до пояса роздягнений, перед медичною комісією і на запитання лікаря: «На що скаржитесь?» — відповідав те саме, що й інші: «Ні на що». Потім з кількома новобранцями їхав поїздом, їхав, здавалося, дуже довго, аж уривалося в нього терпіння, і він запитував: «Куди ідемо?» Старший робив чомусь із цього таємницю, можливо, для більшої поважності, ні на хвилинку не випускаючи з рук сумки з їхніми документами.

Місцем призначення виявився глибокий тил. Училище молодших командирів. Андрій був у розпачі. Навіщо йому те училище? Стріляє він не гірше від

тих, що кінчають училище. Іще навчаючись в інституті, він із 30 можливих вибивав 27. Що на фронті ще потрібно? А в училищі, де стройова підготовка й тактичні заняття на тридцятиградусному морозі, навряд чи й витримає він зі своєю хворобою.

Ні, не ласкавою була для нього доля другої воєнної зими. Гриміли бої на Волзі, не сьогодні, то завтра буде вирішено долю війни, а він своїми ліктями й коліньми оре-переорює метровий сніг, імітуючи наступ. Вольовий голос командира взводу підіймає із снігу курсантів, і вони з криком «ура!» кидаються на «ворога». Це в кращому разі. А то ж, буває, мало не всю відстань до «ворога» доводиться долати по-пластунськи. Тоді Андрій потерпав найдужче. Та й зараз він ледве стримувався, щоб не впасти, не заволати від болю. Приступ був такий сильний, що, здавалося, ось він упаде і не встане більше ніколи. Аж сльози виступали на очах, але цього ніхто не помічав, бо від крижаного, колючого вітру очі сльозилися майже у всіх.

Ось і його порятунок: пролунала команда шикуватися.

Повертаючись до казарми, Андрій намагався з усіх сил потрапляти в ногу. Над строем, за командою взводного, вихором злетіла пісня. Андрієві не співалося. Нестерпний біль пронизав усе єство, віддавав у серце. Хоча б дійти, не видати своєї болячки, не опинитися в госпіталі!

— Курсант Пазуха, чому не співаєте?— почулося майже над самим вухом. Пройшовши якийсь час за Андрієм назирці, взводний досить легко виявив обман: Андрій не співав, а лише розтуляв рота.

— Взвод, стій!

Взвод зупинився, пісня затихла.

— Курсант Пазуха, заспівай!— скомандував взводний.

Про те, щоб не виконати команди, не могло бути й мови. Тим більше — пояснювати оті наївні хитрощі станом здоров'я. І Андрій заспівав. Спершу не дуже в нього ладилося. Перемерзлий одинокий голос незграбно дрижав у повітрі, але з кожним куплетом голоснішав, набирав сили, і це коштувало Андрієві незвичайних зусиль. Жоден курсант не міг навіть запідозрити, що з їхнім товаришем щось не так. У щирість Андрієвого співу нарешті повірив і взводний.

Як дістався Андрій до казарми, як повечеряв — не пам'ятає. Пам'ятає лише, як після відбою він насилу забрався на верхні нари і, вкрившись із головою, уткнувся обличчям в подушку.

...Цього разу промінчик, який проник, ніби крізь шпарку віконниці, освітив мозок надовше. Проте ні поворухнутися, ні розплющити очі Андрій не міг. Болю також не відчував. Не знав, що це таке: важка контузія чи тимчасове полегшення, яке настає, кажуть, перед смертю. Однак з'ясувалося найважливіше: він живий. Це розуміння посилилося після того, як поблизу залунали голоси. Один — глухий, прокурений, другий — молодий, тихий і вкрадливий. І не знати від чого такий чомусь жаль узяв його, такий невимовний жаль узяв — чи від болячки, яка так невчасно тоді підвернулася, чи від безневинної жорстокості командира взводу, що примусив одного, в тяжкому стані горланити, чи від радісного усвідомлення того, що живий, бо зовсім близько чулися голоси, — і він заплакав. Плач був не голосний, ні. Не було в нього сили для голосного плачу. Одна-єдина горошина викотилася із заплющеного ока й округло застигла на впалій щоці... А голоси ніби сперечалися між собою.

Глухий голос: Бачиш, скільки накопили? І наших більше.

Молодий голос. Хто наступає, тому й дістається...

Глухий. Ти там знаєш... Наступати можна по-всякому.

Молодий. Хоч би один поранений.

Глухий. Їх уже підібрали.

Андрій виразно чув розмову, але ні голосом, ні руками не спромігся виказати, що живий. Хтось наближався, і кроки прошелестіли зовсім близько, майже біля самої голови. І голос молодого:

— Петровичу, а мертві плачуть?

— Не вигадуй. Хто там плаче?

— Солдат... Наш. Ідіть подивіться.

Те, що названий Петровичем побачив, підійшовши до лежачого, вразило його не менше, ніж молодого. Як стій, бухнув на коліна, приклав до грудей вухо. Довго не підводив голови, прислухався одним і другим, поки не ожили, не заіскрилися очі:

— Б'ється... Живий. Давай ноші!

ПОЇЗДКА У БОЯНИ

Оповідання

Їхати — так їхати!

Василь Гнатович Захарчук насилу видобув з антресолей чемодана і тільки тоді збагнув, що він йому ні до чого. Пара сорочок, рушник і невеликий запас цигарок, щоб не бігати в сільмаг, цілком уміщалися в його учительському портфелі. Їхав же ненадовго.

Лаштувався в дорогу сам. Дружина попрощалася і пішла на роботу. Боянівський автобус рушає з рин-

кової площі аж після дванадцятої, коли всі боянівські пасажери досхочу набазарюються. Часу на збори у Василя Гнатовича було більше ніж досить, проте він мимоволі поспішав.

Хотілося якомога швидше сісти в автобус і мчати до рідної стороньки.

Як Василь Гнатович ждав цієї відпустки!

Все почалося з того, що двоюрідний брат написав йому про повернення до Боянів Олі Василенко. «Оля... — лише подумав і незчужся, як губи прошепотіли:— Оля...» Добре, що поруч не стояла дружина.

Коли в довгому ряду машин Захарчук розшукав боянівську, в автобусі, крім водія, що сидів у кабіні і ліниво жував щось, і пасажира в приплюснутому й вигорілому на сонці кашкеті, нікого не було. Пасажир сидів до нього спиною, але по кремезній статурі і характерному плетиву зморщок на дебелий шії він упізнав Степана Кириловича Горового, недавнього ще голову боянівського колгоспу. Зрадив, як рідному батькові. Охоче погомонить зі старим, поки збереться решта.

— Здоровенькі були!— трохи підвищеним тоном привітався Захарчук.— Приймайте, Степане Кириловичу, до компанії.

— А нехай тобі...— здригнувся Горовий, що саме роздивлявся при вікні дитячі черевички.— Перелякав старого... Де ти взявся?

— З неба впав... — Захарчук мимохить ковзнув поглядом по дитячих черевичках, що лежали біля старого на сидінні.

— Ого, та у вас тут цілий універмаг.

Степан Кирилович криво усміхнувся.

— Яр-мар-ку-е-мо...— проказав, ніби прочитав по складах.— Уже для правнуків стараюсь. Тепер Київ близько. За п'ятдесят копійок від самої хати аж сю-

ди. А ще недавно треба було двадцять п'ять кілометрів іти пішки до Бородянки, та ще дві години поїздом. Та чи не знаєш...

— До самої війни так їздив...— підтвердив Захарчук.

— А я ще й після війни, поки автобуси на селах не завелися,— і показав головою на купку черевичків.— Як не малі, так великі... Скажи, чого воно так: тих номерів, що треба,— ніколи нема?

Розмова урвалася. З корзиною поперед себе і з клунком за плечима до автобуса підходила підтюпцем немолода жінка. Горовий поспішив до виходу, перехопив у неї корзину, потім клунок і поставив на підлогу. Це була Мавра, колишня Василева сусідка.

— Скупилась?— спитав Захарчук.

— Ой, спасибі. Авжеж...— сказала, як проспівала, й затримала на Захарчукові погляд.— Невже Васько?

— Він. Той самий, якого колись твоя мати кропивою нажала, «Оце тобі! Оце тобі! Щоб знав, як лазити в чужий садок»,— випалив скоромовкою, підробляючись під її голос.

— Не забув...— зніяковіло протягнула Мавра.

— Після того чужі садки обминав десятою дорогою.

— От бач... на користь пішло,— засміялася й штовхнула його по-панібратськи плечем.— Більше нічого не пам'ятаєш?

Захарчук пам'ятав ще дещо: як вони, дітлахи їхнього кутка, рвали колись на лузі щавель, і Мавра (вона була старшою років на п'ять) накрила його своєю спідничкою. Насилу вирвався. І досі не придумає, що це було: повторна кара за зірване яблуко чи зрозуміла тільки їй самій витівка.

— А ти, Мавро, така, як і була. Як поживаєш?

— Вийшла заміж.

— Це вкотре?

— Мабуть, востаннє... — і в голосі її прохопився жаль.

Ще з дитинства склалися у них якісь особливі стосунки. Тепер же, коли зустрічалися в дорослому віці, то згадували чомусь не те, що було між ними доброго, а різні дитячі пустощі і глум. Однак Василь добре пам'ятав і Маврину доброту. Не раз вона рятувала його з біди. То якось на вулиці напав на нього баран, що вискочив з сусідської хвіртки, і якби не вона, було б йому непереливки. То підбив таких, як сам, хлопчаків податися в ліс і відшукати луну. Був певний, що в лісовій гущавині стоїть спеціальна машина, яка відгукується на агукання. Шукали до смерку й заблукали. Знайшла їх Мавра. Пізно ввечері привела додому — замурзаних, голодних, з подряпаними до крові ногами.

А то якоїсь неділі вискочила з двору в першому своєму платтячку з фабричної матерії, у вінку з польових квітів, перебігла через вулицю і стала перед ним, мов ясочка. Він сидів на лавочці біля воріт, лузав соняшника.

— Скажи, я гарна?

— Гарна, — відломив їй половину. — На!

Мавра взяла, виколупала бубку, а в очах заграли бісики:

— Хочеш бути моїм князем?

Князем — себто нареченим. Якби не ті бісики, він охоче б погодився. А так — хто знає, якого коника викине потім. Сказав серйозно:

— Я ще малий.

Проте через кілька літ жалкував, що не погодився. Кому ж, як не йому, виспівувала вона, вмовившись сорокою на тину:

Дощик накрапає,
На камені слизько,

Горе тому жити,
Що кохання близько.
Близько воно, близько,
Та ще й недалечко,
Через три паркани,
Через сад зелений.

Пісня співалася йому, тут він не сумнівався, хоч і не все в ній збігалось з дійсністю. Жили вони через дорогу, тож відокремлювали їх не три паркани, а лише два.

Та коли на подвір'ї загував бубон, він сховався у конопляних хатках і гірко плавав. Справлялося Маврине весілля. Мало того, що виходила не за того, кому співала (не могла вже почекати, поки підросте!), а ще й перебралася на інший куток. Вже не тільки співатиме іншому, а й рідко бачитимуться.

Вийшла Мавра заміж за хорошого парубка. Нажили двох дітей, одне за одним. Невідомо, як склалося б далі, якби не війна. Чоловіка взяли в армію першого ж дня, провоював чотири роки і десь аж під Берліном наклав головою. Поверталися в Бояни переможці — з десяти один, та й ті калічені. Синів оддала до Києва, меншого в суворовське, старшого — в ремісниче. Сама працювала в колгоспі, за себе й за чоловіка. Горя свого не виносила на люди, його вистачало в кожного. За гострий язик її побоювались навіть чоловіки.

Незабаром в колгоспі з'явився новий коваль. Майстер на всі руки. Попросився до неї на квартиру. Прийняла. Придивились одне до одного й одружились. А через півроку прибуває на сільраду виконавчий лист. Виявляється, коваль ховався від власних дітей. На тому й кінчилося друге Маврине заміжжя. Не в її характері будувати щастя на чиемусь горі. А це, виходить, уже втретє...

— За кого ж? — поцікавився Захарчук.

— Зайдеш — познайомлю, — ухилилась від прямої

відповіді, але весь вигляд і тон, яким було це сказано, говорили самі за себе: знайшла-таки, кого хотіла.— О, вже й Макар Іванович ідуть!

Захарчук перевів погляд на вікно й захопив лише погруддя колгоспного будівельника Макара Івановича Цвіркуна. Літ старому за сімдесят, а як швидко проколіварся уздовж автобуса його кашкет!.. Так само по-молодечому легко ступив на східці раз, другий — і вже всередині. В одній руці — зачовганий по краях чемоданчик, не інакше інструменти. Не відомо тільки, для чого вони йому, ті інструменти, в столиці?

Окинувши оком присутніх, Макар Іванович одразу ж упізнав Захарчука, товариша свого старшого сина Григорія.

— А ти звідки?— і простягнув Захарчуку свою шкарубку долоню.

— Заманулося в рідні краї навідатися.. Що чути від Григорія? І про Миколу розкажіть — де він, як він?

— Оце ж від Миколи і їду,— сказав, показавши очима на скриньку.— Квартиру одержав. А будують тепер як? Стук-грюк, аби з рук. Темпи, плани... Цілих два дні приганяв двері, вікна, щоб протягів не було, ну й щоб онуки не застуджувалися.

— Зрозуміло...— усміхнувся Захарчук.— Ну, а Григорій?

— Григорій тепер велика людина. Професор. Тринадцять іноземних мов знає. І це, каже, не все. Виचाє ще якісь.

Захарчук добре знав Григорія, товаришував з ним у школі. Справді-таки, нахил до філології у нього був винятковий. Ще в сьомому класі досконало володів англійською, краще навіть, ніж учителька. Під час війни Григорій досить легко опановував мову кожної країни, яку доводилось визволяти: в Руму-

нії — румунську, в Угорщині — угорську, в Австрії — німецьку. Вільно розмовляв з жителями сіл і міст по-їхньому, і ті немало дивувалися. Скрізь і всюди приймали його за співвітчизника. Не раз, коли виникала потреба, командир дивізії користувався послугами сержанта Цвіркуна. Один лише раз підвели його іноземні мови, і то не десь, не на чужій території, а вдома. Про це після демобілізації розповів йому Грицько з доброю усмішкою і не без гордощів за рідного батька. Було це в сорок шостому. Повертається Григорій після демобілізації додому, ледь не біжить від станції. А світ далекий — не одне село треба проминути. Та хіба після того, як лишився живий і більше року перебував у чужій країні, дослужившись до старшини, хіба відчуваєш ту відстань по дорозі до рідної домівки? Ось і село, їхня вулиця. А ген і подвір'я, і журавель біля хвірточки. Відчиняє хвіртку і бачить: батько біля повітки дошку струже. Сам не знає, що його за язик смикнуло привітатися по-румунському. «Буна дзіва!» — крикнув ще з вулиці. Може, тому, що з Румунії приїхав. А батько й не оглянувся, струже собі. Може, думає, не почув, і ще голосніше, вже по-німецькому: «Гутен таг, фатер!» А батько струже. Збагнув тільки тоді, як сказав: «Тату, добридень!» Поклав батько рубанок, дивиться на нього й ніби не бачить. «А-а-а, синок приїхав...»

Згадавши це, Захарчук мимоволі всміхнувся. А Макар Іванович перехопив усмішку:

— Чого такий веселий? Чи не того, що будівельники отак свої плани перевиконують?

— Згадав, як ви навчали уму-розуму свого лінгвіста...

Макар Іванович чи вдав, що не пам'ятає, чи й справді забув, бо й вухом не повів. Лише сідаючи поруч з Маврою, закруглився досить категорично:

— Усіх нас тепер треба навчати — що синів, що батьків — однаково...

Захарчук радий був перевести розмову на інше. Підтримуючи балачку з односельцями, думкою він витав все-таки навколо Олі Василенко. Самому було незручно про неї розпитувати, особливо в присутності Маври, яка могла б хтозна-що подумати. Чекав, поки хтось із них згадає про Ольгу, тоді вже й він вставить слово. Нетерпеливилосся дізнатися хоч щонебудь. Який у неї тепер вигляд? Та й де і чому поневірялась стільки років на чужині? «Оля», — сказав чи тільки подумав і повів оком на Мавру. А та сиділа незрушно, дожовувала п'ятикопійчаного бублика.

Якщо Мавра була його дитяче кохання, то Оля — юнацьке. З Олею він мріяв побратися. Як дивно буває на світі! Оля була цілковитою протилежністю Маври. Сором'язлива, личко паленіло з будь-якого приводу і без приводу, і на рідкість несмілива. Такі, як вона, потребують чоловіків-вожаків, які вели б їх по життю — в бурі й негоди, тоді їм нічого не страшно. І це імпонувало Захарчукові, він мріяв бути її вожаком. Вчилася ж Оля значно краще від дівчат-шибайголів.

У школі обоє нічого такого й не думали, були як чужі. А в інституті, куди вступили разом, на один факультет, Захарчукові якось ні з того ні з сього захотілося бачити її, і не лише на лекціях. Кілька разів збирався призначити побачення, з цією метою перестривав її на перерві чи після лекцій, але зустрівшись, украй розгублювався. Так тривало не один місяць, поки товариш-однокурсник не зтяг його якогось вечора на урок танців.

Захарчук був високого зросту, стрункий, і товариш не давав йому проходу з цими курсами. «Записуйся. Майже даром, — умовляв той. — Через два

роки станеш учителем і не вмітимеш танцювати! Який з тебе інтелігент?» А це вхопив під руку і мало не силоміць затягнув до зали. Там саме була перерва. Хто сидів на розташованих попід стінами стільцях, хто стояв... Побачив тут і Олю. Вона сиділа на підвіконні і розмовляла з подругою. Їхні погляди зустрілися. Тут учитель заплескав у долоні, і всі, як один, повернулися до нього обличчям. Він вийшов насеред зали, приготувавшись, очевидно, показувати нові «па». Зі своєю помічницею пройшовся туди-сюди, демонструючи танець.

Після того почали виходити пари. Товариш підійшов до Олі і з підкреслено-удаваною гречністю запросив її до танцю. Захарчук із кутка бачив, як вона заперечливо похитала головою. Перегодя до неї задріботів ще один танцюрист. Оля відмовила і йому. Захарчука це заінтригувало. Прийти на танці і не танцювати? І досі не знає, що це було — спортивний інтерес чи щось інше, але, ні разу в житті не танцювавши, він попід стіною прокрався до вікна і простягнув їй руку. Оля метеликом спурхнула з підвіконня, і він, очам своїм не вірячи, узяв її за стан. Олиним тувелькам, звичайно, перепадало, але скарги не почув жодної. Більше того, вона охоче погодилася танцювати з ним другий і третій танець.

З того вечора вони майже не розлучалися. Разом на лекціях, разом вечорами в бібліотеці. Не побралися, щоб не лякати батьків, — хай уже після закінчення інституту. А тут війна... Він пішов на фронт добровольцем, а вона... Тільки тепер, через стільки років по війні, повернулася. Звідки повернулася? І чому так пізно, під кінець, вважайте, життя?

Автобус підкинуло, і Захарчук не без здивування завважив, що вони рушили і вже, видать, давненько, бо обабіч дороги — ліс, а попереду чи не ірпінська, бува, заплава?

— Подріmalося?— запитала Мавра, коли Захарчук підвів голову.

— Та ніби... — збрехав чомусь Захарчук.— Слухай, Мавро, писав мені Микола, мій брат двоюрідний, що повернулася Василенко Ольга. І ні слова, звідки повернулася.

— Повернулася на своє нещастя...— відповіла Мавра роздумливо. — Поховали на минулому тижні.

Захарчука обдало холодом. Що завгодно, тільки не це!

— Як... поховали?..— ледве видавив.

— Повернулась, і не сама. З чоловіком і двома дорослими дітьми — сином і дочкою. Італієць він, Джованні. Іван по-нашому.

— Ну?— не терпілося Захарчукові.

— Хату їм дали, з новозбудованих. На роботу всіх повлаштували. З району приїздили, цікавилися, чого їм не вистачає. Он як! А їй добру пенсію дали...

— Чимось, видно, відзначилась?

— Авжеж. В Італії партизанила, там і познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком.

— А як туди потрапила?

— Вивезли її фашисти на каторгу. Працювала на заводі недалеко від італійського кордону. Пощастило втекти...

— А померла... від чого?

— Видно, серце зносила на чужині. Приходять під вечір з роботи, а вона на долівці... вже мертва. Лікар установив: серцевий приступ.

— Тобто інфаркт?

— Хай і так...— сказала й аж кинулась:— Стривай... А мені й не того, геть із голови вискочило... Це ж у вас перед війною щось там було, ніби й одружувались збиралися.

— Збиралися, Мавро...

Автобус викотився з лісу просто на сільську вулицю, минув уже перші хати. Хтось попросив зупинитися. Кілька пасажирів вийшло, за ними, не довго роздумуючи, вискочив і Захарчук.

— А ти чого? — кинула Мавра вслід. — До центру ще далеко.

— Нічого-нічого... — сказав, аби щось сказати.

— Заглянь як-небудь. З чоловіком познайомлю...

Захарчук уже не почув її слів. Він поспішав до лісу, з якого щойно виїхали, щоб обійти вулицю з тилу і завернути до кладовища. Нині він думав лише про те, щоб розшукати свіжу могилу, де лежить його несмілива Оля, для якої колись вожаком стати збирався...

БІЛЬ

Бу в а л ь щ и н а

Гвардії капітана Сербина ніхто в полку інакше й не називав, як щасливцем. За всю війну — а бойові шляхи капітана пролягали від Дніпра до Волги, а потім від Волги аж до Австрійських Альп — його ні разу й не дряпнуло. Просто важко в таке повірити, особливо тим, хто хоч раз побував у наступі. Правда, при форсуванні Дніпра, коли на переправі в холодний осінній день надто жарко було артилеристам, під час ворожого артоналёту капітанову шинель, що лежала на лафеті, осколками пробило в кількох місцях. Всю зиму потім ходив у продірявленій, уперто відмовляючись замінити її на новеньку. А пізніше, вже під Яссами, німецький снайпер умудрився збити

з капітанової голови пілотку. Оце і все. За всю війну. Справді-таки щасливець!

Це слово закріпилося за Сербином остаточно, часто замінювало йому звання і прізвище. Не раз вухо вловлювало: «Батарея щасливця підбила два танки» або «Щасливець знову живим із пекла вискочив».

Щастило капітанові не тільки в бою. Кому з нас, фронтовиків, випадало визволяти рідне село, місто, батьків своїх, дружину? Частіше траплялося, що проходили недалеко від домівки, десь поряд, а щоб мимо своєї хати!.. А гармати капітана Сербина прокотилися не лише через його село, а й по вулиці, якою майже два роки до одруження проводжав додому свою Надійку. Як було до хати не заскочити? Заскочив — а там нікого, ні батьків, ні Надійки. Але в хаті нагріто і всі речі на місці. Значить, десь близько. Кинувся до льоху, а вони всі до одного там, переживають лиху годину. Про це дізнавшись, командир полку дозволив капітанові побути дві години з рідними. Можна сказати, двічі пощастило.

На австрійську землю капітан Сербин ступав уже як тричі визволитель. Позаду були рідна земля, Румунія, Угорщина. Війна явно йшла до завершення, Перемога витала над розтягнутими по гірському шляху військами, і про неї ось-ось мав заговорити весь світ.

Разом із гвардії піхотою просувалася в глиб Австрії і батарея Сербина. Капітан у новенькому кітелі, при чотирьох бойових орденах, сидів у кабіні поруч з водієм «студебекера» і дивився перед собою на нескінченну вервечку стрільців-піхотинців, які по двоє-троє, а то й поодиноці важко ступали обіч дороги. Просувалися все повільніше, час від часу зупиняючись. Деся попереду виникали затори. Під час однієї зупинки капітан вийшов з кабіни, охоче пішов уперед пішки. Хотілося дізнатися, що там, за поворотом дороги, а

заодно й задовольнити цікавість, чого це солдати обступили кількох юнаків і дівчат і жваво з ними про щось розмовляють. До нього долинуло:

— Звідки ви? І куди?

— Додому. На Полтавщину,— сказав рудуватий хлопчина і поставив чемодан на землю.— Автоматники ваші... ну, наші... вскочили в село, стрілянина кругом, а ми речі на плечі та й ходу.

— Під кулі?— спитав хтось.

— Своїх кулі не чіпають...— весело сказала чорнявенька в сіренькому пальтечку.

— Як же вам тут було?— запитав капітан.

— По всякому...— відповів рудуватий і чогось засміявся. Очі засвітилися лукавим вогником.— Люта була наша бауерша. А після того, як чоловіка під Сталінградом на той світ спровадили, стала ще лютишою. А як Дунай перейшли — подобришала. стала краще годувати. А вже як загуркотіло близько, то поруч із собою й спати клала.

Тут уже засміялися всі. А та, що в сірому пальтечку, штовхнула хлопця плечем:

— Слухайте ви його!

— А що, неправда? — виправдовувався хлопець.

Колона рушила далі. Рушили й солдати, побажавши вчорашнім невільникам щасливо добратися додому. Ставши осторонь, капітан чекав на «студебеке-ра». Озираючись, зустрівся поглядом з бійцем, що наближався. Чимось дуже знайомим війнуло на нього від крутого надбрів'я і глибоко посаджених очей. А той, підійшовши, аж крикнув:

— Іване Гавриловичу!

Перед капітаном стояв його колишній учень ще й сусіда через дві хати — Віктор Гризун. Кинувся Віктор до свого вчителя, геть забувши про субординацію і про неписану відстань, яка споконвіку існує між учнями і вчителями. Обнялися.

— З якої частини?— запитав капітан.

— З двадцять п'ятого...— назвав Віктор номер свого полку.

— А я з двадцять сьомого. Виходить, і тут сусіди.

— Виходить, так. Тепер уже, Іване Григоровичу, доживемо! А вчора ще сумнівався. Вже не сьогодні — завтра... Ради перемоги й запасся дечим... — і показав на баклажку.— Стривайте, а чого відклада-ти? Коли ми з вами ще побачимось? Ради такої зу-стрічі... ну, й за Перемогу.

— Може, й так. Що там у тебе?

— Те, що дух забиває.

Тим часом їх наздогнав «студебекер» і посигналив. Капітан наказав водієві зупинитись. Швидко дістав із кабінки свій рюкзак, і разом з Віктором підійшли до ближчої скелі.

Чи від гірського повітря, чи від передчуття близької Перемоги перша доза на капітана зовсім не по-діяла.

— Може, ще?

— Я ні,— відповів Віктор.— Мені ще йти і йти, а ви на машині. Вам можна.

— Ну, трошки...— І підніс до Віктора кухлик.— Це вдруге за війну. Перший раз, Вікторе, в Сталін-граді, після капітуляції Паулюса...

Закусили союзницькою тушонкою і розпрощались, пообіцявши писати один одному.

Більше вступати в бій ні Сербину, ні Вікторові не довелось: другого ж дня кожен, хто мав при собі зброю, салютував у небо на честь довгоочікуваної Перемоги. І саме тоді, як вистрілив останній патрон, капітан відчув себе негаразд. А тут — дзвінок із шта-бу: негайно попередити весь особовий склад, що в цистерні, яку підступно залишили фашисти,— мети-ловий спирт. Нараз промайнула думка: звідки у Вік-тора взявся той спирт?

Капітанові ставало все гірше. Довелося звернутися в медсанбат. Так і є. Отруєння. І потерпілий — не тільки він.

Про це капітан дізнався лише наступного дня, коли всі намагання лікарів врятувати йому життя виявилися марними. Віч-на-віч насувалася неблаганна смерть. І він знов і знов перебирав у пам'яті своє життя... Ні, не може такого бути!

— Люди! — крикнув було щосили.

На крик збіглися лікарі. На долівці на повний зріст стояв капітан з простягненими перед собою руками.

Підійшов один, узяв його за руку.

— Ляжте, товаришу капітан, вам буде легше...

— А мені не важко... Чуєте? Не важко! Нічого не бачу... — І, сівши на край ліжка, вимовив уже спокійно: — Прошу подзвонити в частину... полковнику Прохоренку. Я повинен його бачити. Дуже важливо...

Полковник Прохоренко в цей час стояв у коридорі і чекав, коли його покличуть. З'явився він сюди сам, без виклику, довідавшись, що з його безстрашним командиром батареї стряслася біда. Не міг і на секунду припустити, що сьогодні бачитиме капітана востаннє. За ці хвилини, що простояв у коридорі, він посивів. Про це дізнається пізніше, після того, як повернеться в полк і хтось із товаришів-офіцерів проговориться...

Та як і не посивіти: разом провоювали чотири роки, день у день перебували на передньому краї і в перший день миру отак безглуздо загинути. Не почув навіть, як відчинилися двері.

— Товаришу полковник, увійдіть.

Сербин лежав на ліжку блідий і втихомирений. Зауваживши кроки, поворухнувся.

— Хто тут?

— Я, Іване... — ледве вимовив полковник.

— Як же по-дурному... Одне прошу: повідомте рідних, що на полі бою... від осколка чи кулі...

Скільки років минуло, а й досі, коли згадую цей випадок, душа холоде.

ПОЦІЛУНОК

Б у в а л ь щ и н а

Василь народився в сорочці. Інакше як пояснити, що з першого й до останнього дня війни провоював у піхоті й одбувся лише легкою контузیهю? Сам він, тепер уже батальйонний комсорг, пояснював це так:

— Видно, комусь на батьківщині дуже вже хотілося, щоб я лишився живим і неушкодженим.

От не знав тільки, кому саме цього хотілося. Не було у Василя ні батька, ні матері, виховувався в дитячому будинку. Хіба, може, кирпатенька Соня, що в десятому класі сиділа з ним за одною партою й підкладала йому в підручники наївні, без підпису, цидулки? Але де вона?..

На сьомий день Перемоги гвардії лейтенанта Зозулю викликали до політвідділу й запропонували посаду літературного працівника дивізійної газети. Його невеличкі нариси про бойові діла окремих солдатів, а згодом і цілого батальйону мали у бійців неабиякий успіх.

Не погодитись на таку пропозицію Василь не міг. Стати газетярем — давня мрія. Але й боявся. Не раз червонів і почував себе ніяково, читаючи в газеті свої, відредаговані до невпізнання, дописи. «Виходить, іще не доріс до кондиції...» — думав Василь.

Нова посада виявилася набагато неспокійнішою і складнішою, ніж робота в батальйоні. Щодня Василь бував у частинах, розташованих одна від одної за три, чотири й п'ять кілометрів. Добре, що в редакції був хоч поганенький велосипедик. Та й то, поки добереться в батальйон, візьме потрібний матеріал, пройде не одна година. А тільки переступить поріг редакції, не встигне щось до рота вкинути, як чує хрипкий голос редактора:

— Про бойове навчання — сто рядків. І не більше. Про санітарку Гаврилюк — сорок. Запам'ятайте: ні більше, ні менше.

Йй-богу, краще б він не говорив цього й не стовбичив, мов каланча, над головою. Хай сто і десять разів по сто, але ж дайте колишньому батальйонному комсоргові в дні золотого миру хоч раз на добу поїсти!

Ів Василь Зозуля на ходу, а виношував сюжети своїх нарисів у дорозі. Спочатку ніяк не вкладався в норму. Виходило як не більше, то менше. Тільки тепер зрозумів, чому раніше не впізнавав своїх дописів. Там, на передньому краї, в перервах між боями він писав не «стільки-то рядків», а як виливалося з душі.

Сьогодні Василь повернувся з батальйону, який дислокувався поблизу демаркаційної лінії. За лінію правила неширока темнова річка. На протилежному березі патрулювали англійські солдати. Виїхавши з лісу, Василь опинився в зеленому, як у Придніпров'ї, лузі, що підходив до самих будинків напівзруйнованого американською авіацією австрійського містечка. Стежка забирала праворуч в обхід глибоких, іще свіжих вирв. В передвечірньому лузі було так гарно, що Василю страшно хотілося лягти в траву, підмотити під голову кулак і дивитися в синє травневе небо, не думаючи ні про мирні солдатські

будні, ні про бойові подвиги ветерана трьох війн Григорія Бодні, про якого в завтрашній номер газети повинен подати сто п'ятдесят рядків, і не більше.

За думками Василь не помітив дівчини й білоголового хлопчика, що обіч дороги рвали лугові квіти. З задуми вивів дитячий плач. Василь притишив хід. Дівчина тримала за руку хлопчика, а він з криком пручався, силкуючись будь-що вирватись. Вона відпустила його і пішла на дорогу.

Порівнявшись з дівчиною, Василь спішився.

— Гутен абенд, фройляйн,— привітався.

— Добрий вечір,— відповіла вона по-українському з німецьким акцентом.

— О, ви знаєте українську мову?!— радісно вигукнув гвардії лейтенант, вражений такою приємною несподіванкою.

— Ні, дуже мало, кілька слів...— сказала вже по-німецькому й перевела погляд на хлопчика.— Хоч убий, не хоче йти додому, а дістанеться ж не йому, а мені.

На її вродливому, трохи сумовитому обличчі промайнула тінь легкої досади. Великі сірі очі відразу погасли. Стареньке ситцеве платтячко, з якого вона давно виросла, щільно облягало дівочий стан. На вигляд їй не більше вісімнадцяти.

«Служить у когось»,— подумав Василь, і йому стало жаль дівчини. Підійшов до хлопця, спитав, чи не хоче покататися. Той погодився. Вмостивши його на сидіння, гвардії лейтенант повів велосипед, а дівчина притримувала хлопчика рукою. Так вони пройшли решту луку. Спинились перед підйомом на гору у затінку розлогих лип. Звідси не видно було чотириповерхового, з вікнами до луку, будинку, що стояв над самим урвищем. Дівчина взяла хлопчика на руки.

— Тепер ми підемо самі. Дуже вам дякую,— і першою попрощалась. Гвардії лейтенанту нічого не за-

лишалось, як відповісти на прощання і йти далі. Озираючись на повороті дороги. Дівчина все ще стояла на тому ж місці й дивилася йому вслід.

Від того дня чи Василь повертався в обідню пору, чи під вечір, кожного разу заставав її там, де й перше, і щоразу вона супроводжувала його лише до підніжжя гори. Далі йшла сама. Спочатку Василь не надавав цьому значення. Але коли зустрілися й четвертого дня, зустрілись тоді, коли вона втратила всяку надію на зустріч (надворі сутеніло, і її він наздогнав уже біля самих лип), сумовиті очі її виказали таку неприховану радість, що Василь не знав, що й подумати. Та відразу вони й посмутніли. Було пізно, і дівчина подала йому руку й попросила негайно йти.

— Завтра о сьомій. Неодмінно!— тихо вимовив Василь, ніби просив вибачення, що запізнився на це непризначене побачення. Вона ствердно кивнула головою, й щаслива посмішка осяяла її обличчя.

Гвардії лейтенант знав небагато німецьких слів, а вона ще менше українських, але вони розуміли одне одного. За дві попередні зустрічі Василь дізнався, що звати її Герда. Родом з Берліна. Батько помер у фашистській тюрмі в 1935 році. Мати загинула в концтаборі. Її саму довгий час переховували далекі родичі. Два останні роки разом з французькими, голландськими та українськими юнаками й дівчатами працювала на німецькому військовому заводі в цьому ж містечку, поки не визволили їх радянські воїни. Зараз чекає відправлення на батьківщину. Тимчасово найнялась до одного австрійця. Живе в будинку, що над урвищем. За харч і що має стелю над головою, доглядає хлопчика.

— Кожну сіру шинелю цілувала б...— якось вихопилось у неї. Ці слова схвилювали лейтенанта до глибини душі. Тоді ж Герда призналась, що після пер-

шої зустрічі вона щодня бачить його з вікна четвертого поверху, коли він їде луговою доріжкою. А не їде з ним далі підніжжя гори тільки тому, щоб не накликати на себе неприємності від недобрих людей.

Завтра виходила газета. Гвардії лейтенант допізна сидів над черговим нарисом. Коли нарис набрали, зайвих виявилось сорок чотири рядки. З жахом думав, що скаже редактор.

— Товаришу гвардії лейтенант, коли ви навчитесь писати коротко? Просто біда з вами! Ану, дайте сюди...— почув Василь над собою неприємний голос редактора. Прочитавши й не зробивши жодної правки, редактор, не змінюючи інтонації, сказав:

— А вишло непогано. Хай їде. Але надалі так не розмахуйтеся.

...Василя розбудили, коли він тільки заснув. Нічого не розуміючи, протирав кулаком очі.

— Путь-дорога дальня... Збирайтеся.

По голосу пізнав друкаря.

— Не до японців у гості?..

— Хто його знає. Кажуть, марш довгий. Може, й до них.

Швидко вдягнувся. Двері з кімнати напіввідчинені. Коридором один за одним з редакційним майном і солдатськими речовими мішками вибігали складачі. Василь поніс свого чемодана до машини.

Трясучись на редакційному майні в кузові «студебекера», Василь з болем у серці відчув: скоїлось непоправне. Герда сьогодні чекатиме на нього в лузі. І не дочекається. Це, звичайно, засмутить її. До того ж він залишить про себе поганий спомин. Поїхав, навіть не попрощавшись. А щоб поглузувати з неї, призначив побачення. Для чого ж ще?.. Адже вона нізащо не повірить, що він, такий заслужений офіцер, не знав напередодні про свій від'їзд.

Іхали довго. Одірвавшись від колони, вирвались далеко вперед. Треба було заощадити час, щоб випустити газету. Зупинились на околиці невеликого селища. Зупинка — до ранку. Коли тираж газети був готовий, редактор викликав гвардії лейтенанта.

— Начальник політвідділу дає у ваше розпорядження свого «віліса». Ідьте назустріч полкам, роздайте тираж. І організуйте матеріал: «Батальйон на марші». Обсяг — скільки вийде.

За два тижні роботи в редакції Василь Зозуля вперше подумав, що редактор не така вже й погана людина. Навіть голос його видався приємнішим. Одне тільки не спадало тоді на думку: як щастя саме Василеві йшло до рук.

«Віліс» рушив з місця і помчав з такою швидкістю, що Василь раз у раз натягував на лоб кашкета, щоб не зірвало. Газети вручив замполітам своєчасно, саме перед обіднім привалом. Побув цілу годину в батальйоні. Заповнив блокнота цікавим матеріалом. Завдання виконано, «віліс» в його розпорядженні, а сонце ще високо, а до неї ж так недалеко...

— Тепер, браток, на п'ять хвилин на старе місце, — сказав шоферові.

З наближенням до містечка Василеве серце забилося частіше. Він таки дотримає свого слова. Знайомі вулиці зустрічали Василя тишею і порожнечою. Спочатку здалося, що не туди потрапив. Але ж ні. Ось і будинок над урвищем, і дорога на луг. Біля спуску велів зупинитись. «Піду на луг пішки. Мало що може подумати шофер», — вирішив і спритно вискочив з машини.

В лузі її не було. Чекати — справа марна. Адже ж кожен австрієць, прокинувшись вранці, не міг не звернути уваги, що в місті не лишилось жодного радянського солдата. Навіщо ж їй іти в луг, завдавати собі зайвого болю?

Піднявся на гору, дивився на вікна знайомого будинку. Вона десь тут, на четвертому поверсі. Але він не знає навіть її прізвища. Подумки звертався до неї: «Невже твоє серце не тенькне, не підкаже тобі, що я ось тут чекаю на тебе? Ну, виглянь!»

Поманив пальцем двох босоногих хлоп'ят, що гралися в дворі.

— Там,— показав на четвертий поверх,— живе дівчина. Гердою звати. Знайдете її— ось...— і показав шилінги.

Знайти дівчину Герду, що мешкала в будинку зовсім знедавна, було нелегко. Посланці повернулись ні з чим. Взявся розшукати її підліток років дванадцяти.

Довго чекав Василь. Час від часу оглядався на ріг будинку, з-за якого вона могла вийти.

Але Герда не виходила. Не повернувся й другий посланець. Жмакав у кишені куценькі шилінги. Загадав собі: чекатиме ще десять хвилин. Не вийде — так і буде. Сяде в машину і поїде. Поблизу затупотіло. Важко віддихуючись, біля нього зупинився підліток.

— Іде!

Зім'яти шилінги опинилися в хлопчачій долоні.

А Герда не йшла. «Обдурив, бісів хлопець! Ні, не обдурив!..» — мало не крикнув Василь і пішов її назустріч. Він дивився на неї, ловив її погляд. Вона йшла, і в неї підломлювались ноги. Йшла і мовби стояла на місці. Обличчя бліде, а в очах — і подив, і невимовна туга, й розгубленість. Все, крім радості. Йшла ніби наосліп, нічого не бачила перед собою, навіть його, Василя, що заради неї одміряв таку відстань і ось уже понад годину вистоює під чужими вікнами.

— Ти?... — прошепотіла самими лише губами і рвучко, несподівано для Василя охопила руками його голову й міцно поцілувала. — Хотіла ще тоді — не на-

важилась. Боялась, щоб ти не подумав чогось. А тепер думай, що хочеш, я не боюсь... І нічого більше не боюсь. Хай дивляться,— і вона показала на вікна. Якби Василеві хтось на початку війни сказав, що дівчина, яка поцілує його першою, буде русявенька німка, він плюнув би тому межі очі.

Василь слухав її, і незвідані досі почуття переповнили серце.

— Я ж казав, що буду неодмінно. А слово радянського офіцера...— Йі, не доказавши, почервонів. Яке там слово, просто випадок!

— Гердо, дорога моя. Пощастило мені. Командир дав машину...

Василь притиснув її до своїх грудей. Нестямно цілував очі, щоки, губи... Як цілують кохану після довгої розлуки. Відтак рішуче одірвав од себе.

— Мені пора. Прощай, Гердо!..

Озираючись, як машина рушила. Вона стояла біля паркана на тому місці й махала йому хустинкою.

НЕВИКОНАНИЙ НАКАЗ

Бувальщина

І. І. Водоп'яну

Десь уже під кінець робочого дня Петрові Самійловичу згадалося, що минулої ночі йому наснився партизанський ліс. Сталося це в момент підписування паперів, що їх цілу гору поклала на стіл секретарка. Кожної п'ятниці їх набиралося стільки, що рука мліла, підписуючи. Правда, вона в нього поранена.

Тим часом до приймальні ввійшов немолодий уже чоловік. Вище середнього зросту, смаглявий, з колючим поглядом. Проте варто було почути різкувато-холодне «Вам до кого?», як очі прибульця заіскрилися, а губи розплилися в доброзичливій посмішці.

— Дуже б хотів бачити товариша міністра.

— У якій справі?

— Просто так. Не бачились, розумієте, ще з війни.

— Зайдіть у вісімнадцяту кімнату, до його помічника.

— Потрібний не помічник, а міністр,— наголосив на останньому слові відвідувач уже без посмішки.— Скажіть, Іван Данилович Рясний.

Секретарка відчула, що тут щось серйозніше, ніж «просто так», і поспішила до кабінету. А за хвилину з'явилася і не встигла розтулити рота, як у квадраті дверей виросла міцної будови постать і самого міністра.

— Іване Даниловичу! Дорогий!— упізнавши прибульця, вигукнув міністр і кинувся обійматися. Затим, узявши його за лікоть, пропустив поперед себе в кабінет. Сіли один проти одного за приставним столиком. Обличчя міністра сяяло, виказувало неабияку радість.

— Оце так сюрприз!.. Виходить, живі й здорові?

— Більш-менш,— не приховуючи задоволення від такого прийому, відповів Іван Данилович.

— Це ж після поранення, як відправили вас літаком на Велику землю, ми більше й не зустрічались? Де тільки вас не шукав, батечку мій рідний...

— Шукали?— перепитав Іван Данилович.

— Аякже!— з непідробною щирістю відповів міністр.— Де ж ви? Звідки ви?

— З Чернігова.

— От бюрократи! Одразу по війні я посилав туди запит. Відповіли: не проживає такий.

— Бо й не проживав. У Чернігові я недавно. Раніше жив і працював у Тернополі. А під кінець життя потягнуло в партизанські краї, де воював... Чернігівці прийняли добре, спасибі їм. Так що ніяких бюрократів.

— Тоді гаразд,— ніби аж зрадів міністр.

— Прочитав був у газеті указ про призначення Горбенка Петра Самійловича міністром... Думаю, він чи не він?— і, не приховуючи захоплення:— Далеко пішов, Петре Самійловичу!

— Будь ласка, без «Самійловича». Для вас я, дорогенький мій, той самий, що й колись. А по-друге, чи й був би міністром, якби не ви?

— То інше. Не згадуй,— спохмурнів гість.

— Щодня згадую, Іване Даниловичу. Щодня! І друзям розказую, які на світі люди є.

— Годі про це,— наполягав Іван Данилович.— Важливо не те, що було, а те, що є.— І знову щиро заусміхався:— Ніколи, розумієш, не був на прийомі у міністра. Вперше оце.

— Чого ж раніше не озвалися... як указ прочитали?

— Ніколи все. То переїжджав, то обживався. А тепер на пенсії, обов'язки в шию не женуть... От і з'явився.

— Чудово, що з'явилися. Підпишу ось кілька паперів, і я, Іване Даниловичу, до ваших послуг. Кількома словами тут не обійдешся.

— До кінця роботи ще добра година,— заперечив Іван Данилович.— Я тільки перевірити — він чи не він?

— І не думайте! Нікуди вас не відпущу! Ось журналі, свіжі газети... Перегляньте тим часом. Я швидко.— І, взявши зі свого столу сьогоднішню пошту, поклав її перед Іваном Даниловичем. Сам же пересів у крісло і зайнявся справами.

Справді-таки, не минуло й п'яти хвилин, як Петро Самійлович викликав секретарку і віддав їй папери. Затим підійшов до шафи, взяв плаща.

— Можемо рушати.

— Куди?— поцікавився Іван Данилович.

— По дорозі щось придумаєм.— І до секретарки, коли вийшли з кабінету:— Сьогодні мене не буде.

— Що казати, як подзвонять?

— Скажіть, у мене дуже важлива зустріч.

Вийшли на вулицю, підійшли до службової машини. Обое розмістилися на задньому сидінні.

— Слухаю,— озвався водій і ввімкнув запалення.

— Зачекай, Стьопо.— І до Івана Даниловича:— Ситуація така: дружина в лікарні. Нічого серйозного. Через тиждень буде вдома. В дочки — іспити, готується вдень і вночі. Поїдемо за місто, в «Зелений гай». Є таке затишне місце. Посидимо, згадаємо живих і мертвих... А після — до мене додому.

— Маю номер у готелі. Все в порядку,— сказав Іван Данилович.

— Ніяких готелів! З донечкою познайомлю.

По дорозі в «Зелений гай» не раз зупинялися, виходили з машини, милувалися новобудовами. Іван Данилович нічого не пізнавав, хоч Київ знав непогано: до війни навчався тут у сільськогосподарському інституті. Вклонився Григорію Сковороді, що у вічній своїй задумі височів на постаменті. А перед самим «Зеленим гаєм», відпустивши машину, прогулялися лісом, подихали чистим повітрям. Тихе шелестіння дубів, шурхіт торішнього листя під ногами, невгамовний пташиний щебет навіяли обом таке, що, зупинившись біля самотньої серед дубів берізки, вони довго стояли мовчки. Під такою ж берізкою багато років тому стояв Петро Самійлович, молодий тоді партизан, чекаючи найстрашнішого... А перед ним, з пістолетом у руці, Іван Данилович...

Був сорок третій, Петро Горбенко, вісімнадцятилітній юнак з Чернігівщини, довго шукав дорогу до партизанського загону. Не раз повертався з лісу ні з чим. При цьому хлопець вельми ризикував: кожного разу брав із собою і трофейний автомат, якого підбрав був у вбитого фашиста ще на початку війни. Цей автомат, здавалося Петрові, мав правити йому за перепустку до партизанів. Лише під час нічного нальоту партизанів на школу, де розміщувався посилений наряд поліції, юнак зі своїм автоматом затесався між дорогих йому людей і заявив про себе уже в розташуванні загону. Командир, а ним був Іван Данилович, повірив хлопцеві. В людях він розбирався, читав їхні душі по очах. До серця припали командирові юнацька наполегливість і хитрощі. А через місяць загін Івана Даниловича Рясного влився в партизанське з'єднання Красноштана.

З'єднання добряче дошкуляло гітлерівцям. Партизани громили німецькі комендатури, пускали під укіс ешелони з озброєнням і живою силою. Німецьке командування змушене було зняти кілька військових частин з передової і направити їх у район розташування партизанів. Кільце довкола з'єднання звужувалося. Потрібно було вжити екстрених заходів. Так Красноштан і зробив. Вивів з'єднання через болото з найменшими втратами. Марш був не з легких. Тридцять кілометрів протягом недовгої літньої ночі. Діставшись в нове урочище, попадали хто де стояв. Крім, звичайно, вартових. Стояти ж на посту того дня довелося і йому, Петрові Горбенку.

При перевірці постів Петра застукали сплячим. Не витримав молодий партизан такого напруження. Наказ командування — розстріляти порушника. Виконати наказ доручено було командирі роти Рясному. В гіршій ситуації Іван Данилович не міг себе уявити.

Намагався умовити Красноштана пом'якшити покарання, посилаючись на успішний наступ наших військ, на близькість Перемоги. Та командир стояв на своєму. За місяць до цього фашисти розстріляли його дружину і дітей. Видав хтось із місцевих. Після того в Красноштана закралася підозра до місцевих жителів, одним із яких був якраз і Петро. І ось повів Іван Данилович винуватця в гущавину лісу, поставив під гнучкою берізкою, навів пістолет... Але так і не вистрілив. Обидва потім спокутували свою вину не в одній ризикованій операції.

...Вечеряли друзі-партизани аж до закриття ресторану. Точніше, це була не вечеря, а вечір спогадів. Все-все згадали, крім того сумного випадку. Наче й не було того нічого, ніби сам автор оце придумав його, аби заінтригувати читачів.

На квартиру дісталися по дванадцятій. В будинку ніде вже не світилося. Дочка, очевидно, також спала. Петро Самійлович тихенько відімкнув двері, повів гостя до кабінету. Ввімкнув світло. Перше, що впало Івану Даниловичу в очі, — портрети двох знаменитих земляків — Тичини й Довженка. Петро Самійлович попросив вибачення і вийшов. Невдовзі з другої кімнати долинуло:

— Іване Даниловичу, прошу вас... на секунду.

В напівсвітлі Іван Данилович побачив русяву дівчину, що сиділа на канапі з книжкою в руках.

— Яринко...— сказав схвильовано Петро Самійлович.— Поглянь ось на цю людину. Якби, доню, не Іван Данилович, не було б ні мене, ні тебе на світі. Пам'ятаєш, я колись тобі розказував?

Яринка, себе не тямлячи, кинулася Івану Даниловичу на шию.

ДУБОВІ ДРОВА

Новела

Схоже на те, що життя старій Явдошці врятувала доччина смерть. Якби сусідка не прибїгла того до-світку позичити жару на розпал і не наткнулася на розтерзану на підлозі Віроньку, хто б же кинувся її шукати?

Вдерлися фашистські мародери в село. Забігло троє і в Явдошчину хату, де застали — не встигли, бідолашні, сховатися — матір і дочку; молоду овдовілу солдатку. Понишпоривши в скрині, по закутках, побачили: брати нічого. Побували тут ще до них. Що ж, піти, не поживившись? Не в характері фашистів. Пхнувши Явдошку в льох, двері замкнули, а над Віронькою глумилися, як хотіли, а під кінець прошили автоматною чергою.

Просиділа Явдошка в льоху кілька діб без рісочки в роті й краплі води. Ні про що не відаючи. Людей гукала, голосила, поки й голосу збулася. Хто її під землею міг почути? Ждала Явдошка голодної смерті і діждалася б, якби не знайшла її там сусідка.

Після похорону Віроньки з Явдошкою щось ніби скоїлось. З ранку до вечора в куфайці сина — колгоспного тракториста, на якого ще в сорок першому одержала похоронку, і в квітчастій доньчиній хустці снувала вона по садку й городу, зупиняючись подовгу біля копанки. Не раз бачили її по людських подвір'ях, найчастіше — біля повітки. Проскочить, бувало, у хвірточку і, роззираючись по боках, прошмигне до повіточки, загляне всередину — й назад. Ніхто не знав і не здогадувався, чого їй, нещасній, там потрібно.

Ще біля доньчиної могили, де тричі відливали її водою, вона твердо вирішила й сама померти. Все в неї забрано, все — чоловіка, сина, а тепер і дочку. Життя для неї втратило будь-який інтерес. Не знала тільки, з якого боку до тієї смерті підступитися, щоб і помирати не страшно, й не зазнати на старості літ людського осуду. Втопитися? Повіситись? Ні. Самогубство не для неї. Шукала, намислювала собі іншої смерті, такої, яка б сталася ніби знехотя.

І — намислила. І зразу відчула полегшення, й минулося оціпеніння, яке не полишало її всі дні після похорону. З'явився навіть якийсь стимул, чи що, надія зажеврила, що її намір може здійснитись. Що ж, трапляється іноді й таке, коли людина не тільки смерті боїться, а й сама її накликає, кидається їй назустріч, як до чогось бажаного й необхідного. На все, виявляється, є причини.

Не в одному дворі побувала Явдошка, але так і не знайшла, чого шукала. Народившись і проживши вік у поліському селі, вона незгірш від чоловіків розумілася на породах дерев. Покажіть хоч яке поліно чи трісочку — і вона скаже, з якого дерева. Знала, на що та чи інша деревина годиться. Верба, приміром, на різні побутові речі — ложки, ополоники, кухлі. З граба міцне топорище, а зубці на граблях зносу не мають. З липового лика колись постели плели. Березовою корою чи лучиною найкраще піч розпалювати. А дрова дубові — найбільше годяться для випічки хліба.

А от після випічки, коли перекрити димар заткалом — можна й на смерть учадіти.

Не набачивши ніде жодного дубового полінця, Явдошка згадала колишнього лісника, кульгавого Гаврила. Підстрілили його колись лісові крадії. В когочого, а в нього дубові дрова напевне знайдуться. Чи багато їй треба?

До Гаврила— світ немалий. Якщо луками, навпростець — вдвічі коротше. Єдина перепона — канави. Зрештою, не грудень надворі, а перша половина жовтня, в разі чого — роззується й перейде канави вброд. Недовго роздумуючи, подалася Явдошка навпрошки.

За одну чи дві хати від Гаврилового подвір'я до неї долинуло глухе методичне гупання. Що воно? Гуп-гуп. Гуп-гуп. Вже біля самої хвіртки здогадалася: хтось ступою орудує. І не десь, а в Гаврила за хатою. Підійшла. Так і є. Привіталася.

— Що кажеш? — перестав товкти, спитав Гаврило.

— Кажу, здрастуй! — ледь здобулася на голос.

— То-то й воно! — відповів невпопад, не розчувши Явдошчиних слів. — Йди до хати, там Настя.

— Я, Гавриле, до тебе.

— До мене? — здивувався Гаврило й почав вибирати пшоно зі ступи. — Навіщо я тобі здався?

Намагаючись не дивитися йому в очі, вона запитала, чи не знайдеться часом у нього трошки дубових дров. Вона в боргу не лишиться, віддасть чоловікову сорочку й майже не ношені штани. Гаврилові цього тільки й треба було. За два роки окупації геть обносився.

— От спасибі. Сам бог тебе послав, — зрадів, нічого не запідозрюючи. — Скільки тобі?

— На одну випічку, — знайшлася Явдошка.

Під вечір того ж дня Гаврило підкотив під саму Явдошчину призьбу візочок дубових дров. Подивилась: такі, як треба.

— Куди їх?

— Тут і скидай. Спасибі тобі, Гавриле, — й крутулася в хату. Невдовзі винесла обіцяне. — Носи на здоров'я.

— А тобі... щоб хліб удався.

В той час, як, поскрипуючи протезом, Гаврило добувався додому, Явдошка не гаялась. Першим ділом

розтопила піч. Хоч надворі й смеркало, каганця не засвічувала, видно було й так, від печі. Затим нагріла великий чавун води. Все зробить, як велить звичай. Згадала про одяг. Де ж він у неї? Ага, у плетений корзині під піччю, якщо не знайшли. Ні, на місці. Розіклала добро на лаві. Ось спідниця сатинова, шерстяна кофта, сорочка... Тепер можна й митися. Хлюпала на себе воду з ночов і думала про одне: помолитися перед тим, як заснути, чи ні? Ні, не буде. За що молитися? За нещастя, що їх пережити судилося?

Спорядившись, присіла на лаву перепочити. Згадала про димар: не забути б перекрити. Та тільки згадала про це, як надворі загуркотіли машини. Багато. Ревуть і ревуть. А невдовзі ввалилося в хату з півтора десятка німецьких солдат.

— Гут! Гут! — сказав білобрисий, потираючи з холоду руки.

Другий — рудий, підійшов до неї майже впритул, показав рукою на стіл.

— Кушáть! Шнель, шнель!

Явдошка пам'ятала фашистську термінологію ще з сорок першого. Висунула з-під лави кошіль із картоплею.

— Гут! Гут! — погодився білобрисий.

Варила, проклинаючи все на світі.

В чеканні вечері гітлерівці розташовувались хто де і хто як — на лаві, стільцях, на покритому білим покривалом ліжечку. Один навстоячки відкривав довгим ножом біля столу консерви, другий тряс біля вуха баклагу. Увійшло з оберемками соломи ще троє. Кинули її на підлогу. Не інакше — збиралися ночувати.

Явдошка трохи не плакала. Подумати: зробила все, що потрібно, приготувалася як належить... і принесла їй нечиста сила! Що тепер? Не дадуть же, кляті, й померти. А може?.. Думка думку доганяла. А може, не-

хай. Не сама на той світ одправиться, а захопить і їх з собою. Скучило за ними пекло хіба так?

За думками незчулася, як витягнула з печі чавун, віддідила й на стіл поставила — жерить! Фашисти накинулися, як хорти на здобич. Хапали її, гарячу, перекидали з долоні на долоню, студили. Явдошка тим часом вхопила відро — і в сіни. Димар заткнути — діло не довге. Пішло на це дві-три секунди. Перевірила, чи надійно. Лише після цього поспішила до колодязя.

Коли повернулася, фашисти пожвавішали. То їли мовчки, а це розговорилися, мало не хором. Білобрисий опік її підозрілим поглядом, перестав жувати. Але, побачивши в руці відро, відвернувся й знову запрацював щелепами.

Здається, зробила все, нічого не забула. Пора б і на піч забиратися. Там у неї постіль — матрац, простирадло й подушка. Спочатку забереться на лежанку, а звідти... Трапезники, чує, засперечалися чогось. От і добре. Підійшла до лежанки.

— Век! — мов з-під землі виріс перед нею білобрисий. Рукою показав на двері.

Щось ніби штовхнуло її в спину: іди!

Накинувши на плечі синову куфайку, на голову Віроньчину хустку, вибігла Явдошка в ніч. Ніде не світилося. Побрела в темряву по осінній багнюці, сама не знаючи куди.

Ступалося легко. Де й сили бралися.

ОДЧАЙДУХ

Оповідання

Гвардійський батальйон, у якому воював рядовий Карпо Череда, вже другу ніч підходив до самого Дніпра. Тихо, один за одним, при суворій забороні курити, в непроглядній осінній темряві рухалися бійці. І двічі перед досвітком відходили назад, у свої окопи, що рятували їх від артилерійських снарядів та бомбардувань з повітря. Великої шкоди ці обстріли не завдавали, справжнім злом була ота одна-єдина «рама» — ворожий розвідувальний літак, що з'являвся невідомо звідки і в найнесподіваніший момент. Він дошкуляв небаяк. Карпо відчув його смертельний подих, коли з донесенням добирався до командного пункту батальйону. Між бліндажиком командира роти і командним пунктом якийсь проміжок відстані був відкритим, метрів двісті, не більше. І саме тоді, коли боець опинився десь посередині того відрізка, тут і вишмигнула «рама» з-за дерев і полоснула по ньому двома кулеметними чергами. Дивом лишився живим. Врятувала воєнна хитрість: упав Карпо на землю, широко розкинувши руки й ноги, вбитим прикинувся. Якби не це, фашист неодмінно зайшов би на ціль удруге.

Усі здогадувалися, чого їх ночами до Дніпра водять. Форсувати — чого ж ще? Захопивши на правому березі плацдарм, вони утримуватимуть його до підходу основних сил, танків, артилерії. І разом уже наступатимуть углиб. Але якщо це так, чого ж тоді не дають команди на форсування? Це було загадкою, можливо, не лише для солдатів, а й для їх безпосередніх командирів — взводних і ротних. Усе трималося в найсуворішій таємниці.

Третьої ночі бійцям було наказано окопатися в густих шелюгах, буквально за кілька кроків від води. Коли розвиднілося і Череда, висунувшись із окопу і розсунувши перед собою гілки верболозу, глянув на протилежний берег, то очам своїм не повірив. На невисокому горбку, по той бік дніпрові сині, стояли три велетні осокори. «Вони чи не вони?» — запульсувала думка. Ті самі, що знає їх змалку, біля яких часто розташовувались ватагою, роздягалися, щоб досхочу натішитися на міліні в сонцем прогрітому дніпровому літеплі? Якщо це вони, то далі починається рідне село, а перша хата по цьому краю має бути під черепицею. Щось ніби й бовваніє звіддалеки...

В одному окопі з Карпом сидів і його бойовий побратим Петро Курай.

— Ану висунься, — попросив Карпо. І коли той звівся на ноги, показав йому на протилежний берег: — Бачиш осокори?

— Ну, бачу, — байдуже відповів Петро.

— А праворуч, у глибині, — дах черепичний?

— Бачу.

— У тій хаті, щоб ти знав, живе дід Гаврило з бабою Килиною.

— Звідки знаєш? — здивувався той.

— Схоже, моє село... Сидорівка... А з протилежного краю, за три садиби від лугу, — моя хата. І там живе моя Настуся...

— Серйозно? — сказав той, украй здивований. Але якщо товариш називає навіть імена людей, що там живуть, який тут може бути сумнів?

— Як же я скучив за нею! Хоч би дожити, щоб побачитись! — сказав Карпо з ноткою жалю в голосі.

— А ти гукни — вона почує і прибіжить... — усміхнувся Петро.

— Кажу ж, по той бік села... Не почує, — жарт Карпо сприйняв чомусь усерйоз.

— Тоді попросись цієї ночі в розвідку і нагрянь до своєї Настусі ні сіло ні впало...— порадив Петро.— Все життя пам'ятатиме...

— А й справді. Місцевість знаю... Зав'яжи очі — пройду село вздовж і впоперек.

Але проситися в розвідку Карпові не довелося. Наступної ночі їх привели до самої води, десь узялися човни й плоти. У повній тиші, з холодком у серці, вони відштовхувалися від берега. Ніч, густа-прегуста темрява і розмірений плескіт хвиль і весел...

Може б, і допливли отак, без будь-яких пригод, якби не клята ракета. Вона зависла на якийсь час над Дніпром, освітивши всіх і все, що рухалося по воді. І почалося!.. Снаряди, міни сипалися без угаву, розтинали воду. Добре, що зону пристріляного вогню вони проскочили ще до ракети. Водяні стовпи здіймалися вже за їхніми спинами. Ще одне зусилля, ривок — і вони на березі. Можливо, хто й не доплив — хіба в отій темряві побачиш? А тут, уже на суходолі,— не зівай, Хомко, на те й ярмарок! Досвіток застав їх уже в селі. Фашисти відступили, і гвардійці їх не переслідували. Такий був наказ.

Ну як же було не забігти до Настусі, яка ось на сусідній вулиці, куди й стежечка протоптана навпростець через город? Камінцем можна докинути. Серце Карпове як із грудей не вискочить! Невже ж за якусь мить він побачить її, до серця пригорне? І, насунувши на лоба шапку, Карпо перемахнув через пліт. І ось він біля рідних дверей, натискує на клямку...

Настуса давно не спала. Її розбудила стрілянина, і вона заховалася за грубку, що правила їй захистком від куль та осколків. На стук у двері довго не озивалася, а коли почула знайомий до болю голос — в чому була кинулася до дверей. Як же він цілував її, перелякану й розпашілу, рідну й бажану, цілував і плакав, цілував і сміявся.

Як же воно по-дурному сталося! Дурнішого не придумати...

Обоє стрепенулися від грубого німецького окрику «Хальт!»

Перед ними стояли три фашисти з наставленими на них автоматами. Його ж автомат — за фашистськими спинами, на ослінчику.

— Хенде хох! — підійшов один ближче і штовхнув його автоматом.

Не крикнула і не заплакала Настуся. Схопилася, поправила на собі спідничку і стояла як неприкаяна.

Карпо хотів був підійти до Настусі, попроситися, але фашист загородив дорогу.

— Век!

— Прощай, моя рідна, і чекай... Я повернусь,— сказав і, похнюпившись, ступив крок до дверей. На прощання озирнувся: — Ось побачиш, повернуся.

— Чекатиму і молитимусь... — сказала й упала на постіль. Ще ніколи так не ридала. Тільки тепер, видно, дійшов до неї весь трагізм того, що сталося. Раптом схопилася, заметалася по хаті. Він же голодний! Хотіла ж була спершу нагодувати, та й не схаменулася, як в обіймах розтала. Метнулася до комори, вхопила шматок сала, зі столу півхлібини і вибігла надвір. Наздогнала біля п'ятої від її воріт хати.

— Ось, любий... Ти ж голодний,— і простягнула до нього руку з їжею. Фашистський автоматник перехопив передачу і, сказавши: «Данке шьон», єхидно зареготав. Ішла додому, заливаючись плачем.

Ступаючи під автоматами, Карпо — він ще не знав, куди його ведуть,— прикидав, що могло статися за ті двадцять-тридцять хвилин, які він пролежав на Настусиній руці. Де тепер його батальйон? Зліва, правда, ще точився бій, гупали міни, строчили кулемети. Що наші залишили село — факт. Не підспіла, видать, допомога. А чому не підспіла? Плацдарм же було від-

войовано! І думка голкою кольнула в мозок: а що, коли форсування було не справжнє, а затівалося лише для того, щоб увести ворога в оману, спантеличити?

Зупинилися біля колишньої колгоспної контори. Двоє конвоїрів зникли за зрубом будівлі, а третій — із сумкою, де сховані Карпові хліб і сало, лишився на варті. Двоє невдовзі повернулися, піджеркотіли щось і пішли назад, а третій, Карпів вартовий, повів полоненого в кінець села. «На допит чи на розстріл? — билосся в голові. — Скоріше, на допит. Якби на розстріл, що заважало їм зробити це на місці?» Конвоїр час від часу підганяв, і Карпо корився. Одразу за селом починалися шелюги, повз які пролягала піщана дорога. «Невже дійшло вже до того, що фашистський штаб розташовується у верболозах?» Тільки подумав про це, як дуже низько, майже над їхніми головами, проревів літак. Карпо ніби чекав цього. Різко задер догори голову. Був певний, що й фашист зробить те саме. І не помилився. Цього було досить, щоб завдати удару. Розрахунок був правильний. Удар прийшовся куди слід — в сонячне сплетіння. Фашист ойкнув і впав, скопившись обома руками за живіт. Ще мить — і німецький автомат був уже в Карпових руках.

— Вставай! — скомандував уже Карпо й огледівся. Ніде нікого. Підхопивши сумку з салом і хлібом, показав очима на верболіз.

— Шнель! А то — пух-пух...

Фашист, тримаючись рукою за живіт, звернув у верболіз. Це місце Карпо знав добре. Звідси за півгодини ходьби — глибоченький яр, виритий весняними водами. На дні його в дрімучих заростях — річечка, де він колись разом з дітлахами ловив корзиною в'юнів. Десь там, по той бік урвища, він вибере собі місце для спостереження й перекусить.

Опинившись в потрібному місці, Карпо зупинився. Фашисту наказав сісти. Сів і сам. Тримаючи автомат

напоготові, розстебнув сумку, вийняв звідти призначений йому сніданок. Їв швидко, як після важкої праці. Фашист невідривно стежив за кожним Карповим рухом, ковтав слину. Заворушилося щось у Карповому серці — не жалість, скорше огида від отих поглядів. Відломив кусень хліба.

— Їж, чорти б тебе взяли, та одверни свої баньки...

Полонений узяв і таки одвернувся.

Час ніби застиг на місці. Коли б знав німецьку або німець — українську, могли б погомоніти. Теми для розмови знайшлися б, обидва були молоді, майже одного віку. Але ні один, ні другий не відзначалися філологічними здібностями. Тож кожен чекав, чим і коли все це скінчиться.

Невідомо, скільки минуло часу — години, мабуть, зо три, як загуркотіло спочатку ліворуч, а потім — і праворуч. Мов тисяча чортів зчепилося. Та все гучніше й немилосердніше. Полонений явно захвилювався, а Карпо тримався спокійно. Коли ж загоготіла «катюша», то заусміхався до самих вух.

— Чуєш, фріце? Скоро ми з тобою опреділимось. Добряче тобі пощастило. Та й мені...

— Вас-вас? — не сказав, а проскімлив німець.

— Те, що чуєш,— підсумував Карпо під повторний залп дорогої серцю «катюші».

...Другого дня до Настусі прибилася племінниця з сусіднього, щойно визволеного, села. Вона принесла їй низький поклін від чоловіка. Переказував, щоб не журилася, передавав поцілунки ще палкіші, ніж учорашні. За те, що взяв у полон фашиста, який відібрав у неї передачу, його представлено до бойової медалі. Подробиці, сказав, розповість, як повернеться. І дуже просив, щоб нікому ні слова про те, що хтось там через свою необачність у полон попав. Ні в якому полоні він не був і не буде. На прощання ж поклявся, що буде вірний їй до кінця війни і ще довго-довго після неї.

ЗОЛОТОВЕСІЛЬНИК

Оповідання

Кузьма Петрович Гудзик, за власним визнанням, став героєм Великої Вітчизняної зовсім випадково. Про це він нікому й словом не обмовлявся більш як сорок років. А ось на золотому весіллі, коли дружина, Христина Савківна, почувалася героїнею, можливо, більше, ніж він,— аякже, двох синів і трьох доньок виховала, та яких! — усе й з'ясувалося.

Цього дня в світлиці Гудзиків зібралось гостей стільки, що довелося розмішувати їх і в кімнаті наймолодшої дочки, вчительки місцевої школи, і в закарпелку біля кухні. Директор школи Ярослав Павлович, де все повоєнне життя працював один із сьогоднішніх винуватців — спершу вчителем фізкультури, потім завгоспом, — виголошуючи тост за Кузьму Петровича, звернувся під кінець і до Христини Савківни:

— Дорога наша мати й славна дружино героя війни! Якщо по правді, то ви не менша героїня, ніж наш герой...

О, краще б не казав був цього! Кузьма Петрович делікатно перебив директора і ніби між іншим:

— А я не герой. Хто це вигадав?

— Як не герой? — першою озвалася Христина Савківна.

— Не герой — і все. Аніякий.

— А орден Слави не твій хіба? А медаль «За відвагу»?

— І мої, й не мої... — сказав золотовесільник і якимось дивно засміявся. Директор так і не закінчив тосту. Сів і від спраги чи з досади, що не пощастило гідно закруглитися, перекинув цілий фужер «Березівської».

— Щось, Кузьмо Петровичу, ви почали заговорюватись. Вибачайте. Все життя ми знали вас як героя, шанували, приклад з вас брали, а ви ось таке заявляєте,— і рука знову потягнулася до пляшки.

— Кажу, що є. Скоро помирать, то навіть мені тамниці з собою брати? Не герой.

— Здурів чоловік...— не втерпіла Христина Савківна.— Чого ж раніше не казав? Може б, я давно розійшлася з тобою...

Господар знову засміявся, і це ще більше спантеличило гостей.

— А ще не пізно, дороженька. Не забороняю. «І нажився, і напився, і на ріллю похилився...» — закінчив, перефразувавши слова відомої ще з дитинства пісні.

— Тату,— озвалася дочка-вчителька.— Тоді розкажіть. Ми хочемо знати, хто наш батько і де він узяв медаль і орден.

— Ніде не брав. Мені видали їх, як і всім. Але я не герой. І помру не героєм. А розказати — розкажу. Видам вам свій воєнний секрет.

Така заява Кузьми Петровича й поготів заінтригувала присутніх. Усі перестали їсти, налаштувалися слухати. Господар тим часом не поспішав. Ковтнув води, розгладив вуса і, поблискуючи усміхненими очима, почав:

— Тепер у нашій Кандибівці є ставок. І рибка в ньому є. І малечі є де купатися, вчитись плавати.

— Про себе розкажуй, а не про ставок,— обірвала чоловіка Христина Савківна.

— Знаю, що кажу. Ти слухай,— відповів чоловік без найменшої тіні образи.— А коли я був, Христино, таким, як оце наші правнуки, тоді не було в Кандибівці ставка. І ніякої річечки поблизу. Тож не навчилися ми, тодішні діти, плавати. Так виріс, оженився і в армію пішов. А тут війна... Перший рік ми відступали. А річок багато на Україні. Тільки побачу воду, так душа

й потерпає. До пори до часу, правда, щастило. То по містку переберусь, то хтось на човні перевезе. Так було аж до Дінця. А перед самим Дінцем командир вилаштував нас та й каже: «Хто з вас не вміє плавати, три кроки вперед!» Вийшов я і мій земляк Степан Ясен. Односельці ми. «От і добре,— каже командир.— Обидва ви кулеметники і хлопці браві, не з тих, що бояться лежачій корові на хвіст наступити». Хтось у шерензі пирснув, але командир і вухом не повів. «Переправа, бачите, розбомблена, доведеться уплав перебиратись. На це час потрібний, а фашисти близько. Ставлю вам бойове завдання. На цьому місці, де ми стоїмо, окопайтесь, звідси далеко видно, підступи відкриті — ніяка сатана не пройде. А покажеться, ви й пригостить. Зрозуміли? Прикриватимете наш відхід. Як переправимось, синю ракету дамо». — «А ми ж як?» — спитав мій земляк. «Основне — затримати ворога. А там як хочете: або разом, або по одному пробивайтеся в свою частину. Простить,— каже,— така вже ваша доля». — Обняв по черзі нас, поцілував. А тоді скомандував:

«Рота, за мною!»

Викопали ми з Степаном глибокий окоп і траншею. Тільки встановили кулемет на бруствері, як з'явилися мотоциклісти. Машин, може, з тридцять. Підпустили їх до вказаного командиром місця й сипонули короткими чергами. Багатьох поклали, а решта вернулися. Тихо стало. Ніхто, бачимо, більше не суне. Встигли й перекусити. Коли це — ша-рах! Снаряд. А за ним другий, третій. Ми з Степаном попадали в траншею, пережидаємо. Погупало-погупало та й перестало. Бачимо, вже не мотоциклісти, а машини з фашистами. Підпустили і їх на ту саму відстань і вже — довгими чергами. Скількох убили, не знаю. Але не пройшли й вони. Вернулися, собаки. Дві машини загорілися. Знову стихло. Переживаємо за своїх: переправилися

чи ні? Чекаємо синьої ракети. А її не видать. Значить, ще ні. Коли це заревли літаки майже над головами. І на мене з Степаном — бомбу за бомбою. А ми причаїлися собі в окопі, серце як не вискочить: гуп-гуп. Ну, кінець, думаємо. Обнялися, попрощалися. Чуємо, стихло. Обтрусилися та й знов до кулемета. Тепер уже і машини посунули, й артилерія б'є. Тут осколок мого товариша й зачепив. Кров із руки цепенить. Перев'язав я його.

Кузьма Петрович обірвав розповідь, обвів гостей сумним поглядом і тяжко зітхнув:

— Ото був герой! Одною рукою подає мені стрічку за стрічкою. Не минуло, може, й десяти хвилин, як знову його — цього разу в шию... Спливає мій товариш кров'ю, просить пристрелити, а сам щоб тікав. Куди? В Дінець топитися? От і нищив проклятих, поки й мене не прошило. Знепритомнів я. Не знаю, скільки пролежав, день чи два. Фашисти, видно, й не заглянули в окоп. Підібрали мене добрі люди, перевдягли, виходили й переправили до своїх. А медаль «За відвагу» знайшла мене вже по війні...

Тепер уже всміхалися всі, не лише оповідач. Усім стало весело й легко на душі, і ні в кого не зменшилося й на краплину поваги до Кузьми Петровича — ветерана війни і мирної праці. Розходилися пізно. Прощалися особливо сердечно. А директор обхопив двома широченними долонями голову Кузьми Петровича, поцілував в обидві щоки, приказуючи: «Золота ви наша людина, честь і слава Кандибівки».

Наступного дня після сніданку Кузьма Петрович тихенько почвалав у садочок, де біля старої яблуні стояла свіжа копичка. Спасибі синові, провідав недавно батька з матір'ю та заодно викосив траву і склав оцю копичку. Знає ж, що для батька немає більшої втіхи, як запах свіжого сіна. Та не встиг розміститися на тапчанчику, якого також для нього змайстрував син, як

із хати вибігли один за одним трое правнуків — Гриць, Оленка і наймолодший, Тарасик.

— Діду! Діду! — залепетали в різні голоси.

— Чого вам, мої ненаглядні? Червінці мої нерозмінні! — сказав і мало не сплюнув. Згадав, що «червінці оті нерозмінні» належали говірливо-солодкавій сусідці. Саме такими словами вона називала колись своїх дітей, які після закінчення школи одразу «розмінялися» і — хто куди з Кандибівки.

— Діду! Діду! Розкажіть, як ви героєм стали.

— Хто вам сказав? Хто вас до мене послав?

— Ніхто...— відповіла Оленка, відчувши в дідовому голосі щось недобре.

— Бабуся...— признався найменшенький, Тарасик.

— Бабуся,— підтвердив і Гриць.

— Ну й бабуся у вас... Не бабуся — золото! — сказав, лоба наморщивши.— Бачиш, Оленко, як негарно вийшло. Тарасик і Грицик правду сказали, а ти — ні. А неправди казати не можна. Гріх!

Губи в Оленки сіпнулися, от-от заплаче. Це помітив Кузьма Петрович і рукою поманив дівчину до себе.

— Підійди, дитино, ближче...—сказав лагідно. І, коли Оленка підійшла, погладив її по голові: — Більше не будеш казати неправди, так?

Оленка притулилася до дідового плеча, обняла за шию, прошепотіла на вухо:

— Не буду.

— От і добре. А тепер розміщуйтеся хто де, і я розкажу вам про те, що питаєте.

ХЛІБ

Образок
із минулого

Їх двоє у матері: Сашко й Миколка. Сашко — менший, з вихорцем на маківці, непосидькуватий. Миколка — цибатий, ніс у ластовинні, вайлуватий. На обох — штанці з домотканого полотна, пофарбовані синькою, і вицвілі на сонці сорочечки, які вони носять навипуск. Ця неписана мода — не підперізуватись — іде з діда-прадіда і її, як щось навіки дане, строго дотримуються хлопчачки аж до закінчення сьомого класу.

Сашко розплющив очі перший. Прокинувся рано, щойно сонячний зайчик запалахкотів на підвіконні. Розбудила неугавна музика, що розігралася в шлунку. Мати казали правду: спіть подовше, у сні не хочеться їсти. Коли спав, ніби й не хотілося. А тепер... Дитяча уява малює високі круглі буханці, печені на дубовому листі. Колись мати обережно виймала їх з печі, клала впововж ослона і накривала білим рушником. Миколка, єдиний братик, завжди після обіду ласував хлібом. Натерши шершавого окрайця часником і присипавши сіллю, уминав як не в себе.

Йому б зараз того окрайця!

— Миколо, вставай, а то наступлю на вухо!

Той лежав на лежанці, загороджував дорогу Сашкові з печі. Та не встиг і ноги звісити, як Миколка зіскочив на долівку — і в сні, вмиватися. Сашко тим часом зазирнув у піч, вийняв звідти полив'яного горщика. Понюхав і скривився.

— Знову кандьор з трьома пшонинами. Не їстиму!

— Не їж, — спокійно сказав Миколка, беручи з мисника ложку.

Але як не їстимеш, коли в животі марші і кадрилі? Для чого було згадувати хліб з дубовим листям на споді? Охоче б погодився і на пряники з гречаної полови, що їх минулого тижня пекла мати. Була б полова, напекла б іще. Знає: нелегко їй далися ті пряники. Ходила до Гарасія, що живе за чотири хати, позичити борошна. Не позичив. Сказав, нема. Корову й коня тримає, в ліс на роботу їздить, пайок одержує, а борошна, сказав, нема. Сім'ї ж тієї — він та вона. Тоді мати попросила картоплі. І картоплі, сказав, нема. Кабан у хліві рохкає, мало дверей не виломить, а картоплі нема. Тоді, може, гречаної полови? Полови, сказав, трохи є. Хоч не просто того пряника ковтати, все-таки було що на зуб узять. А то цілий місяць на кандьорах.

Братова поведінка дратує Сашка, із себе виводить. Миколка, який після борщу й каші з'їдав колись іще доброго крайця — і не тому, що не наїдався, а тому, що дужче за все на світі любив хліб, — розсівся нині за столом і сьорбає з миски кандьор, від якого Сашкові нудить. Та ще й насміхається з нього: нікуди, мовляв, Сашку, не дінешся, хапай ложку, поки не пізно. Нічого не вдієш, доведеться хапати. Йдучи до мисника, помітив, як Миколка посміхнувся. Сашко вловив братове єхидство і ложку поклав на місце. Не дуже, голубе, смійся. Посмішка в Миколки гасне, і Сашко святкує в душі перемогу. Але закріпити її немає чим. Проте це не так і важливо. Завертає до припічка, піднімає горщика з залишками кандьору і п'є нахилки. Рідина тече по підборіддю, капає на сорочку.

— Затули в роті дірку! — каже Миколка і від душі сміється.

Скільки ж це днів, як хлопці не куштували хліба! Правда, вчора Сашкові пощастило — запаху хлібного нанюхався так, що й досі паморочиться в голові. Треба ж було вийти надвір саме тоді, як у пекарні лісни-

цтва виймали з печі хліб. І вітер в цей бік якраз! Як залоскоче в ніздрях! Як покотиться слина! Не втримався, побіг на запах. Чого, питається? Ніби його там чекали. Постав біля підводи, на яку буханці вантажили, нанюхався ще й зблизька.

Підвода рушила, і Сашко слідом. Так хотілося, щоб дядько-візник здогадався, відломив хоч шишечку... Не здогадався. Провів підводу до розвилки — дядько повернув праворуч, до лісу, а Сашко ліворуч узяв, між верби, на свою вулицю.

— Де був? — спитав Миколка.

— Слину ковтав...— відповів із сльозами на очах Сашко.

Батька хлопці не пам'ятають. Кажуть, помер від тифу. А матір майже не бачать. На роботу йде, коли вони сплять.

Школа в сусідньому селі, за чотири кілометри.

Після кандьору Сашка ніби виштовхнуло щось надвір. І перше, куди поглянув,— на город, який починався зразу за хатою. І те, що побачив, зірвало його з місця й щодуху понесло на грядки.

— Шарик! Шарик! — загукав радісно, побачивши симпатягу Шарика з буханцем у зубах. Почувши голос, Шарик заліг на межі, замаскувався. Тільки рудий бублик хвоста метлявся в повітрі й видавав його з говою.

Сашко не помилився. Між бадиллям біля собачих лап лежала хлібина. Шарик, ніби його впіймали на гарячому, винувато кліпав очима.

— Де ти її доп'яв? Чи не в Гарасія? Молодець, Шарик! — і підняв буханець із землі. Був ще теплий. Сьогоднішньої випічки!

Як вони розговорілися тоді! Всі троє — Сашко, Миколка і Шарик. Лишили і матері пайку.

ХВОСТАТИЙ ВУНДЕРКІНД

Бувальщина

Олександр Кирилович любив собак. Не якихось там спанієлів, сетерів, пуделів, а звичайнісіньких дворняг. Найдужче ж симпатизував дворнягам рудої масті, які нагадували йому друга дитинства — Шарика. Тож і повелося: всі собаки, яких він коли-небудь тримав, були без винятку рудими і називалися на честь першого — Шариками.

Невдовзі по війні Олександр Кирилович придбав під Києвом дачу. Знав, клопоту з нею не оббереться, але думки оберталися довкола дітей: якщо не вдасться на-вернути їх до землі змалку, вважай, ростимуть сліпими й глухими до природи, не відчуватимуть її краси. Звідки, думалось йому, дітям, що вирости на асфальті, перейнятися любов'ю до зеленого листу, вранішньої роси, тьохкання соловейка? Думав Олександр Кирилович і про матір, яка до старості прожила в селі, міста недолюблювала через товкітняву на вулицях.

Не забував, звичайно, й про себе: що є гарнішого, ніж виростити деревце, покосити траву в садку, відпочити на запашному сні під яблуною?

Недалеко від дачі зводили культурно-побутовий комбінат. За парканом новобудови, в сосновому закутку, розміщувався склад лісоматеріалів з позмінними сторожами і двома собаками — одноокою Пальмою і кудлатою Вертихвісткою. Остання прибудилася недавно, й так охрестили її за вдачу: хвостом крутила без угаву, бігаючи під час обідньої перерви від одного будівельника до другого, вимолюючи подачку. Пальма ж, на противагу їй, була собакою гордою й незаležною. В той час як Вертихвістка їжу мало з рук

не вихоплювала, Пальма лягала віддалік спиною до трапезників і дивилася в далечінь. Меланхолійний вигляд її ніби говорив: «Іжте собі на здоров'я, та не забувайте, що ви ж такі люди». І ніхто, жоден з будівельників, не забував її. Той кісточку кине, той — шматок бутерброда недоїденого.

Пальма і Вертихвістка майже одночасно привели щенят. У сірої, подібної до вівчарки Пальми щенята вдалися в матір, окрім одного — руденького, з білими лапками. Не цуценя — картинка. Його й нагледів собі Олександр Кирилович.

Попри жвавність, бажання гратися з ким завгодно — котами, курми, горобцями, — інших здібностей Шарик поки що не виявляв. Одного разу, правда, досить-таки вдало поморочив господаря. Посадивши ранньої весни садочок, Олександр Кирилович вирішив поприв'язувати деревця до паколів, аби вітер їх не поламав. Поволеньки, від вишеньки до яблуньки, з оберемком заготовлених паколів і кільцем алюмінієвого дроту, обходив Олександр Кирилович садочок. Робота йшла, кілочків ставало все менше. Скоро й кінець. Устромивши пакілець в землю біля вишеньки, він потягнувся рукою до дроту, що мав би лежати позаду. Але дроту рука на намацала. Розігнувся, повів очима кругом — ніякого сліду. «Що таке? — подумав Олександр Кирилович. — Невже не захопив із собою, коли йшов від яблуньки?» Повернувся на попереднє місце, оглянув усе довкола. Не виявилось й там. Довелось йти до сарая по дріт.

Невдовзі повторилося те саме. Прив'язавши ще кілька деревець, Олександр Кирилович знову не знайшов біля себе дроту. Чи хтось жартує, чи щось діється з ним самим? Ще раз подивився навколо — ніде ні душі. Загадка лишалася нерозгаданою, поки по обіді не набрів на пропажу. Вона лежала під огорожею. І коли заносив її до сарая, Шарик тихо-мирно лежав

біля будки, дивився кудись убік, і здалося Олександрову Кириловичу, що знає він щось більше, ніж належало знати собаці.

Будка, зроблена на виріст, стояла біля гаража. Господар обіклав її зсередини свіжим сіном. Шарик спав у пахощах. А зовсім близько, між гаражем і ганком, красувалися кущі троянд і мальв. Хочеш — нюхай, хочеш — просто милуйся. Шарик здебільшого милувався.

Олександр Кирилович любив із Шариком порозмовляти. Чи тому, що часто перебував на дачі сам і ні до кого було озватися, чи тому, що Шарик своїм напрочуд симпатичним виглядом сам викликав на розмову. Здавалося, в його очах було стільки розуміння, що не можна до нього не озватись. Ось і зараз, лаштуючись їхати до міста, Олександр Кирилович кидав на ходу:

— Ти ж мені тут хазяїнуй, нікуди не відлучайся. Ось я тебе нагодую. Зоставлю й каструльку з їжею. Перекусиш пізніше.

Шарик не відставав від господаря: куди той, туди і він. Йому дуже не хотілося, щоб Олександр Кирилович їхав кудись. Самотність — не для нього. Тож коли машина виїжджала з воріт, Шарик супроводжувати її не став, навпаки — сидів на задніх лапах біля будки й дивився кудись у садок. Відкрито виявляв своє невдоволення.

Зате radoшам його не було краю, коли Олександр Кирилович повертався. Стрибав крізь відчинені дверцята в машину, без кінця своїм рудим писком ліз в обличчя господареві.

— Шаріку! Ну що це з тобою? Підожди, не казись. Ходімо краще до хати, дам тобі щось поїсти.

Олександр Кирилович обвів поглядом подвір'я, каструльки ніде не було.

— Де подів посудину? З чого я тебе годуватиму?

І справді, куди ж він її затягнув? Нагнувшись, за-

зирнув до будки. Так і є. Злощасна каструлька лежала на протилежному боці, в кінці будки. Став на коліна, простягнув руку, але дістати не міг.

— Лишайся тепер голодний. Сам винен...— сказав Шаріку, який не переставав крутитися поблизу, і рушив до будинку. Чи міг подумати, що має справу не з простим цуциком, а з собачим вундеркіндом... Коли за хвилину-дві Олександр Кирилович вийшов надвір, каструлька стояла біля порога. Шарик з піднятим догори хвостом дивився господареві в очі і ніби говорив: «Чого стоїш? Хотів посудину — ось вона. Де ж харч?»

Багато втіхи приносив Шарик усім, а найбільше — своєму господарю. Ніколи і ні перед ким не розкидався Олександр Кирилович компліментами, належав до людей стриманих, а Шаріку їх не шкодував: «Ах ти, розумнику! Ах ти, чотириногий мудрагелю! Ах ти ж, вундеркінд собачий!»

Тут Олександр Кирилович мав цілковиту рацію. Те, що відбулося пізніше, свідчило: Шарик — собака незвичайний, виняток у собачому роду. Олександр Кирилович не мав найменшого сумніву в тому, що Шарик розуміє людську мову. Випадок, який стався з Шариком наступної зими, потряс Олександра Кириловича до глибини душі.

А діло було пізньої ночі. Олександр Кирилович засидівся за роботою більше, ніж звичайно, і влігся відпочивати десь за північ. Не встиг заснути, як нічну тишу розколював собачий гавкіт. По голосу впізнав Шарика. Він не бігав навколо будинку, нікого не відлякував, але гавкати не переставав. Видно було, турбувала його не собача служба, не обов'язки сторожа, а щось інше. Вчувалося в тому гавканні щось настійливо-благальне. Довелося вставати. Відчинив двері. Тої ж миті Шарик скочив до коридора і, впавши на спину-під ноги господареві, задер догори лапи. З ошкіреними зубами і мольбою в очах нерухомо лежав на

підлозі. Олександр Кирилович не одразу зрозумів, що сталося. Щоб не розбудити матір (поруч була її кімната), він навшпиньки рушив до кухні. Шарик — за ним. На кухні повторилося те саме: лігши на спину, Шарик знову ошкірився.

Олександр Кирилович присів навпочіпки й став розглядати свого собачого друга. На лівій передній лапі кривавилася свіжа рана. Он воно що! У бійці з селищними собаками Шарик зазнав невдачі і тепер просить у нього допомоги.

— Як же я тебе лікуватиму? — почав Олександр Кирилович. — Не лікар я. І не маю медикаментів. Хоча... є в мене, Шаріку, зеленка. Для чогось же її виробляють. Можу помазати рану. То як?

Шарик лежав непорушно, очі благали порятунку. Поранена лапа стриміла в повітрі.

— Тоді лежи і не вставай. Принесу зеленку й помажу. Зробимо дезинфекцію, — сказав і рушив до ванної кімнати. Там узяв вати й пляшечку з зеленою рідиною.

— Май, Шаріку, на увазі: щемітимо, і дуже. Але це пройде. Зате, будь певний, нічого страшного з тобою не станеться, — з цими словами Олександр Кирилович наквацював зеленкою шматочок вати і наблизив її до рани. Шарик підозріливо повів оком, затим звівся на лапи і пошкунтильгав до виходу. Господар з пляшечкою в одній руці і наквацьованою ватою в другій рушив слідом. На задніх лапах той сидів уже біля надвірних дверей, чекав, коли його випустять.

— Шаріку! Не хочеш — не треба. Ніхто тебе не силує. Але якщо хочеш, щоб небезпека минула, — лягай! І Шарик ліг. Як і перше, коли попросився до хати. Задерши догори лапи й вишкіривши ікла.

Олександр Кирилович помазав рану. Шарик лежав, як найдисциплінованіший хворий. Ще раз помазав. Рана пекла, щеміла, але Шарик терпів. Тільки тоді, як

усе було зроблено, підвівся на лапи й ткнувся головою в двері.

— Нікуди тебе не випущу. Переночуєш сьогодні в хаті.— І впустив Шарика до вітальні.

Слухняність і реакція Шарика на мову вкрай схвилювали Олександра Кириловича. Він довго не міг заспокоїтись, перебирав у пам'яті подробиці Шарикової поведінки і не міг пояснити їх. Спробуй силою звалити собаку на землю! А тут ліг сам і терпів з усіх сил.

Не втримався-таки і розбудив матір.

— Мамо, Шарик розуміє людську мову. Я сказав: «Лягай»,— і він ліг. Я попередив: щемітиме, а ти терпи. І він терпів, як не всяка людина...

МІСЯЦЬ БЕЗ МАР'ЯНИ

Оповідання

Збіг тиждень, відколи Мар'яна повернулася з Чорноморського узбережжя, але так ні разу й не заглянула до кабінету свого чоловіка. Щось ніби застерігало: не йди туди. Все це, звичайно, забобони й ніщо інше, можливо, навіть самовразливість, що посилилася в неї останнім часом. Вона просто боялася, що кожна річ на робочому столі, картини й фотографії на стінах, стелажі з дбайливо складеними книжками і його улюблений притулок — тахта, де напівлежма любив переглядати кореспонденцію, нагадають їй з новою силою про те, чому повороту немає... Вона усвідомила: скоїлося непоправне, і ніколи й ніхто не замінить їй Сергія — визначного математика й нездійсненого, на її думку, письменника, не обійме ні з того ні з сього будь-де

і будь-коли, не зазирне по-хлоп'ячому в очі. Хотілося бігти далеко-далеко, де жодного знайомого обличчя, і там, на безкрайній відстані від свіжої могили, заглушити горе. І водночас розуміла, що від душевного болю, від горя, котре так несподівано впало на неї, нікуди не втекти.

Єдине, що втішало під час миттєвого просвітлення, це усвідомлення того, що ніколи вже Сергій не дізнається про легковажний вчинок, якого вона, сама не знає як, припустилася. Тридцять років прожили разом, як один день, ні в чому одне одного не запідозрюючи. Не знала, що таке грубість, образа, ревності. Хоч у ранній молодості й закохалася було в Петра, свого однокурсника, а Петро, як це часто буває, — по самі вуха в її подругу Дусю, це нітрохи не відбилося потім на їхньому житті з Сергієм. Правда, при згадці про Петра в неї довгенько тьохкало серце. Перше кохання все-таки. Але потьохкає та й перестане. Вся її ніжність, любов і ласка належали тільки йому, Сергієві.

Так тривало до минулої зими.

Січневого вечора Сергія забрала карета «швидкої допомоги». Інфаркт. Другий протягом року. Три місяці провалявся в лікарні. Провідувала його двічі на тиждень. Частіше не дозволяли. Можна було попросити головного лікаря, і він дозволив би. Проте Сергій просити не став, заборонив і їй. Був людиною принципою і противником будь-яких порушень і потурань. Йй же хотілося бачити його щодня. Про кого ж і турбуватися їй тепер? Донька в Одесі, замужем за моряком, і коли чоловік у далекому плаванні — найджяє погостювати з малолітнім сином.

Якогось дня Мар'яна, їдучи до Сергія, на автобусній зупинці зіткнулася віч-на-віч з Петром, колишнім її коханням. Змарнів, обличчя видовжилось, очі запали. Зовнішній вигляд теж не кращий: піджак пом'ятий, штани хтозна-коли й прасувалися.

— Петре, це ти? — з болем вихопилося.

— Я, Мар'яно, я... — видавив через силу.

— Що з тобою? Зняли з роботи? Дуся покинула?

— Гірше, Мар'яно, гірше... Немає вже Дусі.

Смерть колишньої подруги потрясла Мар'яну. Були вони ровесниці, кінчали один інститут. Якби не записка, в якій освідчилася колись Петрові, можливо, дружили б і далі. Записка ж якимось чином потрапила до Дусі, ну, й... Жаль, звичайно, Дусі, перед якою не відчуває найменшої вини, бо й не здогадувалася тоді про їхні стосунки з Петром. Жаль не менше й Петра бідолашного.

— Як Сергій? Ще крутиться? — перевів розмову на інше.

— У лікарні. Після інфаркту. Лечу оце до нього. А ти як?

— Кепсько, Мар'яно, кепсько... Син за довгим карбованцем погнався, в Тюмені аж. А дочка замужем за військовим. Мов ті цигани: сьогодні тут, завтра десь. Отак, Мар'яно. Сам п'ю, сам гуляю...

— Одружуйся, бо пропадеш.

— Не так зразу, — й ніби згадав щось, аж стрепенувся. — Слухай, а Сергій ще довго в лікарні байдикуватиме?

— З місяць.

— Мар'яно, рідненька. Як добре, що ми зустрілись, — сказав, завваживши, що однокурсниця має вигляд, либонь, не гірший, ніж у літа студентські. — В ім'я колишньої дружби з Дусею завітай коли-небудь. Сергій де лежить?

— У лікарні для вчених.

— Це ж поруч, за два квартали від мене. Наробити на тиждень біфштексів, зварити чогось. Повік буду вдячний. Приїдеш, га? Ось тобі мій телефон. — Зі швидкістю метеора вихопивши з кишені блокнотик, записав адресу й номер телефону.

Мар'яні ніби щось підказувало: не бери! Але, й секунди не повагавшись, взяла. І, попрощавшись, засунула папірець між туалетне причандалля на дно сумочки.

Біс його знає, що в світі коїться! Кілька днів Мар'яна ходила мов неприкаяна. Ловила себе на тому, що від самої згадки про Петра її охоплює незрозуміле хвилювання. Намагалася не підходити до телефону, щось ніби умовляло її не дзвонити. А вона подзвонила. Спалахнула душа, повернулося те, що втратила, здавалося, на віки вічні,— в суміші з болем, жалем і не здійсненою колись мрією. Відчувала, насувається щось страшне, наближається невідворотно, а вона, замість шукати порятунку, сама кидається тому назустріч.

Після Мар'яниних відвідин Петро, поки Сергій «байдикував» у лікарні, не раз запрошував її додому. Ожив чоловік! Заіскрилися очі, побадьорішав, одягтися став охайно. А як виписався Сергій з лікарні, дзвонив по телефону. Натрапивши на Сергія, трубку клав, не озивався. Хай думає, хтось помилився.

Як Сергій любив море! Ах, як він море любив! Не було літа, щоб із Мар'яною не проводили відпустки на Чорноморському узбережжі. А плавали як! Вже й голів, казали друзі, не видно, а вони плывуть до самого горизонту, де єднається море з небом. Тепер же їхати туди — зась. Лікарі заборонили категорично. А Мар'яна про море мріяла, як ніколи раніше. Та й Петро цього хоче. Сергій же — такий він уважний в неї! — ніби в думках її переночував.

— Хочеш, дістану путівку в санаторій, хочеш — їдь сама, диким способом, як ми колись. Викличу Юлю з сином, побудуть зі мною, поки зятьок у плаванні.

Мар'яна мало не підскочила: звідки таке щастя? Аж підкидало поцілувати, покуйовдити чуба й сказати: «Спасибі, рідний мій». Але не поцілувала, не покуйовдила. Подумала трохи і так, ніби між іншим:

— Ти знаєш, де ідея. Звичайно, якщо приїде Юля...

Юля приїхала. Забивши вщерть холодильник продуктами, Мар'яна збиралася в дорогу: пояснювала, де що лежить, що батькові їсти можна, чого ні. Вона поїде в Ялту. Місце — не треба кращого. Петро теж не заперечував: куди завгодно, аби разом!

Сергієві було приємно спостерігати за поведінкою Мар'яни — дівчисько, та й годі! Перестала скаржитись на головний біль, то ж було чхне тільки, одразу: «Де пігулки?» І Сергієві вскочила в голову щаслива думка: поки дружина відпочиватиме, він вестиме щоденник. Хто знає, де той останній причал, на далеких чи близьких підступах? От він і вивість на папері свою багаторічну любов до неї, своє перше й останнє кохання, згадає найяскравіші випадки життя, висловить свої думки про різні події і літературні твори, вдачу й захоплення друзів по роботі, геніїв-самородків, згадуючи яких, не можна не усміхнутися. А скільки вражень від поїздок зарубіжних, зустрічей з видатними вченими світу! І назове цей щоденник «Місяць без Мар'яни». Йй-богу, непогано! І побачимо, мала Мар'яна рацію чи ні, протуркотівши нещасному вуха, що в ньому гибіе неабиякий письменник.

Сіли перед дорогою. Виходячи з дому, Сергій сказав:

— Влаштуєшся — повідом адресу.

— Пиши: «Чорноморське узбережжя. Моїй дружині...» — І по-дитячому, щиро й невимушено, розсміялася. Дотеп, видно, самій сподобався.

По обличчю чоловіка пробігла тінь.

— Думаєш, дійде? — спитав, спантеличений її відповіддю.

— Повідомляю, не хвилюйся... — сказала заспокійливо.

Всю дорогу розмова не клеїлась. Можливо, таксист, що віз до вокзалу, був причиною. Проте й на пероні,

де нікому не було до них діла, душевна рівновага в Сергія не відновилася. З неприємним осадком на серці повертався додому. Шкодувала й Мар'яна, опинившись у поїзді, за свою легковажність, за сміх без причинний. Справді, чого було сміятися?

Відколи дізналася, що їде, Мар'яну турбувало одне: як зробити, щоб, діставшись на місце, не повідомити своєї адреси? Такий морелюб, як Сергій, може під настрій плюнути на заборону лікарів і примчати до неї хоч на день-два. До того ж без попередження. І що буде, як застане її з Петром?

Влаштувалися по приїзді на приватній дачі, за двадцять кілометрів од міста. Подалі від міського гамору й очей людських. Першого ж дня написала Сергієві листівку. Пояснила, що в радгоспі, де зупинилася з двома лєнінградками, препогано працює пошта, тому порадила відповідати на Ялту «До запитання».

Провівши дружину на вокзал, Сергій не гаявся. Зразу ж за стіл. На аркуші білого паперу розгонисто вивів: «Місяць без Мар'яни». Задумався, з чого ж почати? У вухах іще переливався Мар'янин сміх... Намагався пояснити, виправдати її поведінку. Такий же був певний у ній! Стривай-стривай, мало що могло здатися!

Одержавши другу листівку, Сергій задумався всерйоз. Жодного доброго слова, ні разу не назвала по імені... Треба ж зуміти так! Раз прочитав, удруге. До саду змінювала злість, сумнів — переконання, що там не все чисто. Що сталося? Ніколи ж нічого подібного не помічав. Уява розпалювалася. Перемотав, мов кінострічку, спільне життя — жодного сумніву чи непорозуміння, ясність у стосунках і повна довіра одне до одного. Що ж таке? Може, й правда, що в тихому болоті чорти водяться?

Якийсь час не відповідав. Боявся зірватися, нароби-ти дурниць. Утихомирившись трохи, знову нагадав про

адресу, мовляв, мало що може трапитись, — куди повідомити? Мар'яна не відповіла. Звідки така нерозсудливість? Писати щоденник так і не почав. Його потягло до роботи. Не можна втрачати жодної хвилини. Почуттям, які нуртували, потрібно було дати вихід. Працював по десять годин на день. Підозра, яка б вона не була, принижує гідність. Хоч як контролював себе, а вона давалася взнаки. От і сьогодні, пишучи їй про домашні справи, про роботу, в яку пірнув з головою, вихопилося: «Чи тобі не здається, що, опинившись на морі, ти не враховуєш чогось вельми важливого?» А може, якраз і враховує? Можливо, все, що він намислив, — звичайнісінький збіг обставин, а її мовчаня — спроба випробувати його на стійкість?

Виходила з Петром на пляж до сходу сонця. Жодної душі кругом, лише плескіт і тиша до самого крайнеба. Час, коли можна дати волю й почуттям. А почуття в неї грали. Диво дивне — людське створіння. Ще недавно відчувала, що старіє, крутили на погоду коліна, набрякали суглоби пальців, а тепер — навпаки, нічого не болить і не викручує. Та й душа на місці — той, кому б заманулося шукати їх, з ніг зіб'ється, а не знайде.

Насторожив Мар'яну, правда, один погляд. Скоріше, очі немолодого жінки, яка невідомо де взялася на їхньому пляжі. Виставивши спину під сонце, вони лежали з Петром на піску, поштовхуючи одне одного плечима, мовби борюкалися, — хто кого. Де не візьмись жінка з дитиною і чоловіком. Чоловік проминув, не глянувши, а жінка зупинилася й так пронизливо подивилася, аж душа похолоча. І не то скривившись, не то злостиво усміхнувшись, рушила, оглядаючись, за чоловіком. Більше Мар'яна не бачила її. Проте неспокої в душу закрався, і очі, великі й круглі, ввижались час від часу. Великі й круглі... А втім... очі як очі, нічого особливого. Повні хіба що жіночої цікавості —

аякже, двоє на пляжі в ранню рань. Хто вони? Чоловік і жінка? Чи, може, чужий чоловік і чужа жінка? Не знала й не хотіла знати, що буде, коли повернеться, як Сергію погляне в очі, що скаже. Приплив почуттів до Петра забив їй памороки. Їй було добре, так добре, що не хотілося думати ні про що.

Пляжилися, змагалися, хто далі запливе, де й сили бралися. На її пораду одружитися, знайти собі молодичку, щоб не стара й не дуже молода, годі, мовляв, харчуватися як попало, так і виразку шлунка можна нажити, він відповів, що одружуватися не обов'язково, поки є такі гарні молодички, як вона. Це образило її. Трохи не посварилися. Гадала, нею одною обмежить-ся, а він, бач, про інших молодичок! Відчула: щастя, як і життя, коротке, треба задовольнятися тим, що є.

Час на морі збігає швидко. Настала пора розлучатися з безмежною синню, дельфінами й позиченим кудим щастям. Мар'яні не шкода було нічого. Всьому є кінець, і треба з цим миритися. Останні дні її драгувала Петрова безжурність, безконечне вихваляння порядності Дусі. Яюсь не витримала:

— А я ж яка?

Покусав губи, задумався. А нехай тебе дідько візьме! На вокзалі в Ялті розпрощалися, як чужі.

Телеграми не давала. Приїде без попередження. Хтозна, що там дома, адже від Сергія, крім перших двох листів, не одержала більше жодного. Певна була, несподівана радість від зустрічі зробить своє діло. З вокзалу примчала на таксі.

Квартиру Мар'яна застала замкненою. Коли відмикала, з дверей, що навпроти, виглянула сусідка.

— Ай-ай-ай...—вихопилося в сусідки.—Де вас тільки не шукали...

— Мене? — здивувалася Мар'яна.— Хіба що?

— Три дні як поховали... Немає вже Сергія Васильовича.

В Мар'яни підломилися ноги. Ледве втрималась, щоб не впасти.

...Мар'яна тяжко переживала Сергієву смерть. Тридцять літ разом — це не просто. Вірна була йому. Всі роки, крім останнього. А цей — «Моя Дуся, моя Дуся!..» А яке виправдання знайде вона перед людьми, а найперше — перед рідною дочкою? Які труднощі випали на долю дочки, скільки переживань... Віддала сусідці ключі і поїхала... подалі від міста, в якому народилася, від матері. Не зачекала навіть її повернення.

Мар'яна тиждень не заходила до Сергієвого кабінету. А сьогодні зважилась. Острах не покидав її й тоді, коли, відчинивши двері, обвела поглядом усі кутки. Все так, як було й до від'їзду. На стінах — портрети, фотографії; її фото — посередині, якраз проти столу. Коли підводив голову, неодмінно стрічався з нею поглядом. На столі — гірка нотатників, більших і менших. На чільному місці — знайома зелена папка. До неї складав різні цікаві виписки з книг і журналів, листи від друзів.

Підійшла. Розв'язала білі кінчики. Пробігла очима перший списаний аркуш. І... серце опустилося. Зверху на аркуші рівним почерком було виведено — «Місяць без Мар'яни». А нижче:

Ялта. Чорноморське узбережжя. Моїй дружині.

Далі йшов лист:

«Добридень, Мар'яно!

Дощі в нас ллють і ллють. На доріжці від парадного до вулиці утворилися озерця. Просто на асфальті. Так і хочеться закасати холоші і побігти по них босоніж із кимось наввипередки».

Від серця відлягло. Настрій, з яким листа написано, найсумирніший. Сухуватий, правда, початок: в зверненні вже ні «люба», ні «дорога». Нехай! Вона його теж не балувала.

«З деякої пори мені за комір почали падати крижані патьоки,— читала Мар'яна.— Мерзне душа... Хто б міг подумати?»

Одвела від написаного погляд. Що за патьоки? І чого після інфаркту під дощем ходити? Зрештою, взяв би зонтик. А потім, звідки це в червні крижані дощі?

Ах ти, боже мій! Це ж не буквально, він же майстер на різні вигадки!

«Подзвонила якась жінка,— читала Мар'яна далі,— відрекомендувалась, що добре знає мене (слухала колись мої лекції) і тебе, як мою дружину. Почала розповідати, що ти не сама там і що їй, мовляв, боляче за мене і т. д. Щоб припинити розповсюдження пліток, я сказав, що людина, яка з тобою,— твій рідний брат. Вибачилась. Схоже, повірила. Як бачиш, ти — за кам'яним муром».

Щоки Мар'яні обдало жаром. Сергій знав усе! Знав — і ні слова про це!

«А брату твоему рідному,— читала вона,— передай мою подяку за те, що ось уже добрих три тижні не турбує мене своїми дзвінками. Нині, коли закінчую нову роботу, це було б не до речі. А ще передай таке: якщо заманеться йому подзвонити ще колись, то нехай не поводиться, мов школяр, і не кладе трубки, коли почує не той голос. Скажи, щоб нічого не боявся, дзвонив сміливо і просив покликати кого треба».

Виявляється, Петро часто натрапляв на Сергія! Дурень натоптаний! Хто ж дзвонить, коли вдома чоловік? Барабанив же мало не щодня. Чого не переслідував тоді, як телефону не було? Чого домагався тими дзвінками? Третього для Сергія інфаркту?

Очі побігли далі: «Основне — теорема доведена, чого протягом століття не вдалося зробити жодному математикові. Втомився страшенно. Якщо не витримаю — від перетому».

Подоба усмішки скривила Мар'яні обличчя. Задзвонив телефон. Раз, другий. Кволою рукою зняла трубку, приставила до вуха.

— Алло! Алло! Це я... — упізнала голос Петра.

Рука з трубкою опустилася на коліна.

НІЧНИЙ ГІСТЬ

Гумореска

Письменник Ромоданський з дружиною Ольгою Панасівною постійно жили на дачі. Соснове повітря в суміші з луговим, на їхнє переконання, правило їм за найкращі ліки. Результат очевидний: обоє мовби щойно з курорту. Ольга Панасівна ніколи не приховувала своїх літ, навпаки — казала те, що є, тим самим вигідно відрізнялася від решти жіноцтва.

Того вечора Ольга Панасівна вкладалася спати рано. Відстукала двадцять перша година. Чоловік поїхав у Спілку на якість засідання. А письменників, як відомо, хлібом не годуй, а дай поговорити... Тож повернеться пізно. Ключі в нього є, вечерю лишила на кухні — так бувало не раз.

Перед тим як пірнути під пухову ковдру (надворі листопадило), Ольга Панасівна дістала з книжкової полиці роман Олега Черногуза «Аристократ» із Вапнярки — на пораду чоловіка, який хоч сатири й не писав, але схилився перед кожним, хто її пише, особливо перед тими, у яких щось виходить.

Проте настроїй того вечора в Ольги Панасівни більше відповідав чомусь філософському або ліричному. Тому в ліжку з собою захопила і томик Івана Драча.

Погасила загальне світло, ввімкнула бра.

В цей час на веранді щось грюкнуло. Чортів котяра! Стала прислухатися. Долинули скрадливі кроки, заскрипіли дошки. «Під котячими лапами не заскрипить,— подумала.— Хто це там господарює?» Була вона жінкою мужньою і рішучою. Почуття страху не знала від народження. Точніше, знала, але приходило воно до неї, коли небезпека минала і боятися було нічого. Боже мій! Як же потім її трясло! Не допомагали ні валер'янка, ні чай з калиною... Накинула на себе халат, знову ввімкнула загальне.

— Хто там? — і виглянула на щойно освітлену веранду.

Перед нею стояв молодик років під тридцять, тримаючи праву руку в кишені. Ольга Панасівна удала, що це її не обходить.

— Заходьте, будь ласка...— й окинула незнайомого доброзичливим поглядом.

Зовнішній вигляд прибульця довіри не викликав. Наводила на різні роздуми й стрижена голова, на якій стриміла кепка з гудзиком посередині. Ольга Панасівна зафіксувала це зразу, але виду не подала.

— Вам щось потрібно, товаришу?

Молодик покосився білками. Зненацька застуканий, стояв у нерішучості, схоже, оцінював обстановку. Ласкавий погляд жінки, готовність допомогти роззброїли його.

Насуплене надбрів'я прояснилося.

— Тут живе товариш Копаймогила?

Назване прізвище, можливо, й мало щось означати, але воно анітрохи не збентежило Ольгу Панасівну.

— Хто-хто? — удала, що не розчула.

— Дядько мій... Інженер із «Червоного екскаватора».

— Ви, товаришу, помилились. Тут селище письменників.

— Що за ерунда? — здивувався незнайомець. — Уперше чую, щоб письменники селилися селищами. І багато їх тут?

— Трохи є...— відповіла ухильно й запросила до їдальні.— Ви, мабуть, голодні?

— Якщо ваша ласка...— вже й зовсім повеселішав молодик і рушив за господинею.

Стіл, по суті, був накритий. Оскільки меню чоловіка складалося переважно із страв дієтичних, Ольга Панасівна вийняла з холодильника свіжу, нею самою приготовлену шинку й смажених у сметані карасів. Поставила на стіл і пляшку «Давньоруської».

— Вам можна? Лікарі дозволяють?

— До риби годилося б... — сказав і проковтнув слину.

Вечеря була в самому розпалі, коли надворі загуло. Молодик не на жарт збентежився.

— Заспокойтеся,— помітила його хвилювання господиня.— Це мій чоловік. Із засідання повертається.— І поспішила відчинити двері.

— А в нас, Кирильцю, гість, — долинуло з передпокою.

— О, та ви неабияк... не всуху,— сказав, увійшовши, той, кого назвали Кирильцем — кремезний, у півтора обхвата чолов'яга, і простяг незнайомому руку.— Кирило Зосимович.

— Гарпунер... Грицько,— сказав молодик перше, що спало на думку.

— Цікаве прізвище. З моряків?

— Із сухопутних. Уявіть собі, моря в вічі не бачив. Та й що там робити нашому братові?

— Гаразд. Продовжимо трапезу.— І, взявши пляшку, Кирило Зосимович налив гостей і собі.— Так за що?

— За знайомство,— підказала Ольга Панасівна.

— Чудово,— погодився чоловік.

— І за вашу симпатичну дружину...— вставив слово Грицько.

— Приєднуюсь,— мугикнув під ніс Кирило Зосимович і повів на дружину оком.

Легко перекусивши (на ніч не звик наїдатися), господар витер паперовою серветкою губи і пильно поглянув на гостя.

— У якій справі?

— Шукає свого дядька, інженера з «Червоного екскаватора». Хтось неправильну дав адресу,— відповіла за нього Ольга Панасівна.

— Бачите, як буває, шукав дядька, а трапив до тітки... ще й до хорошої,— і засміявся широко й розкотисто.

Комплімент Ользі Панасівні сподобався, а чоловік покосився на неї ще раз.

— Підмітив точно. Дружина в мене справді хороша,— підтвердив по паузі і подивився на годинник.— Як же тепер додому? Автобуси вже не ходять.

— У нас переночує. Хата велика, — знайшлася Ольга Панасівна.

— У вас — так у вас,— поспішив погодитись Грицько.— Спати ж десь треба.

Постелили Грицькові на дивані в їдальні. На столі лишили пляшку «Миргородської» на випадок, якщо вночі захочеться пити. Такої доброти не подибував він, мабуть, і в рідній неньки.

Спалося Грицькові смачно, хропів, мов праведник, тоді як Кирило Зосимович мав неабияку халепу з дружиною. Тільки тепер зреагувала вона на прихід нічного гостя. Найшов переляк, та який! Її лихоманило, на лобі й носі виступив піт, зуби вистукували. Напоївши сердешну різними ліками, чоловік, на її прохання, переніс до неї в кімнату свою постіль і примостився на куцій канапці біля дверей. Через кожних п'ять-десять хвилин Ольга Панасівна підводила голову й питала:

— Ти тут?

— Тут, — відповідав чоловік.

А вранці, коли переляк минув, Ольга Панасівна, змарніла й невиспана, пішла готувати сніданок, а Кирило Зосимович, як і тридцять років до того, рівно о восьмій засів за роботу.

Розбудило Грицька вперте дзьобання дятла. Холера червоноголова! Стукає й не перестає, розправляється з лісовими шкідниками просто над головою. Стук-стук, стук-стук... А поміж стуками — паузи, то короткі, то довгі, з вибухами протяжного кашлю. Зроду не чув, щоб птахи кашляли! Прислухався уважніше: ні, не дятел. Хтось на друкарській машинці вицокує.

Після сніданку Грицько чемно вклонився господарям, подякував за хліб-сіль і притулок, а наостанку, ніби між іншим, сказав:

— Провів я з вами, можна сказати, вечір і ніч, а ви, Кириле Зосимовичу, дорогенький мій письменнику, так і не спитали, чого цій людині треба. І це при тому, що ви і ваша дружина — дуже хороші люди. На рідкість хороші.

Кирило Зосимович зміркував ментально, куди той хилить.

— Чого питати, коли й так ясно. Гроші потрібні, що ж іще?

— А ви вгадко! — зрадів Грицько.

— Скільки вам? — поцікавилася Ольга Панасівна.

— Півсотні вас влаштує? — нарешті зважився.

— Нас? Цілком! — не то сказав, не то прокректав

Кирило Зосимович.

— Суша дрібниця. Про що говорити? — сказала дружина й мило всміхнулася.

Одержавши гроші, Грицько подякував ще раз.

— Гарні ви люди. Якби всі такі, можна б жити й не журитися... — І, до серця приклавши руку, пішов до виходу, а невдовзі і зовсім зник за дротяною огорожею.

Приблизно через рік подружжя Ромоданських отримало грошовий переказ. Слідом надійшов лист. Ось що в ньому було написано:

«Здрастуйте, дуже хороші люди Ольго Панасівно і Кириле Зосимовичу.

Ніякий я не Грицько, тим більше — не Гарпунер. Звати мене Олексій Герасимович Курочка. Не шукав я того вечора ні дядька, ні тітки, а заявився, щоб пожитися. Людині, яка вийшла з казенного дому, вкрай потрібні були гроші. І ви їх позичили. Прийняли так гарно, що й досі згадую. Ще й товаришем назвали. Все! Зав'язав! На віки вічні. Буду товаришем. Гроші, що надсилаю, зароблені чесно. Шахтарюю в Донбасі. А за ті, що позичили, купив нареченій подарунок. Спасибі за прийом і добру науку.

З пошаною до обох — *Олексій*».

НЕНАПИСАНЕ ОПОВІДАННЯ

З блокнота

Від'їздив я колись у відрядження. Попрощавшись на пероні з дружиною, подався до купе. Дружина в цей час підійшла до вікна. Поруч неї стояла дівчина в голубій косинці, а поруч мене — юнак у білій шовковій тенісці. Щось говорили ми, щось — вони, кожен був заклопотаний своїм, не дослухався до інших. Коли поїзд рушив, ми з дружиною обмінялися повітряними поцілунками, і на тому наше прощання кінчилося. У молодій парі — ніяких поцілунків. Поїзд набирав швидкість, і дівчина пришвидшувала ходу. Поїзд все швидше, а дівчина не відставала. Розпашілась, косин-

ка на голові розв'язалась, вхопила її рукою і бігла, скільки було сили, за вагоном.

«Куди біжиш? Чого біжиш?» — хотілося крикнути. Юнак, ніби вловив мої думки, дав знати рукою: зупинись! Ні мої думки на відстані — ось тобі й біологічний радіозв'язок! — ні юнакові знаки не досягали свого. Вже дівчина лишає позаду пристанційний мур, біжить уздовж колії, але поволі наш вагон обганяє її. Потім обганяє другий, третій... Здавалося, бігла вона й тоді, коли останній вагон промелькнув перед нею. Треба ж було стільки пробігти!

Хто вона йому? Хто він їй? Наречений і наречена? Скоріш за все. Але ж і я свого часу був наречений, бачив багатьох інших наречених, які розлучалися зі своїми обранцями, але нічого такого не траплялось. Між іншим, про це я тоді не подумав. Проте на душі зробилося радісно й святково.

Час від часу цей епізод виринав у пам'яті, от і сьогодні виринав. Коли це було? Тринадцять років тому. Тринадцять років подеколи біжить у моїй уяві невідомо дівчина, біжить услід за вагоном, проводжаючи невідомого юнака. А чому про це не написати оповідання?

На оповідання, правда, малувато матеріалу. Скоріше, це деталь, яку можна гарно обіграти. А що, коли все-таки цей епізод покласти в основу оповідання? Про що ж тоді буде твір? Про красу вірності. Стривай-стривай! Про вірність в їхньому віці писати ще рано, для неї потрібні роки, багато років, а в них же кохання тільки починається. Хай уже тоді, як стукне їм по п'ятдесят чи шістдесят, і вона, підтримувана двома дорослими синами, проводжатиме свого сивого голуба... ну, куди? — ну, приміром, передавати свій сталеварський досвід сталеварам Індії. Але коли їм стукне стільки, вона за вагоном уже не побіжить. А може, перенести в інший час, в роки Великої Вітчизняної вій-

ни? Проводжає дівчина на фронт свого нареченого, і ніхто не знає, чи зустрінуться вони ще коли-небудь.

За таких обставин її вчинок більш правдоподібний.

Ну, а далі що? Повернеться з фронту чи не повернеться? Як повернеться, то застане її вдома чи ні? Як застане — одружиться. То й що з того? Як не застане, то згодом, побравшись з іншою, назве іменем першого кохання свою доньку. Гарно й банально! Можна так виписати все це, що сентиментальний читач ще й сльозу пустить. Ні, не лежить душа й до цього. Стільки вже написано про розлуки під час війни, що ще одна розлука нічого не додасть. Хай краще це діється за наших днів. Що ж тоді покласти в основу задуму? Яку ідею? Думка не встигає за думкою, в уяві змінюється картина за картиною... Юнак іде на цілину... Ні! Врешті-решт, ніхто не заважає їм поїхати вдвох. Ну, тоді дівчина проводжає в небо шостого чи десятого космонавта. Що ж виходить? Біжить вона за ним, бо він, бачте, космонавт. Але ж та дівчина проводжала явно не космонавта, їх тоді ще не було, а студента чи молодого робітника. І це добре. Яке має значення, хто він, хто вона, для справжнього кохання! Здається, наближаюся до істини. А що, коли написати оповідання просто про людську красу без якоїсь особливої й значної ідеї? Про людську красу як таку. Щоб людина, прочитавши його, приємно в душі усміхнулася, згадала щось подібне в своєму житті — як не окрилялась духовно, то хоча б прояснилася. На цьому й зупиняюсь. Про душевну красу, властиву людині будь-якого віку. Про те, що легко на світі жити, коли біля тебе такі люди і ти сам можеш бути такий, дарма що на людях не завжди це видно. Тоді самої дівчини й юнака тут явно замало. Потрібно ще щось, на чому б тримався твір. На ліриці? Правильно, але й цього замало. Нарешті: *потрібен контраст!*

Двое проводжають, двое від'їжджають. Люди різного віку. Тонко передати настрої тих і тих. Оскільки проводжання такі різні, зовсім не схожі між собою і відбуваються одночасно в них на очах, — вони цілком можуть правити за основу. Згадую слова Остапа Вишні: «Підмічайте контрасти, і буде сміх». Добре сказано! Але чому тільки сміх? Відколи це контрасти стали монополією гумористів? А чому не так: підмічайте контрасти — і буде література? Адже засобами контрасту можна викликати не тільки сміх, а й легкий смуток, душевний біль, досаду і що завгодно.

Як тут не пригадати випадку з життя самого Остапа Вишні!

Одного літа, відпочиваючи за містом, Павло Михайлович тяжко занедужав. Потрібно було негайно транспортувати хворого до Києва. Через погану дорогу машиною везти не випадало, тільки поїздом. До станції метрів триста. Друзі поклали Павла Михайловича на носі й, мов Боженка в картині «Щорс», понесли вночі до вокзалу. Всі глибоко засмучені, йдуть мовчки з похнюпленими головами, боячись спіткнутися. Павло Михайлович тримається, хоч як важко йому. За дорогу ні разу не застогнав, але й не обмовився жодним словом. Це дуже гнітить товаришів, хтозна, що станеться з ним, поки він опиниться на операційному столі. Вийшли на перон — тут рівніше, до того ж краще освітлення. Підходить поїзд, і друзі обережно наближаються до вагона. Розплющив очі Павло Михайлович і побачив: носії такі похнюплені й нещасні, такі убиті горем, що йому, великому гумористові, захотілося бодай трохи розвеселити їх. Коли один, тримаючи носі, ступив уже на приступку, Павло Михайлович тихо, але досить виразно проказав:

— Не туди несете, хлопці.— І, переборюючи біль, кволою рукою показав на вивіску привокзального буфету, куди разом з ними інколи заходив випити кухоль

пива. Сміху не було, але ніби гора звалилася з пліч — на душі полегшало. Одною фразою, вимовленою в такому стані, Павло Михайлович настроїв їх на те, що все буде гаразд.

Контраст? Контраст. Тяжко хворій людині заманулося в буфет.

Повертаюсь до оповідання.

В купе двоє. Один юнак, другий — літній. Так само й за віком — одна дівчина, друга — немолода жінка. Літній попрощався з літньою, а дівчина ніяк не може попрощатися з юнаком. Поїзд рушив. Дівчина біжить поряд. Літній чоловік усе бачить. Його дружини вже не видно, а ця біжить. Довго біжить. Не боїться підбори поламати, не захекується. Біжить і махає рукою, потім скидає з голови хустинку — і хустинкою. Літній усе бачить. Згадує свою молодість. Колись і його так проводжали, ну, може, не зовсім так. Його не те що заavidки беруть, ні, — на все свій час, — але якось ніби трохи незручно перед юнаком. Звичайно, не могла ж його дружина бігти за вагоном отак, як дівчина! Це всім зрозуміло. Та все-таки трохи ніяково. Краще, якби він не був свідком цього, їхав в іншому вагоні. Всі думки літнього снуються навколо дівчини. Коли на решті відійшли од вікна й сіли один проти одного за столиком, літній піймав на собі юнаків погляд. Повернув до хлопця голову і стрівся очима. Погляд хлопця сповнений гідності — як же, мовляв, могло бути інакше? Літній не витримує:

— Якби в моєї не задишка, обігнала б вашу як раз плюнути...

— Ви про що? — не здогадується юнак.

— Здорово бігла... Моя колись теж добре бігала, навіть стрибала, спортсменкою була на весь район. І якби не задишка...

Юнак осміхнувся й знову втупився очима у вікно. Кожен думає про своє. Більше уваги звернути на внут-

рішній стан і роздумування літнього. В його серці наче погостювало сонце: легко йому і трошки все-таки заздрісно. Спогад нанизує на спогад, але тільки все краще, що було в житті й пов'язане з дружиною, виринало в пам'яті, й на цьому тлі юнакова поведінка викликала невдоволення, навіть роздратування: «Х-ху ти, який же він байдужий, ані іскринки в очах!.. Така дівчина і так бігла, а він...» і т. д., і т. п.

Але це тільки півділа. Потрібне закінчення, яке завершить твір. Несподіване.

Перегорнувши сторінки свого життя, літній хоче дізнатися що-небудь про молоду пару, яка щойно прощася. До цього його спонукала юнакова індиферентність. Їдуть уже з півгодини.

— Дружина? — запитує літній.

— Ні,— заперечливо хитає головою юнак.

— Тоді, мабуть, наречена?

— Вгадали. Наречена, але не моя.

З'ясовується, що це братова наречена. І в душі літнього стає ще світліше. Коли вона стільки пробігла за братом нареченого, то скільки б вона пробігла за самим нареченим? Здається, несподівано. Неправдоподібно? Чому? По-моєму, все на своєму місці. А насамкінець зробити так: минула в дорозі ще година, перечитали газети, попили чаю, але так і не розбалакались. Літній знову думкою повертається до дівчини і несподівано для самого себе, проти своєї волі, мовить:

— Якби в моєї не задишка...

Юнак привітно всміхається і фразу закінчує:

— Напевне обігнала б.

Оповідання готове. Треба його тільки написати...

КИРИЛЬЦЬО

П а м ф л е т

Де гласність, там ясність.

Кирильцьо — то за паспортом. Воно, це прізвище, так писалося й вимовлялося з діда-прадіда, коли на Україні ще й паспортів не водилося. Але досить було одному пуцьверінку теперішнього роду Кирильців у районне начальство вискочити, як він, сяк-так оговтавшись в керівному кріслі, викликав до себе редактора місцевої газети.

— Доки будете перекручувати моє прізвище? — і, взявши зі столу газетку, ткнув пальцем у першу колонку тексту.

— Правильно, Ісидоре Денисовичу... Все правильно! — ледь не вигукнув редактор, завваживши, що прізвище надруковане за всіма правилами орфографії.

— Де ж правильно? — стояв на своєму Кирильцьо. І, натискаючи на літеру «и», грубо вимовив своє прізвище.

— Згідно з правописом... Ніякого перекручення, — не відступав редактор.

— Ніяких правописів! Через «і» з крапкою. Зрозуміли?

З того часу прізвище Кирильця газета друкувала через «і» з крапкою. Більшість читачів газети сприйняла цю новацію спокійно, без зайвих пересудів. Скоріше за все не помітили або не надали цьому значення. А вчителі, зокрема філологи, спробували були знайти виняток із загального правила, але безуспішно. Втішилися тим, що школяріки не читали районки.

Діялося це в перші роки повоєння, коли скрізь і всюди, куди не кинь, відчувався гострий дефіцит: робочої сили, тягла, реманенту, техніки, а найперше — досвідчених кадрів. То був час, коли вистачало тільки сиріт, удів, інвалідів. Ось тоді Кирильцьо й опинився якимось чином на керівній посаді. Достеменно його життєпису ніхто не знав. Одні казали, воював Ісидор Денисович на фронті, другі — в партизанах. Але як воював, де і в якому чині, лишалося невідомим. По бойових нагородах судити теж не доводилось. Удаючи із себе скромність, Кирильцьо ніколи не носив ні орденів, ні планок.

Не піддається жодному розумінню, чому Ісидор Денисович (за метрикою — Сидір) вирішив змінити оту злощасну літеру — чи від намагання якось відокремитися від свого прадавнього хліборобського роду, вивищитися над усіма іншими Кирильцями, чи з якоїсь пори звучання батьківського прізвища почало різати його начальницький слух. Чимось, видно, оте написання не задовольняло Ісидора Денисовича, стало незручним йому, чи що.

Хто ж він такий, цей Кирильцьо? Який його родовід? Не школа ж і не інститут таким його виховали. І не батьки. Вони в нього належали до чесних трудівників, понад усе на світі любили конкретне діло: орати, сіяти, врожай збирати. Їхній же Сидірко вдався ктозна і в кого. Ще школярем стане, бувало, на городі перед жовтоголовими соняхами і руками розмахує, як на трибуні. Гадали, знання свої перевіряє. А він уже тоді промови перед соняхами виголошував.

Працюючи по закінченні інституту в сільській школі, Кирильцьо з самого початку спрямував свій ентузіазм на рішучу боротьбу з релігією. Церкви в селі не було, якась там жменька віруючих святила паску в селі сусідньому. Туди влада Кирильця не досягала. Зате нічого так не виводило його з рівноваги, не псувало на-

строю, як новорічне колядування. Бувало, тріскучий мороз надворі, снігові кучугури, а молодець, знай, не журиться: заметами пробиваються від хати до хати, зичать господареві й господині щастя-здоров'я на довгий вік та жита-пшениці не один засік. Що може бути прекраснішого, як людина людині добра бажає? З радістю зустрічали колядників господарі й господині, обдаровували чим могли за щирі зичення й молодецькі співи. Від душі сміялися, коли в тих співах перепадало на горіхи служителям церкви — попам і дякам:

...А дівчатам — по віночку,
Молодицям — по паляниці,
А попові — по дрюкові,
А дяку — по батогові...
Дайте ковбасу,
Бо вам хату рознесу.

Колядування не обходилося без школяриків. Кирильцьо не давав собі ради: замість уроки готувати, вони, бач, релігійною пропагандою займаються! Колядувати було суворо заборонено. Його ініціативу підхопили інші... А тут — війна. Кирильцьо десь подівся в перший же день, і до кінця війни жодної вістки від нього. Вигулькнув лише в кінці сорок п'ятого на посаді завідуючого районним відділом культури. Дарма що ні до професійної культури, ні до народної творчості не мав щонайменшого інтересу. Більше того, не знав жодної — ні сучасної, ні народної пісні, за винятком хіба що одного-двох перших рядочків куплета «Ой хмелю мій, хмелю» чи «Розпрягайте, хлопці, коні та лягайте спочивать». Важко сказати, що було цьому причиною: слабкий розум чи душевні лінощі. Можливо, одне й друге разом. Призвело ж це до того, що з часом виробилася в Кирильця цілковита байдужість до рідної культури й народних звичаїв, національний, сказати б, нігілізм. Особливо це посилилося в ньому, як невдовзі здалося комусь, що на Україні підняв голову україн-

ський буржуазний націоналізм. Просто в думках не вкладалося: на третьому році великої Перемоги — і ось таке лихо!

Звідси все й почалося.

В ста смертних гріхах звинувачувалися лицарі українського красного письменства — Максим Рильський, Юрій Яновський, Іван Сенченко, а пізніше — Леонід Смілянський. Від них вимагали каяття. І вони каялися — привселюдно і на шпальтах газет. Доходило до абсурду: неперевершений знавець рідної мови Юрій Яновський, очевидно, з огиди до обвинувачень в націоналізмі перед смертю почав писати російською. А світової слави митець Олександр Довженко, звинувачений в націоналізмі самим Сталіним, записав був до свого щоденника: «Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недобррозичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні до гідності чи добробуту, — невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм в непотуранні глупоті людей чиновних, холодних діяг, чи в невмінні художника стримати слюзи, коли народу боляче?»

Тоді ж, буквально протягом однієї доби, в душі Кирильця відбулася подиву гідна метаморфоза: найзапеклішим ворогом його став націоналізм. А щоб у цьому ніхто не сумнівався, він одурався материнської мови. Ще вчора розмовляв з підлеглими, батьками, дружиною й дітьми рідною, а на завтра — українсько-російським суржигом.

Так уже незлюбив Кирильцьо рідну мову свою, що викинув зі свого лексикону навіть такі слова, як «нація», «національність», замінюючи їх в разі потреби близькими за змістом — «народ», «маси», «населення», «громадянство», коли як прийдеться. Таким чином

з ласки Кирильця та його наслідувачів українська соціалістична нація перетворилася для них на соціалістичне населення України. З того часу скрізь, де тільки можна, шукав Кирильцьо націоналістичних збочень — в освітніх установах, в репертуарі самодіяльних артистів, мистецьких колективів, драматичних гуртків, аж поки очолювана ним культура не опинилася на останньому місці в області. Однак це не завадило йому далі висунутись.

...Із заміною літери якось одразу додалося в Кирильця певності і, якщо хочете, начальницької строгості. Першим відчув це на собі поет-початківець, восьмикласник із недалекого від райцентру села, надрукувавши в районній газеті вірша під назвою «Україна». З цього приводу при установі, де возсідав Кирильцьо, була скликана нарада членів літературного гуртка, що тулився при редакції. З грізною промовою виступив сам Кирильцьо. Дісталось автору вірша (ну, й редактору заодно), запам'ятають на все життя, ще й дітям закажуть. Віднині, за словами Кирильця, немає ніякої України, це національна обмеженість, прояв буржуазної ідеології. Є слово «Батьківщина», що охоплює нашу Радянську землю від Чорного моря до Тихого океану, лише її, велику нашу Батьківщину, потрібно прославляти в піснях, віршах, поемах. Молодий автор зважився був огризнутись, заявивши, що й у поетів широковідомих слово «Україна» зустрічається трохи не в кожному вірші. Кирильцьо обірвав його на півслові.

— Кого маєш на увазі? Назови.

— Андрій Малишко, наприклад...—І, вставши з місця, продекламував:

Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти.

Кирильцьо ніби чекав цього. Він, певна річ, знав набагато більше, ніж восьмикласник. Нещодавно дійшло

до нього, що й у віршах широковідомих українських поетів слово «Україна» з чистієй ласки поспішно замінюється на слово «Батьківщина». Звідки було початківцю знати, що в Києві знайшовся свій Кирильцьо, для якого земля, де він народився і яка протягом століть знана в історії як Україна, раптом втратила свою назву, ніби й не було її. Невдовзі молодий поет переконався в цьому й сам, придбавши нове видання творів улюбленого поета. Так і є. Відтоді писання віршів для юного поета втратило будь-який інтерес. Велику Батьківщину він осягав лише розумом, бо далі своєї Київщини нікуди не виїжджав, а землю, де народився й ріс, сприймав серцем, безпосередньо. А поезія — це насамперед безпосередність.

Та не встиг початківець закінчити школу, як з'явився друком ще одне видання творів Малишка. І в ньому заборонене Кирильцем слово повернулося на своє законне місце. Радості школяра не було меж. За час, що минув після сумнозвісної наради, його добряче вигнало в ріст. Та й мужності додалося, не те що у восьмому класі. Йому нічого так не хотілося, як ткнути Кирильцеві в очі відновлені вірші і, нічого не сказавши, піти геть. Як чекав він цієї хвилини! З села до районного центру — п'ять кілометрів, і він пробіг їх без передиху. Ось що важила для молодого душі ціна дорогої їй істини! Зупинився лише перед дверима кабінету, за яким мав перебувати товариш Кирильцьо. Але на дверній таблиці вже значилося інше прізвище. Юнак мало не знепритомнів. Заспокоївся тільки тоді, як довідався, що Кирильця перекинули на керівну посаду в інший район.

Кирильцьо лишився самим собою і в іншому районі. Не погнало його ні в ріст, ні в розум. Навпаки, щось ще більше утвердило його в думці, що мова батьків не має перспективи. Якщо з відміною слова «Україна» нічого не вийшло (хтось там угорі, видно, перестрашу-

вався), то мова батьків в епоху успішного просування радянського суспільства до світлого майбутнього — явне гальмо на цьому шляху, анахронізм. Опинившись у віддаленому від столиці районі, Кирильцьо почав сміливо втілювати свою ідею в життя. Напередодні Травневих свят він скликав нараду керівників підприємств, установ і господарств району й закликав оформляти лозунги й транспаранти лише мовою наших російських братів, дарма що ні з Російської федерації, ні з інших республік гостей у район не передбачалося. Просто диво дивне: в той час, як наші брати — російські літератори відстоювали чистоту рідної мови на сторінках газет і журналів, у нас на Україні відбувався процес зворотний. Рідна мова звучала все рідше в дитячих садках, школах, вищих учбових закладах, в установах і на підприємствах, а в селах — посилено засмічувалась. Невдовзі суржикове море розлилося по всій Україні. На догоду кирильцям пишним цвітом розцвіла мова Возного з «Наталки Полтавки» і Кіндрата Галушки з комедії «В степах України». З другого ж боку, науково-теоретичні досягнення в розвитку української мови сягнули небаченого результату: колектив наукових працівників Інституту мовознавства Академії наук УРСР насилу вмістив багатющі скарби української мови в одинадцять товстезних томів, а Головна редакція Української Радянської Енциклопедії під орудою Миколи Бажана видала рідною мовою першу в світі Енциклопедію кібернетики.

Саме в ці дні до району завітав кореспондент столичної газети. В недавньому минулому фронтовик і один із тих, хто своїх бойових відзнак не приховував. Був звідси родом, батьки жили в самому центрі. З відчиненого віконця батьківської хати кореспондент стежив за крокуючими колонами. Звернув увагу на транспаранти і не повірив своїм очам. Спитав батька-матір, звідки воно і чи давно так. А ті якось дивно переэзир-

нулися. Ніхто з сусідів теж нічого пояснити не міг. Чекав будня, щоб піти до місцевого начальства і з'ясувати. Читаючи наступного дня святковий номер районної газети, здогадався без особливих труднощів, хто ж він, той один, що задає тут тон: в інформації про демонстрацію трудящих, крім названих керівників, значилося й прізвище Кирильця, надруковане через «і» з крапкою. До нього й попросився на прийом.

За столом сиділо щось середньо-арифметичне між похилим і непохилим віком. Трохи набік перехняблена голова, причіпливий погляд надавали йому неабиякої солідності.

— Що цікавить столичного кореспондента в цій глушині? — спитав Кирильцьо, подаючи через стіл руку.

— Не така й глушина... — відповів той.

— Радий чути. Стараємось, — не без гордощів сказав Ісидор Денисович, слова кореспондента прийнявши за похвалу.

— Стараєтесь — і дуже! — не приховав іронії кореспондент.

— Не розумію... — уловив щось недобре Кирильцьо.

— Спостерігав вашу демонстрацію і — вірте чи ні — забував часом, де перебуваю: на Київщині чи в середньо-російській смузі?

— Ви про написи? — одразу здогадався Ісидор Денисович. — Якщо так, то запам'ятайте: я ненавиджу українських буржуазних націоналістів і їхню мову.

— А яких любите?

— Не розумію...

— А яких націоналістів любите: грузинських, молдавських, єврейських?

— Звідки ви родом і хто ваші батьки? — в голосі Кирильця прозвучав метал. — Хіба не бачите, куди воно й що воно?

— Ви що, Ленінські заповіді забули? — не втерпів кореспондент.

— Ленінські заповіді пам'ятаємо і будемо пам'ятати,— відповів Ісидор Денисович чомусь у множині.— Але не забувайте, коли жив Ленін і коли живемо ми!

— Що хочете цим сказати?

— Ніякий геній не може передбачати на 50—60 років уперед. Дещо могло й застаріти.

— Застаріти? — здивувався кореспондент. — Сьогодні застаріло для вас одне, завтра — друге, так і до диктатури пролетаріату добереться!

— Не горячкуйте. Говоримо про мову, здається.

Кореспондентові нічого не лишалося, як підвестися й піти. Так він і зробив. Довго не міг заспокоїтись. Таку війну пережили, найвищу школу бойового побратимства пройшли... Цілих чотири роки кожен із фронтовиків перебував на грані життя і смерті... І якби не дружба народів-братів... І після цього нічому не навчитися, нічого не зрозуміти?!

Пригадався один випадок.

Було це п'ять-шість років тому. Журналістська доля закинула його в Запоріжжя. Мав завдання ознайомитися з навчальним процесом в одному технікумі. Зайшовши до вестибюля, побачив на стіні саморобну афішу. Повідомлялося про зустріч студентів з відомим українським поетом. Вірші поета кореспондентові подобалися, деякі знав напам'ять. Самого ж слухати не доводилось. Вечір у нього вільний, чому б не піти?

З'явився в призначений час. Зал був майже заповнений. Підходили ще й ще. Поет не примусив себе чекати. Вийшов на сцену, веселими очима окинув присутніх. Та не встиг вимовити фрази, як із зали почувся:

— По-російському!

Поет замовк. Розгубився, чи що? Ні, обличчя виказувало скоріше здивування, ніж розгубленість. Його, українського поета, просять читати російською! І де? В серці України, де впродовж віків запорозьке коза-

цтво боронило народи Європи від турецько-татарських орд!

— Товариші студенти! — порушив мовчання поет. — Можна й по-російському. Це не проблема. Книжки мої виходили і в Росії. Але ось що цікаво: де б я не виступав — у Москві чи Ленінграді, в Барнаулі чи Баку — скрізь просили мене читати по-українському. То як накажете?

— По-українському! — відповіли дружно.

Отже, досить, буває, одного прикладу, щоб хід розмови повернути в потрібне річище. Та чи існують на світі такі приклади, які переконали б у чомусь Кирильця?

Ісидор Денисович недовго затримався і на цьому місці. Потрібно було зміцнювати господарські кадри, і його перекинули на посаду голови колгоспу в рідне село. Віднині його стихія — хліб, м'ясо, молоко. А якщо зважити, що матеріальна зацікавленість набирала саме вагу, то це не гірший для Кирильця варіант.

Село з трьох боків огинав ліс. Незвичайної краси село! Від сільського майдану п'ятьма ручаями розходилися вулиці. За селом їх продовжували шляхи, що кривуляли в села сусідні. А поміж вулицями — городи й луки до самого лісу. Сіна вистачало і для багатоголової колгоспної череди, і для корів людських. «Ще ніколи наше село так не купалося в молоці, як тепер», — говорили колгоспники. Ласкавив око ще й дубовий гайок, що ріс на луках між двома вулицями. Чи їсь добрі руки висадили колись оці дубочки на оголеному пагорбі, де нічого не росло, навіть трава. Косарям не було нічого милішого, як у полудневу спеку ховатися в зелений затінок. Стежина, що пробігала по гайочку, майже вдвічі скорочувала відстань з одної вулиці на другу.

З обранням Кирильця головою колгоспу він ударився в новаторство. Кому ж, як не сину потомственного

хлібороба, приклад показувати? Поставало питання: за рахунок чого розширити посівну площу? Кирильців погляд зупинився на дубовому гайку. Він належав колгоспу. Тоді ще не побутував такий термін, як «надмірності в архітектурі», але поняття, яке стояло за ним, вже крутилося в Кирильцьовій голові. «Кому потрібні ці красивості?» — висловлював Кирильцьово своє незадоволення. — Півсела затуляє собою». А що означає, коли Кирильцьово щось подумає? Вважайте, доля гайочка була вирішена. Але якщо не росла трава на тому пагорку, то з пшеницею — іще складніше. Зібрали менше, ніж посіяли.

Невдача ж не засмутила Кирильця. З гайком не вийшло — вийде з луками. Милостей у природи він просити не стане. Луки розорали аж до самої річечки, що розтинала село навпіл.

Уродило ж того літа, як сто літ не родило. Не було в районі наради, де б Кирильця не згадували, не ставили за приклад. За досягнуті успіхи його було навіть відзначено нагородою.

Проте якось так сталося, що за три роки Кирильцьового головування в людських дворах не лишилося жодної корівки. Матері-годувальниці топтали стежину до лісної хати, кілометрів за два від села. Багато чого не стало за часів Кирильця. Крім дубового гайочка й луків, зовсім перевелася річечка, геть замулилась і пересохла. Не стало, звичайно, жаб і лелек, перекочували до лісових боліт. Не стане скоро й самого Кирильця. Вирине цього разу він в іншій області, на посаді...

Але не будемо про посади. Справа, зрештою, не в посаді, а в тому, хто її посідає. Посідав же її неопозитивний герой нашого часу. Куди б доля Кирильця не кидала, скрізь виявляв він максимум ентузіазму. Спочатку його ініціативи підтримувалися, сприймалися за прогрес, поки з перебігом часу люди не переконувалися

в протилежному. То хто ж він такий? Бюрократ? Кар'єрист? Невіглас? Ні. Кирильцьо — ентузіаст бездумних справ. Він був упевнений у своїй безпомилковості, патріотизмі, служінні високим ідеалам, в тому, що виконує важливу інтернаціональну місію. Насправді ж — плодив дисгармонію в людському житті і в стосунках людей з природою. Філософія буття не цікавила його. Минулого він не знав і не любив, бо в ньому, кажуть, усяке було. В Майбутнє заглядати не мав часу. А в результаті: чим тільки не керував — освітою, культурою, ідеологією, економікою — скрізь справу провалював. Гадаєте, не дотягнулися його руки до красного письменства чи театрального мистецтва? Ще й як! Завдяки ентузіазму Кирильця тиражі на книги українських письменників катастрофічно зменшилися. В обласних музично-драматичних театрах порушення мовного режиму стало звичайним явищем. Є спроби вижити рідну мову і в театрах юного глядача.

Ну, й чого ж домігся Кирильцьо своїм ентузіазмом? Визнання? Заслуг? Чи, може, щастя в житті особистому? Ні того, ні другого, ні третього. Двох синів-соколів по закінченні школи влаштував був за допомогою столичних друзків в інститути. Від рідного кореня одірвав їх ще в дитинстві. Вилетіли вони з гнізда батьківського, не люблячи й не знаючи, як і батечко, жодної української пісні, ні традицій, ні звичаїв народу, з якого вийшли, ні його історії. А душа, як відомо, порожнечі не терпить. Не маючи ж за душею нічого святого, старший синок, одчаливши від рідного берега, причалив до алкогольного, а менший — до наркоманії.

Отож доводиться констатувати:

Де цураються діти материнської мови, одвертаються від народної пісні, звичаїв, — шукайте Кирильця.

Де з року в рік зменшується попит на українську книжку, падають тиражі на місцеві журнали й газети, — шукайте Кирильця.

Де не вистачає необхідних товарів або через нестачу тари, транспорту гине незібраний врожай,— шукайте Кирильця.

Де прописалися алкоголізм і наркоманія, де заявляють про себе антигромадські та аморальні явища,— шукайте Кирильця.

Де проростає в серцях байдужість і песимізм, опускаються в людей руки,— там неодмінно Кирильцьо.

Він — всюдисущий.

Та сьогодні йому, знай, непереливки. Вітер оновлення пронизує безлікі душі бездумних кирильців, по trochu змітає їх із дороги прогресу.

ЩЕ НЕДАВНО...

Було їх, зустрічей Нового року, на моєму віку та й було! А яка запам'яталася найдужче — важко сказати. Конкретно пам'ятаю лише одну, можливо, найпершу—зустріч тисяча дев'ятсот двадцять шостого Нового року, коли я ходив ще до першого класу. Але про це пізніше.

Нині ж із солодким щемом у серці згадую зустріч Нового року в письменницькому селищі Кончі-Озерній. З ініціативи голови дачно-житлового кооперативу, нашого багаторічного «мера» Василя Петровича Минка — людини вигадливої і напрочуд товариської — ми, конча-озеряниці, в ніч під Новий рік збиралися під ялинкою, що росла собі обіч нашої вулиці якраз в центрі селища. З цієї нагоди ялинка наряджалася в різні паперові іграшки, майстерно виготовлені дружиною народного художника СРСР Сергія Григор'єва, теж

художницею, Любов'ю Гнатівною, які незадовго до того «причалили» до нашого берега. Під щедро ілюмінованою ялинкою ставили два столи, застеляли їх білими скатертями. До них і сходилися, несучи щось із собою, конча-озерянци. (Страшно навіть подумати, що багатьох уже немає!)

Розставляли страви, різні припаси і з настанням дванадцятої години бажали одне одному щастя-здоров'я, всіляких успіхів, пригощалися. Весело було, високолюдно. Настрій у всіх святково-піднесений. Та чи не найдужче радувався сам «мер», козацьковусий Василь Петрович, бо подібного дружелюбства та щирості почуттів де й коли подибаєш, як не під новорічною ялинкою, що обіч нашої вулиці? Вносило це добро творчу гармонію в життя селища, зближувало всіх нас, представників різних літературних поколінь.

Так тривало багато літ, поки дорогі наші конча-озерянци не почали — той раніше, той пізніше — зникати з нашого обрію.

Навіть найкращі традиції мають, як бачимо, свій початок і кінець.

...І КОЛИСЬ

Зима тисяча дев'ятсот двадцять шостого року видалася морозною і багатосніжною. Заметів на вулицях намело врівень із тинами: якраз те, чого нам, школярам початкової школи, тільки подай! Для чого наїжджена сannyaми дорога, коли є замети! Було, й провалювалися, і набирали в материні або батькові старенькі чоботи снігу. Але все те було ніщо порівняно з придбаною свободою і почуттям дитячого незалежництва.

Ця зима запам'яталася мені ще й тому, що напередодні Нового року в житті нашої родини сталася знаменна подія: із столітньої дідівської хати ми — мати,

мій старший брат Микола і я — перебралися до хати нової, хай і незакінченої. Проте однієї кімнати і кухні нам цілком вистачало. Починалося нове життя—у своїй хаті, на своїй садибі, якою в перші радянські роки нас наділив комнезам. Настрій від того — не треба кращого, не те що в хаті дідівській, де мій дядько Василь, на той час ще парубок, часто повертався зі своїх парубоцьких гулянок пізно вночі і, вмовившись на полу поруч зі мною, досить швидко вивільняв моє місце від мене, і я під ранок опинявся чомусь у його ногах...

Ото навідався дядько поздоровити нас із Новим роком. А мати й каже:

— Василю, давай погадаємо на моїх хлопців.

Я не зразу зрозумів, що малося на увазі. З нетерпінням чекав, що буде далі. Тим часом мати взяла шматок паперу, зім'яла його в жмені й поклала на дніще перевернутої тарілки. Дядько викресав вогню і підпалив. Коли папір дотлів, мати піднесла тарілку до стіни. Там відбилася тінь. Цей відбиток і мав визначити братову долю, лишалося тільки правильно розгадати. Всі чекали, що скаже дядько.

— Бачите, хура їде з сіном чи снопами. А на хурі — бачите? — погонич. Це Миколка. Все ясно: хазяїном буде.

Мати вся засвітилася радістю. Кого-кого, а хазяїна в господарстві нам бракувало. Батько помер рано, і матері нелегко було з нами двома. До того ж слово «хазяїн» важило тоді багато.

Дійшла черга до мене. Знову зіжмаканий папір на тарілці. Дядько запалює. Гасне останній промінець. Мати приставляє до стіни. А там — силует нахиленої людини, яка нібито пише.

— Писар буде...— каже дядько без будь-якого, як мені здалося, ентузіазму.

Так і «писарюю» ось уже більше сорока років.

МАГІЯ СЛОВА

Про вагу і значення слова в житті людини сказано багато. Згадаймо хоча б шевченківське:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!..

Так! І б'ється, й оживає, й набуває такої сили, яка здатна творити чудеса.

...Украї тривожна зима 1942 року. Після перебування у 8-й Саперній армії (Південний фронт) деякий час я навчаюсь у військовому училищі в Красноярську. Після напружених занять на тридцятиградусному морозі, у хвилини дозвілля, відведеного для писання листів, відкриваю блокнот... Писати немає кому — мати в окупації, з братом зв'язок теж втрачено — десь на фронті. Блокнот — єдиний, кому звіряю свої думки.

Почавши друкуватись ще до війни, не забуваю про віршування і тут, в глибокому тилу. Гостро відчуваю розлуку з Україною. Сповнені болю рядки виливаються самі собою:

Не назовіть мене вигнанцем,
Я вирушив з своєї хати
Не блудним сином, а повстанцем,
Не світ за очі, а до брата.
О любий брате! Наше жито
Потолочили чорні круки.
Допоможи нам скоротити
Із Україною розлуку!..

Читаю друзям-курсантам, серед яких представники різних національностей. Дивна річ, усі розуміють, близько беруть до серця. Вірші далеко не професійні,

але справу вирішує щирість, безпосередність. А мова почуттів зрозуміла кожному.

Хтось із курсантів проговорився командирові роти, а той далі, що я пишу. Незабаром замполіт викличе мене до себе і без зайвих розпитувань накаже читати вірші. Наказ є наказ. Уважно вислухавши, порекомендує виступити на вечорі, присвяченому Дню Червоної Армії.

З цієї миті хвилювання не покидає мене. А до свята ще кілька днів. Перебираю в пам'яті рядки щойно написаного вірша, заміною окремі слова...

І ось цей вечір. Зал переповнений. Серед присутніх чимало жінок у цивільному. Це дружини командирів, евакуйовані сюди з України. Одразу після доповіді надають слово мені. Виходжу на сцену, читаю:

КЛЯТВА СИНА

На захід напрямки простерті,
Біжить секундою верста.
Клянусь тобі, що в сорок третім
Тебе ми зніmemo з хреста.
В осінній день, а то й раніше,
Прилине в київське село
Весна, всіх весен весняніша,
Весна, якої не було...

Це початок. Ці ж рядки винесені і в кінець вірша. Не встигаю вимовити останніх слів, як зал вибухає оплесками. Діється щось неймовірне. Всі повставали з місць, гатять у долоні з усіх сил. Курсанти й командири. А жінок ніби вихор на сцену виніс. Обступили з усіх боків.

- Це правда, що ви написали?
- Звідки взяли, що в сорок третьому?
- Невже цієї осені будемо вдома?

До краю збуджені. На очах сльози. І не лише у жіноцтва. Пояснюю, що ніякий я не пророк, а просто намагався поетичними рядками висловити своє бажан-

ня, свою заповітну мрію. Не хочуть навіть слухати. Моє бажання збіглося з їхнім, і вони сприйняли його як доконечну реальність. На таке реагування тільки всміхаюся, щасливий...

До речі, так воно й сталося. Раніше ніж через рік була визволена столиця України, і в київське село прийшла весна, всіх весен весняніша, справді-таки в осінній жовтневий день тисяча дев'ятсот сорок третього.

Після того вечора командування училища зобов'язало мене читати свої вірші перед кожною групою курсантів, яка вирушала на фронт. І я читав, аж поки не вирушив і сам.

Незабутньо!

Тоді ж, коли вийшов зі своїми побратимами-автоматниками на лівий берег Дніпра, й написалося:

У жовтні ми вийшли на берег Дніпра,
Ніде ні подвір'я, ні хати.
Прийшов замполіт і сказав нам:
— Пора,
Пора на той берег рушати.
Два літа зі сходу нас ждуть матері.
В печалі стоїть тополина.
Чи можем спинитися ми на Дніпрі,
Коли й за Дніпром Україна?

СОЛДАТСЬКИЙ КОМЕНТАР

Як повідомлялося в пресі, Великобританія, Франція і Сполучені Штати Америки з великим політичним бумом відзначили 40-річчя з дня відкриття Другого фронту. Проте на цій широко розрекламованій оказії

ніхто з керівників західних держав — колишніх союзників Радянського Союзу в другій світовій війні — не обмовився й словом про Східний фронт, на якому упродовж трьох років головним силам гітлерівського вермахту сам на сам протистояли радянські війська.

Для нас, безпосередніх учасників боїв, які на час відкриття Другого фронту громили фашистського звіра вже на чужій території, висадка союзницьких військ у Нормандії була, звичайно, подією радісною, однак далеко не вирішальною. Довге очікування її, пам'ятаю, перейшло всілякі межі. Почуття, які володіли нами в той момент, я намагався передати у вірші «Епізод», написаному 1944 року, якраз напередодні відкриття Другого фронту. Ось він:

ЕПІЗОД

Атака відбита.

Навколо

Вітри завивають люті.

Окопи.

Вороже півколо.

А ми стоїмо, як прикуті.

Обмерзлі,

холодні,

голодні.

Питаю я друга-солдата:

— Яка це атака сьогодні?

— Здається, десята.—

Десята — і значить, остання.

Вночі не воює німота.

Це добре.

Тепер до світання

Відпочиватиме рота.

Темніє.

З ворожого боку

Лиш черги сліпі з кулемета

Та іноді в безвість глибоку

Спалахує синя ракета.

Тепер старшину ми чекаєм

З махоркою, хлібом і чаєм.

Ще вчора кінчилось НЗ.

До мене Петрович повзе.

Сідає на бруствері рядом.
— Нєважнє, признатися, діло.
Розбило, брат, кухню снарядом
І кухаря вбило.
Чекать нам вечері до ранку.
Але не журися.

Дурниці.

Консервів союзницьких банку
Зберіг я.

Знімай рукавиці...

— Іж сам.

Тут себе не примушу.
Не йде ця тушонка на душу.
Чом фронту нема у Європі?
А то, не виходячи з хати,
Навчились уже воювати.
Посиділи б трохи в окопі...
— Сергію, своїй Батьківщині
Без них ми вернули свободу.
Без них побуваем в Берліні.
Вони ж... хай чекають погоду,
Дивись, на кінець підоспіють.
То як, перекусим, Сергію?

Написав цю замітку з однією метою: нагадати декому, як воно було насправді.

1985

ГОЛОС ІЗ-ЗА ЛА-МАНШУ

Пропонуючи редакції газети «News from Ukraine» (орган Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном) свій спогад про Андрія Головка, я аж ніяк не сподівався, що він викличе в англомовного читача підвищений інтерес до творчості видатного українського письменника. Цьому сприяло головним чином

те, що редакція поряд із спогадом надрукувала й уривок із славнозвісного роману А. Головка «Бур'ян». Хай далеко й не повністю, але й з невеликого уривка часом можна судити про твір, стиль і художню манеру письменника.

У спогаді йшлося, між іншим, і про те, як ще в дитинстві полюбився мені цей роман. З того часу Андрій Васильович зробився моїм кумиром. Коли ж почав пробувати перо й сам, мої студентські товариші, через мою любов до Головка, інакше мене й не називали, як «головківцем». А ще пізніше, коли й сам став літератором, при перечитуванні творів улюбленого письменника мені почало здаватися, що в перекладі іноземними мовами вони можуть багато втратити, бо надто своєрідна манера письма, що передати стильові особливості іншою мовою майже неможливо. От уже глибоко національний письменник! І як же я помилився! А може, й не помилився? Можливо, саме через його, властиву тільки йому манеру, творчість українського письменника так зацікавила англійського читача?

Невдовзі після публікації спогаду на адресу редакції надійшов лист з Уельса (Англія). В конверті був лист і до автора спогаду. Ось він:

«Шановний Олександр!»

З великим інтересом я прочитав Вашу статтю в газеті «News from Ukraine» про Вашого друга і колегу Андрія Головка. Хотілося б сказати, що і стаття, і уривок мені дуже сподобались.

Я ніколи не читав і навіть не чув про Головка. Але, як і Вам у Ваші юнацькі роки, мені небагато треба, щоб стати головківцем. (Прихильником його творчості — О. П.).

Чи виходили його твори англійською мовою? Я дуже хотів би прочитати деякі з них, власне, все, що він написав. Мене цікавлять також Ваші твори. Чи можна дістати їх в Англії?

Люди в нашій країні все більше духовно убожують. Просто сором, що таких визначних творів літератури післяреволюційного періоду, як роман «Бур'ян», неможливо знайти в наших бібліотеках і на полицях книгарень. Що можна зробити в цьому напрямку? Що можна зробити, щоб наші люди були більш обізнані, а то вони фактично духовно бідні, хоч і говорять сильні світу цього, що це не так.

Щастя Вам!

З дружнім привітом

Кріс Іллідж. Кардіф, Уельс, Великобританія».

24.XI.1980

Звичайний лист. Нічого такого, чого б я не знав, крім великого інтересу до нашого письменника, викликаного прочитаними в газеті матеріалами. Ще 1963 року, перебуваючи в Англії як стипендіат ЮНЕСКО, я мав змогу переконатись, що англійський читач не має щонайменшого уявлення про українську літературу — класичну й сучасну. Але з кожним рядком листа я все більше переймався повагою до англійського дописувача. Мене глибоко зворушила заява про те, що йому «небагато треба, щоб стати головквіцем». Як же, думаю, допомогти йому? Пам'ятаю, окремі твори, зокрема «Бур'ян» та оповідання, виходили колись англійською мовою. Але це було кілька років тому. Де їх дістати? Мої кількаденні походеньки по книжкових крамниціх успіхом не увінчались. Лишилося одне: звернутися до перекладача, можливо, зберігся якийсь примірник у його «загашнику». Яка ж була моя радість, коли А. Біленко, давній і досвідчений перекладач творів української радянської класики англійською мовою, для такої оказії подарував мені по одному примірнику обох видань. Одночасно з бандероллю я надіслав далекому адресатові й листа.

«Шановний містер Іллідж!

Дякую за цікавого листа, якого я прочитав не з мен-

шим, мабуть, інтересом, ніж Ви мою статтю про А. Головка в «NFU». Особливо мені заїмпонувало в ньому Ваше визнання, що, як Ви пишете, «мені не багато треба, щоб стати головківцем».

З такої нагоди я взявся будь-що дістати для Вас «Бур'ян» та інші твори цього чудового письменника англійською мовою. Але це було не так просто. Жодного з його англійських видань у продажу вже не лишилося. Виручив перекладач, у якого збереглося кілька примірників. Завдяки його люб'язності п'ять-шість днів тому я надіслав на Вашу адресу роман А. Головка «Бур'ян», книжку його оповідань, три українські народні казки (якщо у Вас є діти, хай розважаються) і мою книжку «Logics».

Шкода, звичайно, що англійський читач позбавлений можливості знайомитися бодай із найвидатнішими творами повоєнної української літератури, не кажучи вже про творчість середнього і молодшого покоління. Українські письменники створили не один шедевр, що прикрасив би літературу будь-якого народу. Маю на увазі насамперед роман «Вершники» Ю. Яновського, якого французька критика свого часу назвала Гомером двадцятого століття, романи й повісті А. Головка, кіноповісті всесвітньовідомого майстра кіно О. Довженка, поезії П. Тичини, М. Рильського, В. Сосяри, драми М. Куліша.

Покоління, що прийшло в літературу після другої світової війни, також має яскравих представників у всіх без винятку жанрах. Проте мало які їхні твори доступні для англійського читача, хіба що тільки ті, що друкуються на сторінках журналу «Soviet Literature», який виходить у Москві, або ті, що видаються в українських видавництвах «Дніпро» та «Веселка» і надсилаються замовникам «Міжнародної книги», агентства якої є у багатьох країнах світу, в тому числі і в Англії.

На Україні справа ознайомлення наших читачів із зарубіжною літературою стоїть дещо інакше. Ось уже п'ятдесят шостий рік у Києві виходить журнал «Все-світ», а в Москві—журнал «Иностранная литература». Обидва часописи покликані знайомити нас із кращими зразками світової літератури. Немало творів зарубіжних письменників видають також наші видавництва. Завдяки цьому ми не відчуваємо себе відірваними від світового літературного процесу. Але це інша тема.

Цікаво, яке відношення до літератури маєте Ви?

Усього Вам доброго.

О. Підсуха».

Надсилаючи до Англії твори А. Головка та свої англійською мовою, я нітрохи не сумнівався в щирості свого англійського кореспондента. Його захоплення уривком знаменитого твору нашого радянського класика свідчило само за себе. Признаюсь, мені дуже хотілося хоч якоюсь мірою розширити уявлення людини з так званого «вільного» світу про українську літературу.

Яке ж враження справлять на мого англійського колегу надіслані твори?

І відповідь надійшла:

«Шановний Олександр!»

Велике спасибі за Вашого цікавого листа і за чудові літературні твори, які Ви надіслали. Я і мої друзі з задоволенням читали Ваші поезії. Найбільше мені сподобався вірш про Вашого батька і спогади про революцію.

З великою цікавістю читаю українські народні казки і всю іншу літературу. Нас, людей, зближує усвідомлення того, що світ — прекрасний, і ми висловлюємо розуміння цього в більшості випадків в один і той же спосіб.

Я надіслав Вам окремим пакунком зразки сучасної англійської поезії і деякі сучасні газети.

З усієї літератури, яку Ви надіслали, я повинен відзначити роман «Бур'ян» Андрія Головка: я дуже його ціную. Цей твір я буду завжди зберігати як велику цінність. Спасибі.

Щоб розповісти людям нашої країни про ті труднощі, які переживала Ваша країна після революції, я маю намір зробити радіо- чи телевізиставу за романом «Бур'ян». Як Ви поставитеся до цього?

Я хочу звернутися до Вашого посольства, щоб з'ясувати, чи це можливо. Як пояснював у своєму попередньому листі, є велика потреба на Заході показувати або розповідати про необхідність і наслідки Жовтневої революції.

Дуже мало відомо на Заході про Ваших сучасних авторів (поетів, драматургів, прозаїків та ін.).

Все, що можна зробити, щоб поліпшити стан речей, було б, на мою думку, доброю справою.

Дозвольте ще раз подякувати за прекрасні подарунки: особливо за роман «Бур'ян» і Вашу книгу.

Щиро
Кріс Іллідж».

Надісланого пакунка я не одержав. Так листування наше обірвалося.

ПИСЬМЕННИК — ЖИТТЯ — РЕДАКТОР

Тема, винесена в назву статті, хвилює мене давно, либонь, іще з того часу, відколи головною відповідальною особою за друковане художнє слово став редактор. За ступенем відповідальності, очевидно, слід

було б у заголовку винести його на перше місце. Але подумалося: без красного письменства чи й виникла б потреба в редакторах, як, між іншим, і в критиках?

Що примусило мене написати цю статтю?

Почалося все з того, що репертуарно-редакційна колегія Міністерства культури УРСР (у її попередньому складі) не прийняла моєї нової комедії, присвяченої соціально-економічному розвитку сучасного села. Основний мотив: невідповідність написаного життєвій правді.

Отже, невідповідність...

Але ж перед тим, як виносити твір на суд колегії, я двічі себе перевіряв. Перший раз на колгоспній аудиторії, другий — на студентсько-агрономічній. Колгоспники с. Пологи-Вергуни Переяслав-Хмельницького району після ознайомлення з комедією висловилися буквально так:

— Ви не сьогодні до нас завітали. І не вчора. Ви приїхали до нас давно, тишком-нишком причаїлися в якійсь хаті і писали про нас свою комедію.

А коли на запитання студентів Київської сільськогосподарської академії «Над чим зараз працюєте?» я відповів, що тільки-но закінчив комедію, з усіх кінців посипалося: «На яку тему?», «Чи прописана у ній молодь?», «Де можна її прочитати або побачити?» Довелося відповідати, читати уривки, переказувати зміст. Розмова тривала понад дві години.

Хто ж у такому разі може бути справжнім оцінювачем твоєї праці? Чи той, хто про сьогоднішнє життя-буття знає з десятих рук, чи той, хто стоїть біля основ життя, є безпосереднім його творцем? Хтось може сказати, що не в кожного творця достатня для цього освіта. Але кому не відомо, що спосіб і глибина мислення менш за все залежать від освіти.

Часу, щоб доводити свою правоту, у мене не було, тож нічого не лишалося, як покласти твір до шухляди

і взятися за написання іншої комедії, яка, за авторським задумом, мала становити другу частину комедійної дилогії. Робота поглинула мене цілком, і я геть позабув про свої неприємності. Зрештою, пишемо не для редакторів.

Та ось, закінчуючи чернетку нової, одержую свіжий номер «Литературной газеты» від 27 лютого 1985 року. В ній надрукований нарис спеціального кореспондента газети К. Кожевникової — «Знак уваження». Прочитав його з великим інтересом. Як, думаю, добре складається! Адже йшлося в ньому саме про те, що й у моїй комедії. Чекаю слушної нагоди, щоб поїхати на Львівщину і власноруч доторкнутися до тамтешньої дійсності.

...Обабіч дороги — зелене море ячменю, смужки бурякової гички. Їдемо на Кам'янку-Бузьку. За вікном машини мелькають гостроверхі копиці, ладно й густо вивершені на придорожніх луках.

Секретар обкому партії Дмитро Антонович Яремчук всю дорогу розповідає про історію області, що й коли на цій землі діялося, починаючи від князя Володимирка. Вільно оперує датами, досконало знає перипетії сивої давнини. Машина вибирається на пагорб, і перед нашими очима серед зеленого океану — величний монумент. Зупиняємось.

— Отам, — показує рукою праворуч Дмитро Антонович, коли вийшли з машини, — курсував бронепоїзд білополяків. А тут, де ми стоїмо, рухалась кіннота дивізії Федора Літунова. Мало, на жаль, у нас про нього знають. В його кінноті воював і Микола Островський. На цьому ось полі, між селами Ременів і Жовтанці, потрапивши під вогонь бронепоїзда, загинув безстрашний комдив. Тоді ж був тяжко поранений і Микола Островський. Обох їх легко впізнати на скульптурному зображенні. Такий же пам'ятник стоїть і на ростовській землі, звідки родом Літунов. Виготовили копію

і подарували ростовським друзям. А поле оце належить колгоспу ім. Жданова Кам'янсько-Бузького району і присвоєно йому ім'я героїв громадянської війни.

Так, початок Радянської держави — це вже історія.

— На Львівщині,—далі веде Дмитро Антонович,— поставлено пам'ятники багатьом полководцям громадянської війни, які тут воювали: Будьонному — в Бродах, Ворошилову — в Буську, Примакову — в Стрії, Пархоменку — в Кам'янці-Бузькій, Котовському — в Красному, Якіру — в Золочеві... А на пагорбі під Олеськом — могутній монумент — Вершники Революції, який вінчає бойову славу землі нашої. Побачите його на зворотному шляху.

Частину названих пам'ятників мені пощастило побачити. До них іще додалися сотні монументів полеглим у Великій Вітчизняній війні. Ось у селі Добряни перед Будинком культури — пам'ятник воїнам, що віддали своє життя за визволення села. А майдан носить ім'я односельця Михайла Петровича Наливайка, який у бою під Моравою знищив 20 фашистів і підбив два танки. Через дорогу проти майдану живе Михайлова мати — Пелагея Іванівна, нині пенсіонерка. Куди оком не кинь — історія, жива й хвилююча, і до неї — рукою подати. Як же тісно й зворушливо переплелось на цій землі минуле з сучасним! А майбутнє, якщо пильно вдивитися в реалії сьогодення, — ще ближче. Скрізь і всюди, мало не у всіх сферах народного життя, тут подибуєш відсвіт майбутнього. Це створює повноту духовного життя, робить людину змістовно багатою. Адже людина без знання свого минулого — півлюдини, а коли й без пориву у майбутнє — обрубок. Лише тоді людина повноцінна і свідомо свого високого покликання, якщо духовно живе у трьох часових вимірах.

Проте питання про увічнення пам'яті героїв ратних і трудових подвигів буде не повним, якщо не згадати

про іменні поля. Їм немає тут ліку. Подібна форма уславлення звитяжців набрала на Львівщині широко-го розмаху. Назову лише кілька. У селі Ясениця, в колгоспі імені Івана Франка, є поле імені Наталі Олександрівської, першої ясеницької трактористки, яка на своєму тракторі вирушила на війну і загинула смертю хоробрих під Ленінградом. У колгоспі «Авангард» Радеківського району — поле імені старшини медичної служби Ольги Ледньової, яка загинула на цьому ж полі. В колгоспі імені Котовського с. Звенигород — Поле комсомольської слави. Тут від рук українських буржуазних націоналістів загинули комсомольці — секретар сільради Григорій Мельник і перший механізатор — Михайло Павлюк. Шанують на Львівщині і своїх знаменитих сучасників, які через похилий вік одійшли від активної праці. В колгоспі «Прогрес» є поле імені ланкової, Героїні Соціалістичної Праці, нині пенсіонерки Ольги Пасеки. Так героїчне минуле вростає в сучасність, стає неоціненним набутком Сьогодні. (Цей бік справи у своєрідній і відповідній для жанру формі відбито в комедії, над якою я нині працюю).

Все добре, на найвищому, сказати б, рівні. Не раз переконувався, що тутешнім партійним, радянським, культосвітнім працівникам, всім-всім, з ким довелося зустрічатися, властиве високе почуття історії. А той, хто знає і відчуває її, не може бути байдужий до сучасного, не може не зазирати в майбутнє, не прискорювати його. Але повернімося до теми.

Моя комедія, яка розглядалася на колегиї, починається не дуже весело. Скоріше, драматично. З села Вишнева Долина, що недалеко від великого міста, іде молодь. Іде вже цілими юрбами, мало не демонстративно. А за нею дехто й старший. Голова колгоспу, молодий спеціаліст сільського господарства, недавній випускник Київської сільськогосподарської академії Геннадій Воротюк реагує на це спокійно, навіть під-

креслено спомійно, попри те, що ця акція відбувається напередодні жнив. Він вважає, що хліборобові потрібний талант, як письменнику або художнику. А коли у втікачів його немає, то навіщо їх затримувати? Зовсім іншої позиції дотримується агроном колгоспу, пенсійного вже віку, Федір Полив'яний. Він у паніці. Йому здається, що без поповнення поріділих колгоспних рядів колгосп може самоліквідуватись. Не дійшовши з Воротюком згоди, подає заяву про вихід на пенсію. Ситуація ще більше ускладнюється.

Чи не ризиковано діє Воротюк? Чим керується він, відпускаючи молодь так легко, навіть з деякою бравадою? Насамперед тим, що принука, за його переконанням,— недобра штука. З примусу багато не візьмеш. А ще володіє він інтуїцією, яка підказує йому, що Продовольчу програму можуть виконати лише ті, хто відданий землі душею й серцем, тобто ті, хто ніколи державу не підводив,— ветерани праці. Це сьогодні так. А що буде в наступні роки? Воротюк доходить єдино правильного висновку: треба зробити все можливе, щоб молодь сама на вернулась до землі. Разом із ветеранами праці вихід із складного становища знайдено. Що ж це за вихід?

Між іншим, той самий, що його задовго до Воротюка знайшли керівники передових господарств на Львівщині. Заручившись підтримкою правління, Воротюк кидає кошти на будівництво сучасних будинків з усіма побутовими зручностями, аж до гаражів. Житимуть у них герої колгоспних полів. Село починає перебудовуватись, поліпшуються умови життя і праці колгоспників. Грань між селом і містом дедалі більше стирається. І це не фантазії. У багатьох селах Львівщини центр села нічим не відрізняється від центру районного містечка. Це — чудовий архітектурний ансамбль, до якого входять школа, колгоспна контора, сільрада, побутовий комбінат, магазини і, якщо хочете, картинна

галерея. Такий, зокрема, центр села Білий Камінь Золочівського району. Голова колгоспу Герой Соціалістичної Праці Зінаїда Яківна Ложовська ділиться з нами своїми планами.

— Мрію, що в колишньому костьолі, де нині у нас картинна галерея, буде колись Дім органної музики. Чули, яка акустика?

— У Зінаїди Яківни мрії завжди реальні. Все, що задумає, збувається,— говорить Дмитро Антонович.

Зінаїда Яківна усміхається.

— А для чого жити, якщо не збувається?

Питаю про те, що найдужче мене цікавить.

— Як у вас із молоддю? Тікає?

— Ні, повертається. За три останніх роки до нашого берега прибилося сто п'ятдесят сім чоловік.

Оглядаємо школу. Прекрасні класи, кабінети, акто-вий зал, басейн, спортивний зал... Такою уявлялася мені школа майбутнього.

— Відколи побудовано, ще ні разу не ремонтували,— хвалить Зінаїда Яківна сільських будівельників.

— Скажіть, будь ласка, а розлучень у селі багато?

Зінаїда Яківна задумалась:

— Щось не пригадую...

У колгоспі ж, який очолює мій Воротюк, справи в цьому плані куди гірші. Трьом дояркам — Дусі, Люсі, Мусі заміжжя тільки сниться. Ледве й самі не подалися вслід за хлопцями. Воротюк діє, як велить совість. Йому вдається дівчат затримати. А комсомольці двадцятих років дід Петрик, Злопам'ятний та Оксана Карпівна самі зголосилися допомогти. Свідомості їм таки не позичати.

Коли їхали з Білого Каменя на Великосілки, мені вдавалося, що я повертався з мандрівки у завтрашній день. Що ж чекає на мене в Великосілках? Але перед тим, як туди добутися, я не можу бодай кількома словами не згадати про відвідини колгоспу села Стрепто-

ва, де головує Степан Іванович Пархомчук. А взагалі, перше, що впадало в око при зустрічах,— це діловитість, знання справи, цілеспрямованість і порив у майбуття. І скромність. Скромність при неабияких успіхах.

Якщо когось із моїх читачів зацікавить, в якому стані слід тримати техніку,— рушайте в село Стрептів до т. Пархомчука. Там побачите, які умови створені для праці і відпочинку механізаторів. Дізнаєтесь також, що одразу після жнив техніка готується до майбутньої посівної.

Але найдужче захопило мене не перше й не друге, а третє. До такого не додумався навіть мій голова-новатор Воротюк. І все так просто... Геніально просто! Яку ж довгу дорогу потрібно було пройти, щоб до цього додуматись! Маю на увазі ось що.

Кілька років тому тут глибоко задумалися над тим, чому в селі не затримується молодь. Чого їй не вистачає? Не вистачало ж, по-перше, постійної зайнятості. По-друге, вже не задовольняв сільський побут. І по-третє, в її духовному розвитку сталася певна розбіжність між дійсним і бажаним. У місті — театри, музеї, концертні зали, різні виставки... І робочий день нормований, і два вихідних. Про це, між іншим, один із персонажів моєї комедії перед тим, як лишати село, так і заявляє:

«Там музеї і театри,
А без них чого я вартий?
Вихідних аж два!
Там побачу більше світу,
Піджену самоосвіту,
Варить голова!»

Таки правда, нічого не скажеш. Ну що міг відповісти йому Воротюк, вислухавши цю тираду? Анічогісінько. Лише од великості душі своєї побажав успіху на новому місці, та ще пообіцяв допомогти овочами

й фруктами, якщо виникне в цьому потреба. Один із членів репертуарно-редакційної колегії сказав під час обговорення: «Я добре знаю сучасних голів; таких же, як ваш Воротюк, зустрічати не доводилось».

Точнісінько такого, щоб схожий був на Воротюка, як дві краплі води, мені теж не доводилось зустрічати. Але ж це художній твір, до того ж комедія. Я створив його, свого Воротюка, не на голому місці, створив тому, що сьогодні подібних до нього — тисячі.

Мого Воротюка полюбили вишневолодинці за вдачу: не боїться труднощів, бо знає, як їх переборювати, оригінальний і сміливий у своїх починаннях, ініціативний, принциповий, з дитинно чистою душею, великодушний і знаходить спільну мову з представниками різних поколінь. Тобто «всім головам голова», як про нього відгукуються в селі. Новий, так би мовити, тип. Його ж підозрюють у ста смертних гріхах. Цю підозру весь час підігріває нікчемна людина, окомилювач і кар'єрист Лященко, представник із району. Перемагає врешті-решт Воротюк, але чи надовго? Через великодушність Воротюка Лященко до кінця не розвінчано. В другій частині діалогії Воротюк пройде через нові випробування, глибше зрозуміє діалектику життя і шляхи до його удосконалення. Риси характеру і поведінка героїв, певна річ, розкриваються в дії, в гострій боротьбі.

І все-таки до чого ж «такого простого, мало не геніального» додумалися на Львівщині (та й не тільки там), щоб затримати на селі молодь? До кооперації з міськими підприємствами. Річ неймовірно проста і взаємовигідна. Колгоспи на своїй території будують підсобні цехи по виробництву абажурів, тари чи якихось деталей до телевізора тощо і забезпечують робочою силою, а заводи — встановлюють устаткування, постачають сировину, здійснюють технічний нагляд. Як кажуть, дешево й сердито. В результаті — молодь

має постійну роботу, живе вдома, при вишневому садочку, набуває спеціальності і, коли потрібно, працює в колгоспі. Так раз і назавжди розв'язується проблема робочих рук. Вигідно всім — колгоспу, заводу, молоді. Про те, якої економічної вигоди досягає завдяки кооперуванню колгосп, свідчить хоча б такий факт: на сьогодні в п'ятнадцяти з сімнадцяти колгоспів Кам'янсько-Бузького району діє 20 підсобних цехів. За чотири роки одинадцятій п'ятирічці підсобними цехами району вироблено продукції на 38,4 млн. крб. і одержано чистого прибутку 11,2 млн. крб. Ось звідки беруться кошти на придбання нової сільськогосподарської техніки, на будівництво виробничих і соціально-культурних об'єктів.

Мій Воротюк не додумався до такого. Адже за таких умов, коли проблеми розв'язані, драматургові і його героям робити нічого. Воротюк же у мене йде своїм шляхом. Успіху він досягає за рахунок налагодження трудової дисципліни, максимальної економії часу та високої свідомості односельців. Ну, й завдяки будівництву сучасних котеджів, підведенню до них асфальтових доріжок, активізації художньої самодіяльності тощо. До Вишневої Долини почали повертатися її жителі.

Не зрозумів лінії поведінки Воротюка Полив'яний і зазнав поразки. Не зрозумів іще дехто. Хай і пізно, але переконався-таки Полив'яний в правоті молодого голови щодо нешаблонних методів керівництва і з'явився з повинною...

Яке ж воно багате і неповторне, наше життя! Протягом трьох днів, проведених на Львівщині, мене приємно вражало як не одне, так друге. І кімнати психологічного розвантаження на колгоспних фермах, у тракторних бригадах, і сільські комплекси-центри, які на Стрийщині — важко навіть повірити! — зводяться за якихось сім місяців, і Будинки тваринника, де для

роботи і твого духовного життя є все, чого потребує душа, і ще багато-багато чого.

Виніс я з тієї поїздки ще одне і, можливо, найважливіше: скрізь, де ми встигли першого дня побувати (пізніше я їздив сам), Дмитро Антонович Яремчук — бажаний гість. Ні, не гість, а своя людина. І подумалося: а чи не тому справи хороші на Львівщині, що одним живуть, про одне думають і одного прагнуть усі, як один, трудівники області, починаючи від партійного керівника і кінчаючи рядовим колгоспником?

Коли повертався до Києва, довго вночі не спалося. Розмірено стукотіли колеса, похитувався вагон, але нічого не заважало думати. Час від часу виймав блокнот і записував. Думка думку доганяла... Все бачене трансформувалося в голові, осмислювалося, шукало вияву в рядках поетичних.

Завтрашній день зустрічаю у всеозброєнні
Думок, почуттів... Всім єством!
Сили душі і бажання творити — потроєні,
Години, як хвилі, біжать за робочим столом.
Чого не сказав був учора — сьогодні скажу,
Повідаю світу про наші звияти й боління.
Іще раз — вже вкотре — здолаю межу,
Де править тобою лише непідкупне Сумління.

* * *

Коли вже зайшлося про редакторів, не можу обминути і редакторів видавничих та редакційних. Різні в серед них, як і серед письменників, — більш талановиті, менш талановиті. Проте в стилі їхньої роботи, в редакційно-видавничій практиці, якої вони дотримуються, є, на превеликий жаль, багато спільного. Про це й піде мова.

Але перед тим як торкнутися суті справи, хотілося б дещо з'ясувати. Зокрема, про функції редактора, про його неписаний статус. Цікаво, що, багато років працюючи редактором, я ніколи над цим не задумувався.

Все було ясно й зрозуміло, не потребувало жодних роз'яснень. Нині ж виникла нагальна потреба серйозної розмови про редакторство.

Як, приміром, було раніше?

У своїй редакторській діяльності я і мої колеги-редактори керувалися передовсім намаганням зрозуміти автора, ідею твору, його виражальні засоби. Якщо виникали якісь зауваження, думки, ми висловлювали їх одверто, хто б це не був — початківець чи видатний. Все погоджувалося, аж до розділових знаків.

А що маємо тепер?

Читаючи свій твір в періодичній пресі або в окремому виданні, я часто-густо відчуваю гірке почуття досади. Мені не хочеться бачити того видання, як і признаватися своїм близьким, що в мене щось надруковано. Я намагаюсь дізнатися, хто підняв руку на те чи інше моє слово або рядок, замінивши його словом-несмаком. Як правило, мені не вдається. Настрій зіпсовано надовго. Ось кілька прикладів.

Колись журнал «Вітчизна» опублікував мою поему «Знайдене щастя». У першому розділі йшлося про перше несміливе кохання ліричного героя, про його почуття:

Ходжу на перерві гучним коридором
З небаченим щастям, з нечуваним горем.

Виходить журнал у світ, і я читаю:

Ходжу на перерві лунким коридором...

Комусь у редакції чомусь не сподобалось слово «гучний», і його, не погодивши з автором, на свій розсуд замінили на «лункий». Ця зміна дала підставу критикові Ю. Бурляю, який рецензував поему в «Літературній Україні», зробити висновок: «Іноді поета залишає спостережливість художника при створенні тієї чи іншої деталі, того чи іншого образу. Так, наприклад, в першому розділі твору знаходимо таку

фразу: «Ходжу на перерві лунким коридором». Автор забув, що лунким коридор буває тоді, коли в ньому нікого немає, тобто під час лекцій». От бачите: хто сіно з'їв, а кому дісталось.

Дивно, що жоден критик-рецензент не прореагував на такий політичний абсурд, який приписав мені редактор збірника «Слово в бою», виданому у видавництві «Радянський письменник» до 30-річчя Перемоги. Вірш написаний сорок чотири роки тому, і в ньому були такі рядки:

Я буду мстити за Україну,
За муки всі, за всі жалі,
За всі знущання і руїни
На поневоленій землі.

За кожен зойк, дитину вбиту,
За плач сестер і матерів,
За те, що я колгоспне жито
В степу донецькому палив.

Так, при відступі наших військ улітку 1941 року ми нищили наше добро, аби не зміцнювати потенціалу ворога. Яка це була драма!

Що ж прочитав я після виходу книжки в світ?

...За те, що кат колгоспне жито
В степу донецькому палив.

Хіба це не разучий приклад того, як заміна навіть односкладового слова з ніг на голову перевертає зміст. Зникли весь драматизм першого року війни, рішучість боротися до останнього, натомість — брехня, ще й не підперезана: який окупант стане знищувати загарбане майно?

Один з моїх віршів у рукописі збірки «Срібна грань» («Радянський письменник») починався так:

Від Києва до Манітоби
Шукає відповіді Суть.

Коли вийшла книжка друком, я прочитав:

Де Київ той, де Чебоксари —
Шукає відповіді Суть.

Заміна Манітоби на Чебоксари звузила зміст. Інша справа — від Києва до Манітоби, між якими розташовано безліч країн і народ кожної з них непокоїть, що з ним станеться в разі ядерного конфлікту.

Минулого року я запропонував журналу «Україна» ліричний монолог під назвою «Тимчасовиця». Редакція надрукувала. Недорахувався, правда, кількох рядків. Але нехай... Вивело, однак, з рівноваги інше — заміна одного слова. В оригіналі це звучало так:

Чого тобі, ворожа рать?
Чого вам, атомні злочинці?
Для чого скопом помирать?
Вмирають люди поодинці.

Цілком правомірне і доречне в даному контексті слово «скопом» чиясь рука замінила на слово «купою». Як же несмачно!

Є приклади й іншого гатунку. Мій вірш «Додому», наприклад, що складається з трьох віршованих строф, перший раз друкувався повністю, другий раз — лише дві строфи, третій — одна строфа, а четвертий — знову повністю. Що це, як не редакторська сваволя — і нічого більшого?

Ці редактори-відсебешники є всюди — у всіх редакціях і видавництвах, і для творчої індивідуальності немає нічого небезпечнішого, ніж вони.

Наспів час серйозно поговорити про функції та обов'язки редактора. Слід було б періодично скликати наради редакторів, на яких обговорювати питання редакційної етики, професійної майстерності. Письменниками, як відомо, народжуються. Справжніми редакторами — теж. У цьому я переконаний. Талановитий редактор — це рідкість. Він повинен, як і письменник, гостро відчувати час, глибоко розуміти природу художньої творчості, щоб стати на рівні автора, а може,

й вище. Нічого немає гіршого, коли талановитий твір потрапляє до рук безталанного редактора. За своїм покликанням редактор є посередником між автором і читачем. Від таланту редактора великою мірою залежать художні якості твору, його звучання. Отже, редактор особа обов'язкова і потрібна всім без винятку, аж до видатних художників слова. Ось що писав до редакції журналу «Дніпро» Олександр Довженко перед публікацією його всевітньовідомої «Зачарованої Десни»:

«Дорогі й шановні товариші мої!

Висловлюю Вам щирю подяку за всі критичні зауваження до «Зачарованої Десни». Вони свідчать про тонкий ваш смак, і зворушливу увагу до мене, і приязнь, яка надає мені сили й радості.

...За зауваження на ст. 41-й і 37—38-й я особливо вам вдячний.

З пошаною і любов'ю *Олександр Довженко*».

Таких або хоч приблизно таких слів подяки й шани хочеться побажати кожному редакторові, що має справу з художніми рукописами.

ПОРА ЗАХОПЛЮЮЧИХ ПЕРСПЕКТИВ

Літературний процес нагадує мені гірський хребет зі всіма підвищеннями й западинами. Після публікації в пресі Основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року у нас є всі підстави, щоб піднятися на крутосхили. Окреслилося основне: ми живемо в пору захоплюючих перспектив. Сьогоднішній герой літерату-

ри — людина дії. Скажете, так було й раніше? Було, але не зовсім так. Ще ніколи з такою гостротою не стояла перед країною проблема прискорення науково-технічного прогресу. Отже, зусилля подвоюються, а звідси — нові обставини й нові характери. Письменники — речники свого часу, от і маємо його виражати з максимальним наближенням до життя, до процесів, що в ньому відбуваються. Головний критерій — висока правдивість і художність. Важко сказати, кому пощастить більше — молодим письменникам чи видатним, досвідченим. За першими — свіжість сприймання, творче завзяття, за другими — досвід, життєвська мудрість. У виграві будемо в будь-якому випадку. А коли пощастить тим і тим — то й у подвійному.

Об'єктивнішим стане зображення життя, сучасного чи минулого, далекого чи близького, як позитивних, так і негативних його тенденцій. Тут ми, письменники, разом з нашими редакторами не завжди буваємо на висоті. Відомо, що на помилках вчать, що вони — найперші наші вчителі. А ми, замість навчатися, часто густо замовчували цих «учителів», заганяли болячку вглиб, від чого нікому не ставало легше. Тепер картина зміниться. А звідси — широке поле творчості. Конфлікти — так конфлікти, колізії — так колізії.

Володіючи художницькою інтуїцією, нам належить йти попереду часу. Зробить наша література помітний крок уперед, якщо пощастить розпрощатися з кон'юнктурами і перестраховальниками, з якими попереду свого часу не підеш... Колеса історії закрутилися швидше, і цей рух не може не втягнути в своє силове поле талановитих митців. Нового імпульсу в своєму розвитку набуде вся духовна культура. Її нівеляція веде до безбатьківщини та вульгарної стандартизації. Краса і сила загальнонародянської культури — в розквіті національних культур, в їх постійному взаємозбагаченні.

Перше слово тут, звичайно, за критикою. Але з нею

у нас, на мою думку, не все гаразд. Ще ніколи не було такого заниження художніх критеріїв, як нині. Особливо це стало помітним, коли пішли від нас незабутні Тичина, Довженко, Остап Вишня, Головка, Яновський... Так нібито сірість тільки й чекала цього. Часом малоцікаві твори видаються чи не за досягнення. Важко зрозуміти, чому так робиться. Отут би попрацювати критикам! Буває, дивом дивуєшся, чому той чи той твір відзначено, за які такі ідейні чи художні якості? Роблячи ведмежу послугу «соіскателю», шановні члени журі тим самим компрометують святе діло. От уже кому слід пам'ятати знамените остапо-вишнівське: «Коли входиш у літературу, чисть черевики. Пам'ятай, що там був Пушкін, був Гоголь, був Шевченко!»

Підводить часом наших критиків компліментарність, відсутність власної думки, зміна суджень. Читаючи деякі статті, буває, сумніваєшся в професійній компетентності їх авторів. Але, мабуть, немає нічого гіршого, як критик-кон'юнктурник або критик-перестраховальник. Тут годі чекати на об'єктивність. У творах одних письменників вони випинають позитивне, в творах інших — недоліки, прорахунки. От і виходить: рівноцінні або майже рівноцінні твори з ласки ось таких критиків мають діаметрально-протилежну оцінку. Можливо, деякі мої судження здадуться комусь надто суб'єктивними. Так воно, мабуть, і є. Цінність сьогоднішнього моменту якраз у тому й полягає, що ми вільно, без будь-яких застережень обмінюємося думками з того чи того приводу.

Мав би сьогодні, на мою думку, особливо активізуватися такий жанр, як гумор і сатира. Біда наших гумористів і сатириків, як мені здається, в тому, що цей жанр улюблений не всіма. Задля жарту скажу: прогрес у розвитку цього жанру почнеться тоді, коли хоч трохи зменшиться на світі людей, що не володіють по-

чуттям гумору. Здавалося б, що може бути кращого для загальної справи і морального здоров'я народу, коли є змога посміятися зі своїх помилок, людських слабкостей? Або з того чи того негативного явища. До сміхотворного цеху я належу частково, але це питання болить мені не менше, ніж «чистим» сатирикам. Знаю на власному досвіді, як нелегко просувати сатиричні твори до читачів і глядачів. Напрошується не вельми веселий висновок: любов народу до гумору й сатири діаметрально протилежна ставленню до них перестраховальників. Не втішає й те, що вони є не тільки у нас. Народний артист СРСР Ю. Нікулін у своїй статті «Процент сміху», надрукованій у «Правде» 21 листопада 1970 року, писав: «Коли на екрани Франції вийшов фільм «Фантомас», департамент поліції звернувся до міністерства юстиції із заявою, що поліція ображена на те, як її вивели у фільмі. Відповідь на скаргу була короткою: «Нам дуже прикро, що поліція Франції не має почуття гумору». Головний герой моєї драми «Переступи межу» — перший секретар обкому партії Андрій Бережний з цього приводу висловлюється так: «Сатири не сприймають лише люди обмежені або ті, що займають не свої посади». На жаль, у нас вистачає таких, що не сприймають сатири. Їх не проїняти нічим, навіть геніальними словами К. Маркса, який у статті «До критики гегелівської філософії права» писав, що «людство, сміючись (підкреслення моє.— О. П.), повинне прощатися зі своїм минулим». Якщо прийняти цю думку за аксіому, то ми за своє життя дуже недосміялися, скоріше, наше прощання з минулим було більше сумним, ніж веселим. Сьогоднішній гумор і сатира — переважно побутового плану. Об'єктом критики правлять здебільшого п'янички, малокаліберні хапуги, прогульники, ледарі. Та ще пішла мода заримовувати всілякі народні притчі. Якщо композитор, наприклад, обробляє народну піс-

ню — це зрозуміло. Навіщо ж «обробляти» народний гумор, якщо він і без того гумор і ніхто не збирається його співати?

Для сатири й гумору справжнє поле діяльності відкривається саме тепер, коли всім нам треба перебудуватись. Одним із неодмінних і важливих, крім усіх інших, рушіїв прискорення темпів нашого прогресу має стати сміх. А тих, у кого почуття гумору й не ночувало, доведеться, очевидно, посилати на курси перепідготовки. Нічого не вдієш... Наспів час скликати республіканську, а ще краще — всесоюзну нараду сатириків і гумористів, на якій обговорити питання розвитку цього найулюбленішого в народі жанру на сучасному етапі.

Професія письменника—одна з найскладніших. Психологія творчості, як відомо, вивченню майже не піддається. Однак відомо: що важче письменникові в житті, то краще в літературі. Парадокс? Так. Але й не важко пояснити. Душа письменника — неозоре поле битви. Справжній письменник ніколи не лишається байдужим до того, що відбувається в цілому світі і безпосередньо навколо нього. Лінія фронту проходить через його серце. Він безперервно перебуває на вістрі таких філософських проблем, як добро і зло, любов і зненависть, життя і смерть... Сьогодні це звучить не абстрактно. Доля народу і народів усього світу стала в пору ядерної конфронтації найважливішим для письменника болінням. Пам'ятаєте Тичинине «За всіх скажу, за всіх переболію»? Є й у мене рядки на цю тему: «Пишу тому, що заболіло. Боління ставлю над усе».

Друга ідея, що стала моїм переконанням: у позірному недоліку більше сенсу, ніж у сумнівному успіху. Її також підказав мені досвід. Згадаймо лишень, як іще на нашому віку запопадливо критикували Довженка, Рильського, Яновського, Сосюру та інших. І що? Тво-

ри їхні стали неперехідними, художнім набутком, окра- сою літератури. А чим стали твори тих, хто тоді воз- носився? Найсправедливіший критик — час, і він вно- сить свої корективи.

Третя ідея: лишатися самим собою. Про це багато хто заявляє, як про своє творче кредо. Але заявляти— це одне, а лишатися самим собою на ділі вдається не кожному. Для цього потрібні неабияка громадянська мужність і сильніші за смерть переконання. Чому сильніші за смерть? А тому, що бути самим собою — це чи не найвищий вияв людського духу. Згадується одна партизанська історія, що потім стала кульміна- ційним пунктом моєї оптимістичної драми «Живи, Крутояре». Командиру роти наказано було розстріля- ти порушника. Ним був молодий партизан, який за- снув на бойовому посту. Ротний, у минулому партій- ний працівник, відмовився виконати наказ. Знав, що важить власним життям, але не міг. Не раз після того один і другий довели свою відданість Бать- ківщині. Обидва й після війни самовіддано трудилися на мирному фронті, досягли немалих висот... Я позна- йомився з ними в сімдесятих роках. На моє запитан- ня, чому не було виконано наказ, колишній ротний відповів: «Совість не дозволила». «А чому не дозволи- ла? — допитуюсь. — Які були для того підстави?» Виявляється, були, і досить серйозні. Радянська Ар- мія на той час домоглася рішучого перелому на всіх фронтах. По-друге, втрати нашого народу у війні були й без того незліченні. І по-третє, — зважаючи на незу- мисність вчинку. Можна сказати, смерть самому у віці зазирає, а він на захист засудженого висуває пом'як- шувальні мотиви, лишаючись самим собою, зі своїми переконаннями до кінця. Ось такими, сильнішими за саму смерть не на словах, а на ділі, виявилися переко- нання героя моєї драми Романа Крутояра, прообразом для якого став комуніст Іван Іванович Водоп'ян.

На окрему розмову заслуговують наші театральні справи. Хоча якихось якісно нових змін на цьому фронті на Україні останнім часом майже не спостерігається. Інертні ми, чи що? До того ж твори української радянської драматургії не дуже в пошані у теперішніх режисерів. Хочете переконатися — гляньте на афіші, на репертуарні плани театрів. Рідко якому драматургові вдається «вискочити» за межі республіки. Та що там «вискочити»? Київський академічний театр імені І. Я. Франка надає сцену лише п'єсам одногодвох сучасних українських драматургів. Відомо ж: тільки у творчому змаганні різних талантів, стилів, манер може народитися нова якість. Сміливіше слід підтримувати творчу молодь. Ось уже протягом тривалого часу мене не покидає думка: з якими творами молодих письменників знайомлять нас наші часописи і видавництва? От би дослідити, який шлях до читача проходить талановита книжка, а який — сіренька. Думка, з одного боку, ніби й каверзна, але чого в житті не буває! А сумнів цей закрадається хоча б від того, що сірість завжди пробивніша, ніж талант. Приклади? Будь ласка. Геніальний митець Олександр Довженко не видав за життя жодного зібрання своїх творів.

Найдужче хвилювала і хвилює мене сучасність. Спокійно, з почуттям своєї правоти озираюсь на прожите, з подвійною впевненістю дивлюсь у майбутнє. Часом виривають у пам'яті давно написані рядки, і сьогодні вони хвилюють мене не менше, як і тоді, коли писалися, — адже омріяне збувається:

Вітру б весняного,
Свіжого бризу
Знизу й доверху,
Зверху донизу!

(1965)

Обновім себе, як воду.
Що застоялась в колодязі.

(1965)

Та дайте вітру — й підуть брижі,
І сколихнеться глибочінь.

(1970)

Вітерець — бриз весняний — налетів, і пішли хвилі по всьому радянському материку. Всією душею вітаємо сьогоднішній день з усіма його пориваннями і надіями. Стоїть за ним революція умів — «величезна мобілізація всіх творчих сил, уміння по-новому вести справу».

Колись я записав був до блокнота такі слова: «Чи я щасливий? По-моєму, щасливих людей немає і не повинно бути. Мрія про щастя рухає поступ».

А сьогодні здається, що це не так. Щасливий той, хто перебуває у постійному творчому діянні і хто не втрачає здатності зачаровуватися тим, як довкола тебе у філософському зосередженні трудиться твій рідний народ.

ДИВО ЛЮДСЬКЕ

Як її, пісню, інакше й назвати, як не дивом? Дивом вона видавалася мені в дитинстві, ще більшим дивом видається тепер, на схилі віку.

Мати моя, Олімпіада Іванівна, пам'ятаю, більше співала сумних та невеселих. Причиною цьому була її нелегка удovina доля. Батько мій помер рано, мені не було й двох років. Найбільшим особистим нещастям вважаю своє безголосся. Звідки воно в мене? Мати співала гарно, дячки (брати матері) теж мали добрі голоси, особливо мій хрещений — дядько Василь. У кого ж вдався я? Проте слух маю, мелодії, які полюбилися, запам'ятовую легко.

1946 року я був демобілізований із армії і приїхав до рідного села Ніжиловичі, що на Київщині. В розмові з односельцями буквально першого ж дня довідався про досить сумні речі, зокрема, про те, що майже всі діти моєї вулиці не діждалися з війни батьків. Я знаю, що таке війна, пройшов фронтowymi дорогами від Кавказу до Австрійських Альп, бачив на власні очі тисячі смертей, военні жахи й руйнації. І все ж найдужче вразило те, що я дізнався від земляків. Подумати лишень! Майже всі діти моєї вулиці — сироти, батьків своїх ледве пам'ятають або й не пам'ятають зовсім.

Не пам'ятаю вже, як воно сталося, але скоріше за все під враженням від чергових відвідин рідного села в голові народився рядок: «Батьку, ми ровесники з тобою». Саме так. Саме ровесники. Адже батьки сьогоднішніх батьків загинули в молодому віці. Рядок не давав спокою, потягнув за собою інші:

Батьку, ми ровесники з тобою,
Обірвав свинець твої літа.
Над твоєю двадцять третьою весною
Вічність... вічність проліта.
Розминулись ми навек з тобою.
Ти мене не бачив, я — тебе.
У моєї долі, долі молоді
Небо... небо голубе.

Це початок. Більше не було ні рядка. Якогось дня в Спілці письменників зустрічаю Олександра Білаша. Він поспитав, чи не знайдеться в мене цікавого тексту для пісні. Читаю йому ті вісім рядочків. Слова йому сподобалися, і він на незакінченій текст створив мелодію, того ж вечора й наспівав мені по телефону. Довелося роботу над віршем прискорити.

Батьку, в серце крадуться тривоги,
Заслоняє тінь мою зорю.
Без вагання я пройду твої дороги,
Подвиг... Подвиг повторю.
Ой літа, в будущину простерті,

Не даруйте ранньої зими.
Хоч вві сні з'явися, батьку, із безсмертя,
Сина... сина обійми.

Мелодія вийшла хвилюючою, цілком відповідала драматизмові, закладеному в тексті. Її включили до репертуару багатьох співаків, в тому числі народний артист СРСР Анатолій Мокренко, заслужений артист УРСР Віктор Женченко, вокально-інструментальний ансамбль «Кобза». На конкурсі інструментальних ансамблів, що відбувся в Білорусії, учасники «Кобзи» за виконання «Ровесників» завоювали звання лауреатів. Як у цьому випадку, так і в інших пріоритет, звичайно, за композитором, адже основне — мелодія.

Другий текст я написав у Канаді в 1963 році на настійливе прохання молодої канадської українки. Вона тяжко переживала розлуку з Батьківщиною. Її переживання цілком збігалися з моїми, оскільки я й сам уже не перший місяць перебував за кордоном. Слова низалися, здавалося, без особливих потуг:

Як давно, як давно
У розлуці минають години.
Чужино, чужино,
Не заміниш мені України.
І садки, і хати —
Все кохане і рідне до болю,
Ти прости, ти прости
За розлуку, мій краю, з тобою.
Не розвіять жаляю,
Не розрадити тугу безкраю.
Я ловлю, я ловлю
Кожну вістку з далекого краю.
Освіти, освіти
Мою душу, позигу журбою.
Ти прости, ти прости
За розлуку, мій краю, з тобою.

Протягом кількох років на ці слова написали мелодії чотири композитори — два українських, естонський та американський. Кожна з них цікава, має своє емоційне

забарвлення. Естонський композитор Геннадій Подельський на ці слова створив хвилюючий романс, що його блискуче виконував на своїх концертах народний артист СРСР Георг Отс. Мелодія, створена зарубіжним композитором, ввійшла до репертуару багатьох канадських та американських співаків, зарубіжних ансамблів, в тому числі — канадсько-українського ансамблю пісні і танцю ім. Т. Г. Шевченка. Під час гастролей останнього по Україні в 1974 році пісня в його виконанні викликала загальний інтерес та одностайне схвалення громадськості.

На канадсько-українську тему написав я ще одну пісню — «Не шкодую за літами», музику до якої створили також чотири різних композитори. З того часу я почав серйозніше замислюватися над пісенною проблематикою. Піддала охоти ще й така обставина: якимось по першій програмі Центрального телебачення передавалися пісні воєнних літ. Тисячу разів чуті й перечуті пісні хвилювали колишнього фронтовика не менше, ніж у воєнні роки, сповнювали душу й серце тривогами й настроями того драматичного грізночасся. Тоді й заманулося показати композиторам дещо раніше написане з того, що, на мою думку, могло б зацікавити їх, написалося дещо й нове. Композитори, до яких я звернувся, відповіли цілковитою взаємністю. Так були створені на мої тексти нові пісні П. Майбородою, М. Скориком, В. Кирейком, Л. Дичко, В. Тиликом, Б. Янівським, І. Сльотою, Л. Височинською та іншими. О. Білаш, В. Кирейко і В. Тилик написали ще й музику до моїх комедій — «Жарти жартами», «Кохання і чорногузи» та «Ясонівські молодичі». За мелодію до тексту «Мої дороги» композитор, лауреат премії імені М. Островського В. Тилик нагороджений медаллю імені Александрова, про що повідомила газета «Красная звезда» від 13.02.1986 року.

ЗБЛИЗЬКА
І ЗДАЛЕКА

ПОСЕРЕД БУРІ

У загальному поетичному хорі голос Абрама Кацнельсона вирізняється своїм тембром, інтонацією. І — чистотою. Антени його душі націлені на сприйняття дійсності з усіма її триумфами, боліннями і тривогами. В тематичній широті його поезії, в невідкладно-оперативному реагуванні на «позивні» епохи вбачається нам літературна школа Маяковського. Кацнельсон — поет наскрізь сучасний. З головою у сьогоднішні. «Посеред бурі я живу», — пише він. І це так:

Посеред бурі я живу,
Не той, що згина траву
Чи рве дуби з кореневищем,
А що епохи вітром віщим
Кермує долю світову.

Коли ж поет і звертається часом до історичного матеріалу, то лише з тією метою, щоб і його поставити на службу сучасності. Показовий з цього погляду вірш «Запорозький дуб». Наша матінка-земля зберегла для нас дерево, яке вишумовувало своїм віттям ще в часи Богдана Хмельницького. Здавалося б, безмежне поле для творчої уяви — при бажанні можна таке нанизати! А наш поет обмежується лише тим, що сьогодні найголовніше:

Можливо, не раз у майбутньому пісню,
Зібравшись ^{співатиме} круг тебе,
І мрійний юнак
 у долоні затисне
Не кулю, а жолудь.

Багато що імпонує нам у творчості Кацнельсона. Передусім — її широкий різновид. У поезії він і публіцист, і філософ, і лірик. І майстер мініатюри. До всього, на рідкість вимогливий до себе. Доказ: однотомник віршів, що вийшов у видавництві «Дніпро»

до його 70-ліття. Ні більше, ні менше — 16,031 обліково-видавничих аркушів. Хоч дуже добре знаємо, що не кількість визначає міру таланту і місце письменника в літературному процесі, а от не втримуємося, щоб не «підмести» при перевиданні все, що треба й чого не треба. А Кацнельсон, як бачимо, утримується.

Є в Абрама Кацнельсона ще одна характерна риса. Це здатність порадіти за успіх товариша, щиро привітати його з творчою удачею. Не знаю, як серед прозаїків. У драматургів же, наприклад, це почуття здебільшого й не ночувало. Абрам Кацнельсон ніби успадкував цю прекрасну рису у славетних попередників наших — П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана, для яких кожен талановитий твір, кожне нове ім'я, що з'являлося на поетичному обрії, ставало ніби святом душі.

І в той же час поет наш вельми жадібний... жадібний до краси, на яку, як пише він, «хвилинами дивитись можу в захваті». Окрім того, на нинішньому етапі свого життя виявляє все більшу скнарість. До чого, думаєте? До часу, який так швидко збігає, «коли і мить боїшся загубить».

У Кацнельсона спостережливе око. Помічає те, на що інший не звернув би уваги. А в результаті:

Внизу вирує, гомонить Хрещатик.
А тут, поглянь: за рядом ряд
Легкі коляски немовляток
Шикуються, мов на парад.
Зеленкуваті, білі, сині —
Усіх відтінків, кольорів,
І соски, мов дзьоби качині,
Жовтіють біля капорів.

«Соски, мов дзьоби качині»... Точніше, мабуть, не скажеш.

Все своє творче життя Абрам Кацнельсон не припиняє пошуків форми, свіжої, ніким не вживаної, ри-

ми. І знаходить одне й друге. Не пам'ятаю випадку, щоб ту чи іншу свою знахідку він ужив не до ладу, на шкоду змісту. У декого, між іншим, це трапляється.

Самокритичності Кацнельсона можна лиш позаєдрити. Це говорить багато про що. А головне — є заурокою постійної творчої невгамовності:

О самокритичні терзання поетів...
Якщо ти ніколи не знав цих терзань,
То, певне, ніколи не знав і дерзань
І, певне, ніколи не знатимеш злетів.

Віримо всією душею, що людина, яка написала ці рядки, ніколи не зупиниться на досягнутому.

Найпершою ознакою справжнього поета слід, на мою думку, вважати ставлення до землі, яка його породила, до своїх земляків, серед яких ріс і мужнів. Поет одкривається читачеві почуттям б'ятьківщини — цієї неповторної країни дитинства і юності, любов'ю до найріднішого йому оточення — людського, рослинного і всякого іншого. Приємно посвідчити, що поезія Абрама Кацнельсона має свій точний паспорт: овіяна легендами Чернігівщина, яка у двадцятому столітті дала світові двох геніальних митців — П. Тичину й О. Довженка. Поет часто навідується до земляків, надихається їхніми невтомними ділами. Радісна праця й людська краса викликає в його душі захоплення:

Жінки із колгоспної ланки
Співають на святі в Городні
Пісні авторів невідомих,
Що їх називаєм «народні».
Співають запально і дружно —
Отак, як в нас мовиться — ловко,
Хоч зразу бери і записуй
У хор славнозвісний Верьовки.
Хустки повібідені сніжно,
Красиво зав'язані вузлики.
Потомлені працею руки,
А душі їх сповнені музики...

Поет залюблений в свій край — в рідну Городню, з якої походить, в людей, що її населяють. Пам'ятає її, як матір, що дала життя, і часто навідується до неї — і наяву, і схвильованими рядками: «Земля, де народивсь, в душі повік у нас».

СПІВЕЦЬ ПОБРАТИМСТВА

Уперше ім'я Петра Біби я почув невдовзі після війни. Це був час, коли кожен із нас, учасників великої битви з фашизмом, ще дихав повітрям, наповненим озоном Перемоги. Коли трудовий ентузіазм народу творив чудеса. З руїн, як із води, вставали міста і села. Труд, як писав Павло Тичина, переростав у красу.

Кабінет молодого автора, що при Спілці письменників, запросив учорашнього фронтовика Петра Бібу з Нікополя, де він тоді працював, до Києва — на творчий звіт. Привіз він із собою вірші, написані в часи війни і перші години миру. Приємно вражало, що молодий автор, оспівуючи нелегкі солдатські будні, умів знаходити такі ліричні інтонації, що западали в душу надовго. Донині, наприклад, пам'ятаю:

Така голуба вода в ньому —
Орлине перо вмочи
І побратиму давньому
Пиши, як немає чим.

(«Озеро Ріца», 1942)

Завдяки свіжості образу й невимушеності інтонації кожен із присутніх на звіті мав усі підстави прийняти «побратима давнього» на свою адресу, адже дороги й долі наші мзго чим відрізнялись у воєнні роки.

Почуттям побратимства, скріпленого пролітою на полі бою кров'ю, усвідомленням своєї причетності до ратних і трудових діянь народу були перейняті прочитані автором поезії. Тисячі разів пережите хвилювало знову й знову:

Води краплину і росину з каменю,
Сухар, пілотом скинутий в час бою,
Тривоги, радощі,
На рани бинт останній
Ми ділим порівну, Шота, з тобою.
Довіку їй, надійно і незмінно,
Між нами дружбі, побратиме, жити —
Це кров твоя, пролита за Україну,—
І кров моя, за Грузію пролита.
(«За Батьківщину», 1942)

Ще не раз — і в час війни, і в годину миру — згадає поет ім'я свого грузинського товариша, яке переростає в символ вірного побратимства.

Впадала в око тоді й така деталь: у всіх нас, повоєнних новобранців літератури, було багато спільного в наших біографіях, а звідси — і в творчості. Петро ж Біба, чи не перший з повоєнного призову, приніс у нашу поезію ще й вірші, пропахчені жаром мартенів, любов'ю до тих, хто «там, де важче».

Поета надихає подвиг сталеварів і шахтарів, людей робітничого гарту. У вірші «Лист до Чіатурі», звертаючись до свого грузинського побратима, він пише:

Сталлю, друже, нам кріпити
Завойоване у битві...
А без марганцю — ні сталі,
Ні машини, ні деталі,
Ні турбіни, ні багнета,
Ні знаряддя для поета.

(1947)

З тої зустрічі ми й заприятимися. Тоді ж, після творчого звіту, пам'ятаю, разом придумували й назву для його першої збірки.

Від того часу і по сьогодні Петро Біба видає книжку за книжкою, оспівуючи трудові звершення народу і найвеличніше із почуттів — почуття дружби й побратимства. У його творчості ця тема прийшла не з книжок чи прослуханих лекцій, а з досвіду, набутого ним самим у пору найтяжчих випробів. Характерний з цього погляду вірш «Скеля». Після невдалого наступу двоє бійців опинилися відрізаними від своїх, до того ж один поранений, його треба нести.

Згори на них сиплються міни, вниз — туман і провалля. Ситуація, по суті, безвихідна. І тоді поранений просить товариша лишити йому гранату, а самому пробиватись. І ось відповідь:

— Ні, не дам останньої гранати!
Помирати —
Разом помирати!
...І тому лишлися живі.

Зворушливо й по-тичининськи містко висловив поет суть і нездоланну силу нашого побратимства. Так теми війни і миру, побратимства й дружби народів стануть провідними в його творчості й тоді, коли він пише про війну («За Батьківщину», 1942), і коли торкається давнішого минулого («Кімната Блумквіста в музеї Леніна в Тампері», 1968), і коли згадує свою мандрівку за океан («Арров-парк», 1973—1975).

Коло ж поетичних зацікавлень Петра Біби значно ширше. З неабияким знанням справи і непідкупним ліризмом простежує він (за повістю Тараса Шевченка «Наймичка») шлях молодого Тараса разом з батьком на південь України. Цикл називається «Дума про степи». Історичний екскурс, до якого вдався поет, багато промовляє до нашого серця.

Глибоко відчуті враження від поїздки за кордон лягли в основу циклу «Там, за океаном». Ось якими хвилюючими словами прощається поет з американським берегом:

Чи й стрінемось, Ніагаро...
Назва ж яка у тебе —
Червоношкірих індіців
безсмертя сумне у ній.
Ти мені на прощання райдугу кинь у небо,
Хоч у світах ми різних,
Та на землі одній.

(«Ніагара»)

Як бачимо, часто-густо поет, щоб ширше охопити тему, вдається до циклічної побудови. Таким є й цикл віршів «Сонця Ленінграда». Об'єктом ліричного дослідження стали важливі, часом незвичайні моменти із життя цього героїчного міста. В одному з віршів, наприклад, подається ситуація, від якої не може не здригнутися наше серце. Виявляється, за якихось півгодини до розгрому редакції «Правди» там перебував Ілліч.

Був наказ, щоб Леніна убити,
Був наказ на порох його стерти!
Щастя наше — блискавичні миті
Берегли нам Ілліча від смерті.

Вірші громадянського звучання, з публіцистичною загостреністю превалюють у творчості П. Біби. Однак не чужі йому і лірична філософічність, і лірика чистої проби, і замальовки з натури.

Коли вперше прочитав, зокрема, вірш «Полотна», в моєму серці ніби погостювало сонце. Йдеться в ньому про те, що давно вже минуло: як ще кілька десятиріч тому наші матері готували своїм донькам посаг. Нелегка це була праця — мочити в крижаній воді коноплі, вибивати з них на терницях кострицю, потім прясти й ткати... Поет не опоетизовує її, ні. Але подає це з такими точними й яскравими деталями, що замилуєшся хоч-не-хоч.

...Полотен треба — дочки на порі!
І до весни вистукували кросна...
Полотна білимо біля води,

Прославши їх, як промені на росах,
Мов знак пілотіві — ждемо сюди!

Видана напередодні ювілею поета збірка «Година зоряна — життя» свідчить про те, що Петро Микитович лишається вірним собі. Як і в книжках попередніх, він оспівує наше напружене сьогодення, трудове завзяття його творців, і ні-ні, та й озирнеться в бойову нашу минувшину, без якої не було б і сьогоднішнього, і помітить у ній щось таке, про що не встиг розповісти раніше. З'явилися й вірші, забарвлені ліричним гумором. Мимоволі всміхнешся, читаючи поезії «Тюменські дівчата» і «Як ішли ми вулицею Миру». А хіба не радує нас той факт, що срібноголовий поет мчить на всіх парах до тюменських нафтовиків, щоб написати про них вірші, сповнені молодечого запалу й душевної щедрості!

Петро Біба є також автором кількох поем — «Чортомлицька ваза», «Гарнізон», «Ми ідемо в Гупалівку». В них, як і в ліриці, поет оспівує наше героїчне минуле, бойові подвиги своїх побратимів у Вітчизняній війні, дружбу народів-братів.

Якщо досліджувати, звідки бере витоки поезія Петра Біби, можна визначити безпомилково: з поетичного океану Павла Тичини. А ще точніше: поетичною школою для нього була і є творчість корифеїв українського радянського письменства — і Тичини, і Рильського, і Сосюри.

Це він засвідчує й сам у своєму чудовому вірші «Пам'яті Павла Тичини», і в досконало написаних октавах під назвою «Рильському», і в поезії «Зустріч», присвяченій В. Сосюрі.

А життєвою школою поета була наша дійсність. І в роки великої битви, і в часи відбудови поет перебував на вістрі подій. Весь час по війні працював журналістом-газетярем — то редактором газети «Нікопольська правда», то відповідальним секретарем газети

«Зоря», то головним редактором газети «Культура і життя».

Попереду — нові поеми й вірші. І хай вони будуть такі ж правдиві й щирі, як і все краще, написане поетом.

ЗАХОЧЕНИЙ ІВАНОМ КОЧЕРГОЮ

Десь усередині п'ятдесятих років на адресу редакції журналу «Дніпро», де я тоді працював, надійшов з Тернополя рукопис комедії «Не тією стежкою». На титульній сторінці стояло ім'я — Олекса Корнієнко. Як тепер, так і в ті часи редактори журналів без особливого ентузіазму друкували п'єси, навіть якщо вони належали перу визнаних майстрів. А тут — нікому не відомий автор...

Пам'ятаю, читав я комедію з радісним хвилюванням. Воно не полишало мене, поки не перегорнув останньої сторінки. Зустріч із талантом завжди радує. В даному випадку він просвічував з кожної ситуації, репліки. Приємно й радісно було за молодого автора, добре обізаного з життям у західних областях України, з тогочасною проблематикою і — що не менш важливо — із законами цього найскладнішого у літературі жанру — драматургії. Автор виявив завидне вміння «конструювати» драматургічний твір, тонко розумівся на людській психології, отже, всі герої комедії були по-своєму цікаві й різні, розмовляв теж кожен по-своєму, що надавало п'єсі необхідного колориту і життєвої вірогідності. Художньо переконливо драматург розвінчував власницькі тенденції серед поодиноких представників західноукраїнського селянства, проводив своїх героїв шляхами трудного пізнання добра. Пізніше комедія

прибрала назву «Ключі до щастя» і під такою назвою ішла на сцені багатьох театрів нашої республіки, в Болгарії і Чехословаччині.

Даремно думати, що це був початок творчого шляху О. Корнієнка. Не рік і не два до цього молодий письменник пробував свої сили в поезії, прозі і в тій же драматургії. Ще працюючи актором Житомирського музично-драматичного театру, він написав першу свою п'єсу «У вогні». Ознайомившись з нею, класик української драматургії Іван Антонович Кочерга писав до автора: «З перших сторінок Вашої п'єси переконався я, що переді мною справжній драматичний твір, який я прочитав з неослабним інтересом». Далі Іван Антонович дає високу оцінку техніці, мовним засобам і стилю автора. Не знаємо, чому п'єса, яку так високо оцінив видатний майстер, не побачила світла рамп. Проте певні, що своїм листом Іван Антонович заохотив молодого письменника працювати саме в цьому жанрі.

Складну, справді драматичну колізію створює молодий автор у драмі «Ціною любові». Здавалося б, за плечима його не так і багато досвіду, творчих успіхів і невдач, щоб зважитись на написання твору, сповненого глибоких людських переживань і гострих конфліктних зіткнень. Однак О. Корнієнко з честю справився з новим завданням.

У цій, чи не найдраматичнішій в доробку О. Корнієнка, п'єсі, як, зрештою, і в «Ключах до щастя», особливо яскраво проявилася відмітна риса творчого обличчя автора, особливість його драматичного почерку. Його цікавлять насамперед характери складні, неодноримі, які розвиваються на вирішальних етапах життя, коли під впливом нових історичних умов руйнуються усталені погляди й звички. Такі у п'єсі образи Павла і Степана Сторчаків, які, звідавши всіх знегод і злигоднів підневільного життя за панської Польщі, знаходять своє щастя в оновленому селі.

На тему відлуння війни написано немало творів. Та О. Корнієнко знаходить свій аспект цієї достоту невичерпної теми, і вона зазвучала в п'єсі «Шлях до сина» свіжо й неповторно. Драматург досліджує дію руйнівного смерчу війни не лише в безпосередній близькості від епіцентру воєнних подій — він простежує, як відгукується війна в нових поколіннях, в поколіннях дітей загиблих героїв. Він показує, як, подібно до хвиль, що розходяться на воді від кинутого камінця, зачіпає, дістає минула війна все нові й нові покоління, викликає у взаєминах людей аномалії, вносить у їхнє життя неминучі страждання, невтихаючий біль. До кінця свого життя посылатимуть прокляття фашизму Сергій Лебідь — за своє каліцтво, за знівечене життя, його син Юрко — за травми, завдані юній, ще не сформованій душі, Дмитро Найда і його дружина Марія. Хоча події, пов'язані з війною, мають драматичне забарвлення, все ж п'єса не справляє гнітючого враження. Непохитна віра в добрі начала людини, в її життєву мудрість і витривалість, в людину, яка підноситься над стражданням, пронизує тканину п'єси, сповнює її оптимістичним пафосом.

В драматургічному доробку О. Корнієнка є п'єса, яка, на мій погляд, свого часу була недооцінена театральною критикою. Написана близько десяти років тому драма «Проба серця» ніби перекидає місток у нищівну атмосферу непримиренності до будь-яких відхилень від норм соціалістичної моралі, від принципів соціалістичного співжиття. Критичне вістря її спрямоване проти парадності й самовихваляння, окаямлювання, проти негідної практики окремих керівників створювати «липових» героїв і через них утверджувати свій керівний авторитет. Такий у п'єсі секретар райкому Завірюха, про якого облагодіяні ним висуванці говорять: «Талантом Завірюхи живемо». Йому протиставлений Дмитро Бережний, керівник нової формації,

людина ділова й розважлива, якій чужі самовдоволення й грубе адміністрування, гонор «керівного» вельможі. Він над усе ставить інтереси людей і справи, за яку відповідає перед партією і народом. Одинодумцем Бережного виступає Ольга, колишня передова доярка, яка покинула ферму, не бажаючи миритися з фальшивим становищем «парадної» героїні. Його лінію підтримують рядові колгоспники, комуністи Степаненко й Палій, молоді ентузіасти Леся й Сашко. Між цими двома протидіючими силами й точиться боротьба — гостра й непримиренна. У фіналі бачимо зміни в керівництві районом, методами Завірюхи зацікавилася комісія з обкому партії.

У п'єсі є картина, що певною мірою має символічний характер. На село насувається повінь, яка загрожує руйнуванням усього, що збудовано руками колгоспників. Ось тут і виявляються справжні цінності, стає ясно й зрозуміло, хто є хто, кому належить вести людей за собою — тимчасовцям типу Завірюхи чи керівникам нової формації, таким, як Бережний. Як і в попередніх п'єсах, у новій драмі підкуповує насамперед справжність у всьому — в ситуаціях, конфліктах, характерах.

До творчого доробку драматурга належать також п'єси «Соловії співають навесні» (1962), «Троянди юності» (1978). Всі вони йшли або йдуть на сценах професійних і самодіяльних театрів. Як правило, вистави за п'єсами О. Корнієнка не скоро сходять з театрального кону, мають тривале сценічне життя.

Працює письменник і в галузі прози, театральної критики та художнього перекладу. Його перу належить низка театрознавчих статей, що свого часу друкувалися на сторінках журналу «Український театр», та переклади окремих п'єс Г. Мухтарова, О. Штейна, В. Диховичного, повісті «До останньої хвилини» В. Беляєва.

В особі Олекси Зосимовича Корнієнка початкуючі драматурги мають щиро побратима й доброго поради́ника. Працюючи довгий час завлітом Тернопільського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, письменник постійно дбав про те, щоб оновлення репертуару відбувалося також за рахунок творів молодих авторів. І вони йому за це щиро вдячні.

У КОРИНЬ ЗАГЛИБЛЕНИЙ

Справжні поети унікальні. Єдині в своєму роді. До таких я відношу Івана Драча.

В літературу Драч увійшов навально, з першого, можна сказати, захóду. Ні в кого перед тим не питаючи поради і ні з ким не заграючи. І така стрімка була хода в нього, що критики, хоч і не випускали його з поля зору, все ж не завжди встигали за ним.

Поетам властиві несподівані порівняння. Тож прихід Івана Драча в красне письменство чомусь асоціюється в моїй уяві з буйногривим огирем, який у нестримному шаленстві вискочив з недалекого Придніпров'я на високий київський пагорб, на повному скаку зупинився перед широководою дніпровою блакиттю й гарячими розмруженими очима заглибився в далечінь.

Справді-таки, з невсипущою жадобою знань, з твердою, хоч і нелегкою, вірою в добро, з одвертим неприйняттям посередності, видання якої явно перевищувало попит, і ще далеко не утвердившись як особистість,— ось таким постав перед нами Іван Драч в не такі вже й далекі шістдесяті роки. Його зразу помітили, надто

після публікації в «Літературній газеті» поеми «Ніж у сонці» та виходу першої книжечки «Соняшник» (1962). Слово було виблене й масштабне, що не часто трапляється на початку творчого шляху. В час виходу книжки я перебував саме у закордонному відрядженні і прочитав її вже після повернення. Але той факт, що мені не зразу пощастило роздобути її, говорив сам за себе.

Читачів зацікавив поет з перших публікацій, до чого був причетний і я, надаючи їм місце на сторінках журналу «Дніпро». Вже тоді була чужа йому ота вроджена ніяковість і несміливість, що не полишають деяких літераторів — вихідців із села — мало не все життя. Можливо, юнача самозпевненість, без якої в молодості не обходиться, викликала де в кого настороженість до особи молодого поета та його віршованих спроб, що, на перший погляд, видавалися дещо задиристими. Проте сьогодні я більш ніж певний, що не один із моїх колег, які неприязно або й вороже зустріли його публікації, давно вже переглянули своє ставлення до нього як людини і його неординарної поезії. Не могли не переглянути. З кожним роком пружнішала поетова хода, виразнішала — то набираючи граничної простоти, то ще дужче ускладнюючись — творча манера, вагомівшав ідейно-художній потенціал. Навальність поступалася перед заглибленістю в не освоєний досі матеріал та безкомпромісністю в осмисленні суперечностей доби.

Іван Драч репрезентує друге повоєнне покоління, над юними головами якого прокотилися фронти Великої Вітчизняної. Хоч і не велика часова відстань відокремлює його від першого, якому судилося ці фронти проходити, якихось 10—15 років, усе ж воно принесло з собою своє неповторне світобачення і власний життєвий досвід.

Кожен, хто пише про творчість того чи іншого письменника, виділяє, як правило, ту її рису, яка ви-

дається йому найбільш важливою. Підемо й ми цим шляхом. В поезії Драча мене передовсім хвилює народна основа, замішана на крутій теліжинській чорноземлі, сплав непідробної інтонації з реаліями, вихопленими з виру життя. Люблю перечитувати Драчеві балади, написані почасти верлібром, що їх заселили люди землі — фронтовик Григорій, дядина Настя, тітка Горпина, дядько Ригор, баба Корупчиха, тітка Параска, баба Гурійка, дядько Зінько, бабусенція... Крупним планом їх подано, як вони й заслуговують того. Їхній життєвий подвиг і людяність не мають меж.

Уміє поет, коли це потрібно, розумно промовчати або чогось не доказати. Це надає творчості особливої атмосфери. Візьмімо для прикладу вірш «Бабусенція». Жодного слова в ньому, де поділися батьки дівчини, чому бабуся стала їй «бабумамцею», «бабутатком», «бабусонечком», де й коли це відбувається, але ми без найменших потуг дізнаємось про все це з-поміж рядків.

Не кожному початківцеві щастить бути поміченим кимось із літературних корифеїв. Іванові Драчеві така доля всміхнулася. Першу його збілочку прочитав один із найсамобутніших і найчесніших художників слова — Павло Григорович Тичина. В його книзі «Із щоденникових записів» кілька сторінок відведено розглядові книжки «Соняшник», зробленому ним 12 листопада 1962 року. Кращої оцінки годі й бажати. Великий поет просто в захопленні від багатьох віршів, там і тут читаємо: «сильно», «прекрасна річ», «чудесний вірш»... Не замовчує й недоліків, вдаючись аж до самокритичності, що особливо зворушує. Як не почуватися щасливим, діставши благословення такого Майстра?

Достеменно не знаю, коли молодий Драч заприятелював з Миколою Бажаном. Гадаю, це відбулося десь одразу після завершення роботи над рукописом третьої книжки — «Балади буднів». Мені випало бути свідком, як сприйняв цей рукопис другий Майстер. Діля-

чись зі мною своїми враженнями від прочитаного, Микола Платонович, людина спокійна і врівноважена, цього разу був не в міру збудженим. Таким я його ще не бачив.

— Яке відкриття я щойно зробив для себе! Ні, не переводяться таланти на Україні!

І, не приховуючи хвилювання, він розповів, яку насолоду дістав, ознайомившись із рукописом, як автор вправно володіє пером, як свіжо й оригінально піднімає теми.

Які саме вірші так зворушили Бажана, можна тільки здогадуватись. Певні в одному: в новому рукопису поглибилися пошуки оригінальних поетичних словосполучень, свіжої образності. Це не могло не заімпонувати видатному поетові. Неординарністю, місткістю слова й вивершеністю форми позначені й подальші твори поета. Не завжди, правда, вдавалося втриматися на цій висоті. Було б це й протиприродно. Поетам високоталановитим творчі підйоми й спади — не дивина. Цього позбавлена лише пересічність.

Протягом двох з половиною наступних десятиліть Драч напружено й плідно працює, даруючи нам книжку за книжкою — «Протуберанці серця» (1965), «Балади буднів» (1967), «До джерел» (1972), «Корінь і крона» (1974), «Київське небо» (1976), «Сонячний фенікс» (1978), «Американський зошит» (1980), «Шабля і хустина» (1981), «Теліжинці» (1985), віршовані п'єси «Дума про вчителя», «Соловейко-сольвейг», «Зоря і смерть Пабло Неруди», кіносценарії «Іду до тебе» і «Київська фантазія на тему дикої троянди-шипшини»; книгу есе «Духовний меч» тощо. Зроблено немало і зроблено не наспіх. Жнива, як у доброго господаря, — з повною віддачею.

Поет близько бере до серця все, що відбувається в цілому світі, не минаючи й свого села Теліжинці. Історична тема, екскурси в минуле також близькі йому

і при першій нагоді успішно осучаснюються («Смерть Шевченка», «Шабля Богдана Хмельницького», «Хустина Марії Заньковецької, подарована Льву Толстому», «Шевченкова Катерина», «Замовлення до Лесі тощо»). Широкий діапазон його слова.

Приємно вражає тематична безберегість Драчевої поезії, що бере початок од калини на рідному лузі аж до Тихого океану, вода якого «спарована» з водою криниці старенької матері Парасочки, що на дні її бачить вона зображення свого сина на капітанському містку і розмовляє з ним. Неймовірність цієї пригоди нас нітрохи не дивує, бо народна уява-фантазія куди тільки не сягає. Хіба не підкреслює вона єдність сучасної людини, де б вона не жила, і цілого світу? Невситима жага веде поета й за океан, до людей, що прагнуть миру й добра, до трагедії Чілі.

Різний Драч і в способі вираження: від щемливої ліричності до філософічності, від публіцистичності до чистоджерельних структур, що аж дух перехоплює («Балада про вузлики», «Балада про гени», «Дві сестри», «Бабусенція»).

Творчо споріднена поезія Драча, поза всяким сумнівом, з поетикою Павла Тичини і Миколи Бажана і в той же час, як не дивно,— Максима Рильського і Володимира Сосюри. Близькі йому також художні здобутки Уїтмена і Верхарна, Елюара і Неруди, Хікмета і Лорки, Маяковського і Твардовського, Наскільки вони всі несхожі між собою, настільки й близькі — масштабністю художнього мислення й гуманізмом. Та передовсім чи не запліднила душу поета неперевершена творчість Шевченка, Франка, Лесі Українки? Ці вершини, певна річ, ще зі шкільної парти досягалися навдивовижу допитливим юнаком на дорозі його становлення. Інакше, як пояснити потяг поета до віршів асоціативно-умовної образності («Сонячний етюд», «Балада про соняшник», «Лебединий етюд» тощо) з наявністю

в доробку значного числа віршів, написаних в найреалістичнішому ключі («Сни матері у місті», «Київський сонет», «Співають півні на Сахаліні», «Самотня ластівка», «Балада про ступу», «Заповіт Сосюри» і т. д., і т. п.).

Вони такі прозорі й конкретні, що їхньому авторові може позаздрити найзатятіший поет-традиціоналіст.

Можна повести мову про новаторство поезії Драча, в чому воно полягає. Гадаю, найприскіпливіші критики чи теоретики літератури виявляють у нього не так уже й багато нових віршованих форм, як, приміром, у творчості Тичини. І все ж Драч — новатор від початку до кінця. Завдяки тому, що його поезія геть позбавлена штампів, оригінальна у засобах вираження, самобутня в своїй основі. А основа — це саме життя, з якого він бере свої теми, образи, антураж. Ніде й ніколи, в жодному вірші він не повторив ні самого себе, ні когось із попередників. Всюди свій ракурс, своя образна система, своя інтонація.

Неповторність Драчевого світобачення легко довести на прикладі вірша «Лист до калини, залишеної на рідному лузі в Теліжинцях». Хто з поетів не оспівував калину — символ краси і кохання? Навічно прописалася вона і в народній пісні, де виступає в ролі такого художнього засобу, як паралелізм, виконуючи чисто емоційну функцію. Звернувся до калини і Драч, але як? Він написав їй листа, повідавши світові про долю своїх дядьків і тіток, «що їх взяли негоди і бої», і про цілком відмінне життя, що настало для онуків, і про безсмертя роду свого. А на закінчення:

Пиши мені, калино, будь здорова,
Ніколи не продам тебе на дрова,
За цілий світ, за всесвіт не продам,
Тож клеочки назустріч всім вітрам,
Тож крила підіймай свої тугії
Безсмертним цвітом правди і надії.

Як перегукуються ці рядки з відомими словами Олександра Довженка із «Зачарованої Десни»: «Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно...» Це говорить про те, що наш поет, як і Довженко, вміє у своїй творчості поєднувати ліричну піднесеність із проблемами земними й пекучими.

Багатомовна палітра Драчевих творів. А коли, наприклад, якогось слова йому не вистає, він з успіхом творить власне: вогневерть, громов'я, карість, тьмочисленний, чистинь, синьонебий, хуртовинити, нерозрийгорби, безсоніти («безсоніють ночі». Правда ж, гарно?). Часом словам уже існуючим надає первозданного колориту: пальці-блукальці, дівич-сніги, рокотан-океан, дивен-ясновроден, бабусонечко тощо. Тут приклад і наука великого словотворця Тичини незаперечні.

Не на голому місці, як бачимо, зростав і мужнів талант Івана Драча. І не в самоті. Або одночасно, або трохи раніше заявили про себе Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Борис Олійник, Микола Вінграновський. Їх прихід у літературу припадає на часи великих перемін — демократизацію життя, коли озоном оновлення задихала вся країна. Не могло в такий час не оновитися й слово.

Жили б сьогодні Тичина, Рильський, Бажан, які володіли даром радуватися новим талантам, серця б їхні, як і наші, були сповнені щирого привіту і найкращих побажань Іванові Драчу — самобутньому чарівникові слова. Шануймо ж їх, талановитих і мужніх, недремних у своїх почуттях і помислах, заглиблених раз і назавжди у корінь буття народного!

ВІН БУВ НАШИМ АВТОРОМ

Золотим спомином відгукуються в моєму серці зустрічі з Олександром Петровичем Довженком. Він належить до числа найсвітліших і найсміливіших митців, які будь-коли стрічалися на моєму життєвому шляху. Я й досі переживаю духовну піднесеність і почуття святості при самій лише згадці про нього.

А от як буває...

До особистого знайомства з Олександром Петровичем я знав про нього не більше, ніж інші мої ровесники. Серед нас жив і творив великий митець, «перший поет кіно», відомий своїми фільмами далеко за межами рідної землі, а моє покоління з його творчістю було майже не обізнане, окрім однієї-двох кінокартин. Хіба не парадокс?

Справа в тому, що добра половина знаменитих Довженкових фільмів припадає на період німого кіно, коли ми були ще молоді та зелені. Уже пізніше, коли я став літератором, з вуст старших колег-письменників не раз доводилося чути розповіді про Довженка як людину і кінорежисера. Подібні розмови, як правило, підкріплювалися переказами окремих кадрів з його фільмів «Звенигора», «Земля», «Арсенал», які свідчили про яскраву художню самобутність митця.

Другого року Великої Вітчизняної війни до моїх рук потрапила фронтова газета, де було надруковано оповідання Довженка «Ніч перед боєм». Украй стомлені й пригнічені тодішньою фронтовою обстановкою, ми, читаючи його, оживали фізично й морально. До нас промовляла правда тих днів — одзерта й нещадна. У героях оповідання ми впізнавали самих себе і все те, що бачили на власні очі. Подібно до того, як один з ге-

роїв твору, дід Савка, підняв бойовий дух, просвітлив серце і розум капітанові Петру Колодубу, так само ми, читаючи оповідання на коротких привалах, народжувались ніби заново, ще лютіше ненавиділи ворога і переймалися вірою в нашу остаточну перемогу.

Моє знайомство з Олександром Петровичем припадає на час, коли його ім'я в нашій пресі згадувалося все рідше й рідше. Ранньої осені 1954 року я, тоді головний редактор журналу «Дніпро», навідався до Ірпінського будинку творчості. Потрібно було організувати якийсь матеріал. Прогулюючись по території, зупинився біля крайнього будиночка і задивився на темно-синю стрічку Ірпеня, що петляла вниз. В цей час хтось поблизу кашлянув. Обертаюсь і бачу в кількох кроках від себе чоловіка, який сидів на лавочці, підклавши під себе одну ногу. Привітався. Чоловік виявився охочим до розмови, поцікавився моєю особою, очевидно, прийнявши мене за нового прибульця. А довідавшись, що я редактор, одразу ж поспитав:

— А мене ви надрукували б? Я — Довженко.

Переді мною сидів не хтось, а живий автор чудового оповідання з фронтової газети, яке додавало нам сили в боротьбі з ненависним ворогом.

Відповідь не задумуючись:

— А чому б і ні? Зважте тільки, що «Дніпро» — журнал комсомольсько-молодіжний.

— Зважаю. А тому й пропоную вам свій кіносценарій «Земля», який вдалося відновити в жанрі художньої повісті. Бачили «Землю»? Там ідеться про сільських комсомольців кінця двадцятих років.

Другого ж дня Олександр Петрович заніс рукопис до редакції.

Твір схвилював мене до глибини душі, викликав неабияку радість за автора і водночас жаль... жаль за тим, що, проживши на білому світі більше тридцяти

років, я оце тільки тепер діткнувся до всесвітньовідо-
мої перлини. І подумалося, що моє покоління літера-
торів чимало втратило, не освоївши в пору свого ста-
новлення високоталановитої творчості своїх безпосе-
редніх попередників.

«Земля» була надрукована в черговому номері. І од-
разу після виходу журналу до редакції посипалися
численні відгуки — письмові й усні. Для багатьох чита-
чів, серед яких немало було і моїх побратимів по перу,
чи не вперше Довженко відкрився як письменник, чу-
довий майстер прози. А далі були «Зачарована Дес-
на», «Поема про море», п'єса «Потомки запорожців»,
«Автобіографія», «Записні книжки» тощо. Журнал
посоліднішав. Значно розширилося коло читачів. Не-
вдовзі деякі твори, надруковані в журналі, почали
з'являтися в Москві російською мовою. Літературне
життя Довженка, здавалося, поверталось на круги
своя. Однак ще давали знати про себе перестраховаль-
ники. Якось зустрічаю на вулиці одного критика.

— Не розумію, Олександрє Миколайовичу! Що це
у вас — світ клином зійшовся на Довженкові? Що не
номер, то й Довженко...

Це було явне перебільшення. Далеко не в кожному
номері друкували ми Довженкові твори. Подумалося:
митець, чийм талантом і художницькою пристрастю міг
би пишатися будь-який народ, нашому критикові ви-
дався сумнівним, чи що — інакше звідки таке роздра-
тування?

Я далекий від спроби обожнювати Довженка, як
і від намагання створювати йому ореол великомучени-
ка. Він був надто земним. До того ж — справжнім ре-
волюціонером у мистецтві. Він був таким земним, та-
ким нашим і вселюдським, яким може бути лише гені-
альний митець. Діти ростуть у сні, а такі, як Довжен-
ко, — після смерті. Тож слава гарантована йому на
віки.

Довженко — митець глибоко національний. Визначається це не лише українською тематикою, яка переважає в його творах, а передусім — способом образного мислення, характером його світовідчужання. Вся Довженкова творчість — від «Звенигори» і до «Поєми про море» — перейнята українською народною поетикою, сповнена високих почувань і думок творців нової доби, будівників комуністичного суспільства. Таке поєднання не механічне, не силуване, а йде з самого серця художника, становить його органічну сутність.

Скороминуші вітри часу, різні завихрення хоча й озивалися в його серці болем, проте не заслоняли перед ним перспективи. Натхненням бійцем комунізму був Довженко до останнього свого дня. Все краще, що він створив, міцно ввійшло до золотого фонду вітчизняної і світової культури.

Журнал «Дніпро» став для Довженка рідним. Митець у свою чергу не лишався в боргу. Кожен його твір підносив авторитет молодіжно-комсомольського друкованого органу, робив його популярним далеко за межами України.

Працювати з Олександром Петровичем над рукописом було цікаво. Добре пам'ятаю нашу розмову на квартирі його сестри в Києві. Вона стосувалася рукопису «Зачарованої Десни». Прочитавши першу частину цієї автобіографічної повісті (Довженко мав намір її продовжити, щоб, за його словами, показати шлях людини до великого мистецтва), був я не менш схвилюваний, ніж від кіноповісті «Земля». Однак кілька місць видалися мені нижче загального рівня, надто приземленими і буденними. Коли я звертав на них увагу, він швидко зі мною погоджувався, примовляючи: «Та в мене цього вже немає». В душі я всміхався на таку реакцію, адже з часу, коли Олександр Петрович подав рукопис, не минуло й доби, коли ж це їх не стало? А ось щодо полеміки з кіноредакторами... Як я

не доводив, що вона написана нижче його можливостей, Олександр Петрович стояв на своєму, під кінець заявивши: «Гріха великого не буде; якщо надрукуєте так, як є». Гріха, звичайно, не було ніякого, і все ж не піднімалася рука друкувати повість у такому вигляді: був твердо переконаний — та полеміка мала б звучати ширше, масштабніше. Замовляю розмову з Москвою, намагаюсь переконати його ще раз. Пускаю в хід останній аргумент: мине, мовляв, п'ять-шість років, а там, дивись, на кіностудіях наших з'являться чудові кіноредактори (може й таке бути!), і ця полеміка втратить свою актуальність і звучання, а повість, мовляв, написана на віки, що тоді?

— Тоді, при перевиданні, викинемо до біса ту полеміку. Згодні?

— Ні, не згодний,— не здавався я.

Невдовзі після цієї розмови відбув я у відпустку, перенісши друкування повісті на наступний номер. Хотілося вірити, що автор поліпшить це місце. Сталося ж інакше. В час моєї відпустки до редакції надійшов від Довженка лист.

«Дорогі й шановні товариші мої!

Висловлюю Вам щиро подяку за всі критичні зауваження до «Зачарованої Десни». Вони свідчать про тонкий ваш смак і зворушливу увагу до мене і приязнь, яка надає мені сили й радості. Може, я не все виконав так, як би вам хотілося. До чогось я, певно, дуже звик, щось мені здалося ясным і так, наприклад, сторінка перша. Але в цілому ваші пропозиції допомогли мені значно поліпшити рукопис в найважливіших місцях. Про «бездоганність» я, пробачте, залишаю, хай воно буде в оповіданні як знак мого неправильного думання. Мені дуже шкода точки над левом. Тут, як ви вже помітили, я починаю викручуватись. Вже не ви до мене наближаєтесь, а лише кіноредактори. А то вже зовсім інші редактори, то вже такі, що ви їх навіть

знати не хочете, хіба то редактори? Казна-що, не редактори.

За зауваження на сс. 41-й і 37—38-й я особливо вам вдячний. Смію думати, що зараз, після перероблення, там все набрало достатнього такту.

...Дуже прошу вас подзвонити мені в разі виникнення якихось сумнівів...

З пошаною й любов'ю

Ол. Довженко».

Як бачимо, Олександр Петрович не зовсім зрозумів, чого ми від нього хотіли. Йому здалося, мабуть, що ми, як редактори, прийняли ту полеміку на свою адресу і трошки образилися. Компліменти ж, на які він не поскупився в листі, мали, на мою думку, внести повну ясність в наші стосунки. Одне слово, геніальний автор вдався до маленьких хитрощів. Вирішую: хай буде, як того хоче автор, і планую повість у номер. А за кілька днів випала мені поїздка до Москви.

Вже сидючи в купе, ще раз повертаюся думкою до злосасної полеміки. Як піднести її вище, зробити вагомішою, актуальною на всі часи, а не на якийсь момент? Як довести авторові? Всі мої аргументи, по суті, вичерпані, повторення їх, безперечно, нічого не дасть, автор вріс у написане, воно йому полюбилося... А що, як узяти й самому придумати такий художній хід, від якого б автор не відмовився? Всю дорогу перебираю в голові різні варіанти, нарешті зупиняюся на одному. Влаштуваюсь у готелі, телефоную:

— Олександр Петровичу, а що, коли свою полеміку з кіноредакторами ви перенесете в план полеміки з самим собою, як із художником?

Одразу ж відповідь:

— Дайте ваші координати. Скільки днів пробудете в Москві?

Наступного ж вечора задзеленчав телефон. Беру трубку. Чую голос Олександра Петровича:

— Папір під руками є? Будь ласка, записуйте.—
І продиктував перероблене місце.

Контакт між редакцією і Довженком стає постійним. Перебуваючи в Москві, письменник нагадує про себе листами. Навідавшись до Києва, запрошує до себе, ділиться своїми задумами.

Якось улітку, повернувшись із Каховки, де він збирав матеріал до «Поєми про море», Олександр Петрович зателефонував і запросив до себе, на квартиру своєї сестри Поліни Петрівни, де він завжди зупинявся. Видався він мені того дня стомленим і нібито чимось пригніченим. Розмова зайшла про будівництво Каховського моря і оберталася довкола старовинних українських сіл, які незабаром мали піти під воду. Мовилося про це з болем у серці, наводилися трагічні епізоди, імена людей... Слухаючи його, важко було передбачити, яким буде його новий твір, що в ньому переважатиме: радість будівництва чи смуток руйнації. У розмові більше відчувалося друге, що явно розходилося з моїми уявленнями про велику будову. Адже вся наша преса широко висвітлювала хід будівництва, поети юрбами їздили в Каховку по натхнення, присвячували їй поеми, цикли віршів. А тут виноситься на перший план не ентузіазм великого колективу людей, не майбутнє південного краю, яким воно буде після завершення робіт, а те, як нелегко селянам прощатися з насадженими місцями, рідними селами, де поховані їхні батьки і прадіди.

Лише згодом, коли я прочитав рукопис «Поєми про море», повною мірою зрозумів силу і всеосяжність Довженкового задуму. Прочитав пізнього вечора, і твір так сколихнув мене, збудив стільки думок і емоцій, що я не міг уже заснути до ранку. Поема охоплювала все: тут і проблема будівництва нових сіл (згадаймо слова старого теслі, батька генерала Федорченка: «Я не хочу комунізм на Дніпрі витягувати по шнуру»), і пробле-

ма виховання підростаючого покоління (згадаймо генеральського сінка Аліка, який не хоче вчити арифметики), і проблема морально-етична (згадаймо комсорга Голика, цього красеня з мозком інженера і совістю клопа), і проблема хліборобства й землі, без якої «не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті», й одвічний смуток людини, коли вона прощається зі своїм минулим. На той час я не знаходив у нашій літературі іншого твору, у якому б так глибоко й масштабно охоплювалося життя народу, таким одвертим і сміливим було втручання автора в суспільне й громадське життя країни.

Ледве дочекавшись ранку, дзвоню в Москву. Хочу висловити своє захоплення, привітати автора з творчим успіхом. Олександр Петрович, мов дитина, перебиває мене після кожної фрази, просить повторити сказане. Розмова мала приблизно такий характер:

— Олександр Петровичу, велике вам спасибі. Прочитав «Поему» і не спав цілу ніч. Стільки думок, емоцій...

— Повторіть, будь ласка, що ви сказали.

— «Поема» — чудова річ. Вона викличе у читача багато роздумів.

— Повторіть, будь ласка...

«НЕ ВИСТАЧАЄ ЛЮДИНИ»

По-червневому пашіло повітря останнього серпневого дня тисяча дев'яťсот вісімдесятого. Того високосного року в моєму садку буйно вродила лише плакуча горобина, а в сусідському, Гончаревому, — калина. На

тлі ще зеленого листя густо-червоні кетяги ніби аж пишалися собою, вбирали очі. На калинну красу оту не можна було надивитися.

— Смілянський колись подарував,— сказав Гончар, зупинившись перед дивовижним кущем. І після короткої паузи, вже з ноткою жалю в голосі: — Не вистачає людини...

Так, не вистачає Леоніда Смілянського і в літературі нашій (скільки б ще міг написати!), і в нашому кончаозернянському письменницькому селищі, де прожили спільно не одне літо і бачилися мало не щодня.

Людина, кажуть, зникає до всього. Не зовсім це так. Я й досі, наприклад, не можу звикнути до відсутності в нашому середовищі деяких людей. Від самого лише усвідомлення, що вони є на світі, на серці робилося легко й радісно. Одним із таких людей був Смілянський. Але їх уже немає, і, згадуючи про них, почувався так, ніби тебе обікрадено.

З Леонідом Івановичем ми не тільки товаришували—дружили родинами. Ходили одне до одного в гості або разом з дружинами вибиралися скутером на якусь дніпровську затоку порибалити. Такі прогулянки запам'ятовувалися потім надовго.

Найдужче мені імпонували в Смілянському, крім усіх інших чеснот, незалежна манера триматися, інтелігентність... Звідки це в нього? Батько — трудяга з трудяг, машиніст паровоза, мати — також не дворянського походження. Згадую своє дитинство й сільське оточення. Село глухе й забите, за шістдесят кілометрів од Києва, а дістатися до того Києва було складніше, ніж сьогодні, скажімо, на навколоремну орбіту. Односельці ходили переважно в домотканому. Проте серед них, пам'ятаю, були люди високого душевного благородства. Як гідно трималися вони в товаристві, дарма що були неписьменні! І трималися, і виводили на путь праведну по десятеро-п'ятнадцятеро голопуцьків...

Було в характері Смілянського щось глибинне і справжнє, успадковане від батьків-трудівників, а також набуте шляхом самовиховання і наполегливої праці, і це дозволяло йому, талановитому письменникові, змальовувати таких велетів письменства нашого, як Тарас Шевченко (роман «Поетова молодість»), Іван Франко (п'єса «Мужицький посол»), Леся Українка (п'єса «Червона троянда»), Михайло Коцюбинський (одноіменна повість). Здавалося, не Смілянський шукав матеріал для своїх творів, а сам матеріал знаходив його, настільки тематика була йому духовно близька й органічна. Стосується це насамперед повісті про Михайла Коцюбинського. Щось спільне криється і в світосприйманні обох прозаїків. Інакше не написалося б: «Наче пісня в степу — самотній. І степу кругом — без берегів... Жита... Пшениці... Ячмені. Хіба де озеро причаїлося в хлібах, наче острів. Попереду на один крок — рухлива тінь від бриля. Та хіба сховаєшся від нього, сонця, під солом'яним селянським брилем!.. Та й нащо?»

Так починається повість. Хіба подібна виразність художніх засобів, гранична простота і лаконізм (кожне слово на місці і прозоре, як повітря безхмарної літньої днини) не свідчать про творчу спорідненість Смілянського зі своїм великим попередником?

А який художній такт потрібний був у зображенні стосунків Коцюбинського з людиною, яка проходить у творі під іменем Марини? Згадаймо, на який час припадає знайомство письменника з цією людиною. Чи не було воно, те знайомство, духовним променем для великого письменника в пору чорної реакції?

Принциповість (а там, де принциповість, там і мужність) — то невід'ємна риса вдачі Смілянського й у великому, і в малому. Не міг він, наприклад, дозволити собі найменшої нещирості — похвалити когось, як той цього не заслуговував, удавати із себе приятеля

людини, яку не поважав. Саме ця риса Леоніда Івановича зблизила нас, спричинилася до нашого багаторічного товаришування. А вперше вона відкрилася мені, коли ми, по суті, були ще мало знайомі.

Як голова ревізійної комісії Спілки письменників України, Смілянський напередодні чергового письменницького з'їзду перевіряв роботу видавництва «Радянський письменник». Серед фінансових документів, що впали комісії в очі, була й моя заява. Її написав я, молодий на той час письменник, не обізнаний ще з авторським правом, на пропозицію одного з відповідальних працівників видавництва. В ній ішлося про те, що я не претендуватиму на додатковий гонорар при виданні моєї збірки «Я хочу миру» потрібним тиражем. Який би поет не погодився на це? Адже що більший тираж, то більше людей тебе прочитають. Про винагороду чомусь не думалося.

Комісія виявила одночасно й таке: той, хто мені це запропонував, сам не втримався від спокуси привласнити добрячу суму державних грошей. Спійманий на гарячому, він дуже швидко повернув привласнені гроші до каси і робив усе можливе, щоб у ревізійному акті його ім'я не фігурувало. З цим Леонід Іванович погодитися не міг, хоча з порушником фінансової дисципліни доти був у найкращих стосунках.

Отже, принциповий, мужній, чесний... І не тільки це. Досить лише згадати його ім'я, як у моїй уяві постає Смілянський людиною веселою, товариською, вигадливою. Не можу забути такого випадку.

Хати наші в Кончі-Озерній були недалеко одна від одної, через дві садиби. До телефонних дзвінків вдавалися рідко. Куди приємніше прогулятися й перемовитися словом на свіжому повітрі. Того ж дня, про який піде мова, Леонід Іванович зателефонував.

— Чи не бажаєте згадати молодість?

Здогадуюсь, яку молодість він має на увазі. Остан-

нім часом за роботою ми зовсім забули про свої спінінги, геть занедбали рибальство.

— Пізно вже,— відповідаю.

— А скільки нам тієї риби треба? Не центнери ж.

— Гаразд,— погоджуюсь.— Але за умови: рушимо на велику воду, а на озера, які траплятимуться дорогою, навіть не глянемо.

— Згоден. Не баріться ж.

І ось йдемо запашними надвечірніми луками до Дніпра. Сонце збавило трохи жару, від озера, яке синіло вузенькою стрічкою по ліву руку, повіяло ледь вловимою прохолодою. Путь тримаємо до старика — колишнього річища Дніпра, де не раз колись щастило нам на щук та окунів. Ідемо вздовж озера. Заросле з обох берегів кропивою, воно майже неприступне. Називаємо його Марковим — іменем лугового сторожа, який літує й зимує у своїй хатині на лузі. Звідси видно журавля над колодязем і хату під солом'яною стріхою...

Леонід Іванович раз у раз поглядає на озеро. Він, бачу, не проти того, щоб завернути до бережка і поштьобати синю гладінь, спробувати, так би мовити, щастя. Але умова... І, можливо, не так умова, як ота прибережна кропива, що чіпляється за блешню, кай їй грець. Чую: замугикав пісеньку. Прислухаюсь — улюблену, козацьку. У нього приемного тембру голос, пісня розлога, як і цей зелений простір, якому, здається, немає кінця.

Добрий вечір тобі, зелена діброво!
Переночуй хоч ніченьку мене молодого!

Світе мій! Що є в тобі гарнішого й щемливішого! Яка гармонія мелодії й слова! Коли б її не слухав, завжди вона хвилює, перевертає душу. Того ж надвечірку пісня особливо хвилювала — так, ніби оце стосувалася вона безпосередньо нас, адже повернуло на вечір, і праворуч — рукою подати — зеленів дубовий гайок. Чого б і справді не попроситися до нього на ніч?

І це ще не все. Чарувало насамперед оте звертання-прохання: «Переночуй... мене». Як цікаво слово вжито! Хто б оце просився на ніч отакими словами: «Переночуйте мене, добрі люди». А в цьому контексті це звучить, ще й як звучить! І ніколи нікому не спаде на думку, що слово вжито неправильно. Навпаки: це слововосполучення викликає хвилю радості за свіжість і небуденність, за безмежні можливості нашої мови. Не можу не висловити свого захоплення.

— Просто геніально! Письменник ніколи б так не написав,— кажу.— А якби й написав, редактор не пропустив би, звинуватив би автора в незнанні мови.

— Редактори бувають всякі... як і письменники,— каже Леонід Іванович.

Я розумію його. Він любить народну пісню, кохається в рідній мові. Не приховує неприязні до літераторів, які на мову дивляться як на щось другорядне.

— Ось у кого нам учитися, вчитися і вчитися — у народу! Візьміть, будь ласка, пісню — слова ні викинути, ні додати, ні замінити. А спробуйте-но це зробити — зіпсуєте все на світі... Нашим письменникам таке б відчуття слова!

За розмовою незчулись, як опинилися біля озерця, що його того ж дня Леонід Іванович охрестив моїм іменем. Але про це пізніш. Звідси стежка круто завертала вбік, до старика лишалося хвилин десять ходу.

Пришвидшую крок. Але що це? Чи на radoщах, що перед очима заблистіло темно-синє плесо, чи з голови геть вилетіла наша домовленість,— Леонід Іванович по-молодечому збігає до берега і, вмиль налаштувавши спінінг, закидає блешню під зелене латаття. Спляюся, здивований, кричу з горбка:

— Леоніде Івановичу! А як же з умовою?

— Три рази — й не більше. Нічого-нічого... Спускайтесь до води.

Нічого не вдієш, спускаюся. Не перестаю дивуватися з несподіваного азарту мого товариша, який, поки я спускався та налагоджував спінінг, «обшмагав» уже добрих півозера. Закидаю і я, без будь-якого бажання й надії. Починаю крутити катушку. Раптом жилка напинається, як струна, руку з катушки відкидає назад. Затискаю її долонею, гальмую. Ще мить — і з води показується неабияка щука паща. Берег, на мое щастя, пологий, здобич витягаю без особливих труднощів. Тільки-но відчепив блешню, як із-мід кущів долинає:
— Є! Ала-ла... А-ла-ла...

З усмішкою дивлюся на Леоніда Івановича, який, приспівуючи, підняв спінінг догори і тягне щуку мало не по самій поверхні. Ось і берег. Але... Краще б він не кричав і не приспівував! Краще б викинув рибину на берег, а потім уже... В той момент, коли, не перестаючи приспівувати, він розмахнувся, щоб викинути щуку з води, вона біля самого берега показала йому білого свого живота й пірнула в глибину. Краще б я стояв подалі й не бачив цього невеселого видовиська!

— Зірвалась... Нічого. Не мені, то комусь дістанеться,— з олімпійським спокоєм резюмує Леонід Іванович і тут-таки пропонує йти далі. Згадую деяких знайомих риболовців, які за такої okazji (ти впіймав, а він — ні) ладні забігти хтозна-куди, аби не бачити чужого успіху. З Леонідом Івановичем такого не сталося, належав він до людей розважливих і товариських.

Старе річище Дніпра не принесло нам сподіваного щастя. Закидали вздовж і впоперек — усе марно. А сонце ось-ось зачепиться за ліс. Повертаємось додому — я із своєю щукою, яка вже встигла натрудити мені руку, а Леонід Іванович без нічого. Озеро, в якому впіймано рибину, знову перед очима. Починає сутеніти. Не кажучи й слова, Смілянський зупиняється біля куща верболозу, що звисає над водою, з наміром, оче-

видно, закинути ще раз-другий. Так воно і є. На знак солідарності роблю те саме. І лучилося те, чого я ніяк не чекав: за другим чи третім разом у мене вхопило знову. Починаю переживати: чому така несправедливість? Викинута на берег щука, трохи менша від першої, на очах у нас робить останнє своє сальто-мортале. А далі — сутінки густішають, у небі засвічуються зірки, і в мого побратима не лишається жодних надій... Мені аж незручно. Прошу його від широкого серця:

— Навіщо мені дві? Та й важко нести,— підношу до нього обидві.— Вибірайте.

— Нізащо. Нести — допоможу. Будь ласка. А озеро, біля якого ви так не хотіли зупинитись, назвемо-таки вашим іменем. Бачите, як буває: не хотіли навіть дивитися в його бік, не те що ловити, а воно вам — сюрприз, та який!..

Був же він невиліковно хворий. Про це він знав. Знали й ми, його друзі. Коли ще було не пізно, хірурги пропонували операцію. Він категорично відмовився.

І ось — прогулюємося ми, як і раніше, по нашій єдиній вулиці, розмовляємо про що завгодно, лише не про болячки. Відчуваю — Леонід Іванович хоче мені щось сказати, та ніяк не наважиться. Читаю в його очах: нелегко йому. Щоб якось розважити, відвернути од невеселих думок, перебігаю з теми на тему... У якийсь момент він раптом зупиняється, відкашлюється і спокійно-спокійно (в мене аж мороз поза шкірою) каже:

— Все, Олександрє Миколайовичу. Лишилося недовго. Продаю дачу, вона мені вже не потрібна. А ви не забувайте про щук та окунів. Уже без мене. Розрядка для душі нашому братові вкрай необхідна.

Приголомшений такою одвертістю, не можу видобути й слова...

Так — уже востаннє — дала знати про себе Мужність.

НАДМУЖНІСТЬ

Іноді доля жорстоко обкрадає нас без жодних на те підстав. Мене обікрала вона на зустрічі з поетом першого ряду Василем Олександровичем Мисиком. Особисто ми познайомилися пізно, десь у сімдесятих роках. Яюсь так сталося, що на той час я більше був обізнаний з його блискучими перекладами творів поетів Сходу і Роберта Бернса, ніж із оригінальною творчістю. Проте з виходом у світ нової збірки «Чорнотроп» він одразу перемістився для мене в число найвизначніших поетів України.

Рідкісне відчуття слова, глибинне знання народної мови і вміння видобувати з її безцінних і багатющих скарбів перлини для своїх творів — ось чим насамперед цікава й дорога мені поезія Василя Мисика. Вже сама назва збірки «Чорнотроп» заворожувала своєю образністю і свіжістю.

Якщо не помиляюсь, у рік виходу книжки в світ Спілка письменників України запросила автора «Чорнотропа» до Києва. (Як відомо, поет постійно мешкав у Харкові). Цьому передувало висунення згаданої книжки на здобуття Державної премії ім. Т. Г. Шевченка.

Того вечора київські поети широко вітали харківського гостя в своєму Домі, висловлювали на його адресу цілі пригорщі добрих слів. Сказав кілька слів і я, перебуваючи ще під враженням від недавно прочитаного «Чорнотропа». Багато чого полонило мене в тій збірці, але найперше — первісність. Первісність задуму, висока образність, художня довершеність. Образність, до речі, якась особлива, її зовсім не помічаєш — така вона природна й невимушена. А це перша ознака високої

Олександровичу після всього почутого в Спілці, видно, теж не хотілося лишатися самому. Тож, коли підійшли до готелю, він люб'язно запросив нас до себе в номер. Ми неабияк зраділи цьому.

Опинившись у кімнаті й перемовившись кількома загальними фразами, Терень Германович раптом поспитав:

— Василю, скажи, будь ласка, це правда чи довільна чиясь вигадка, буцім заарештували тебе колись замість... іншої людини? Ходили такі чутки.

— Правда, — відповів Мисик. — Замість Василя Минка.

— Як же це сталося?

— А так і сталося, — сказав Василь Олександрович, як про щось давним-давно пережите. — Хочете знати?

— Якщо не секрет, — спохопився Масенко.

— Який секрет? Після того, що сказала партія? Ні-ні.

Про цей сумний епізод з біографії Василя Мисика, що мав місце в період культу особи, чув і я, але, правду кажучи, скидалося це більше на чиясь вигадку, ніж на правду. Тож і я докинув слівце:

— Розкажіть, якщо можете.

На той час я знав уже не одного письменника, що після двадцятого з'їзду повернувся до улюбленої справи. Різні вдачі, різні творчі індивідуальності. Одні розповідали про своє недавнє минуле, як про якесь непорозуміння, інші — з невтихаючим боєм. Остап Вишня, наприклад, лишався гумористом за будь-яких обставин. Бувало, на літературному вечорі на запитання слухачів: «Яка у вас освіта?» — жартома відповідав: «Десятирічна», маючи на увазі строк, проведений у далеких краях. Не відчувалося затаєного болю і в Мисика. Він розповідав про той випадок так, ніби він трапився не з ним, а з кимось іншим. Одне слово, ті, що заявилися вночі, показали йому ордер на арешт.

А на ньому — не його прізвище. Він і сказав їм про це. А вони чомусь не зважили, запропонували йти з ними. До ранку, мовляв, розберемося і відпустимо.

— А випустили через кілька років...— сказав Мисенко.

— Могло бути й гірше,— відповів Василь Олександрович.

— Що саме? — не втерпів я.

Виявляється, врятувало Мисика те, що він до останнього лишався самим собою і не підписав обвинувального висновку, чого тільки йому не обіцяли.

— А дехто з моєї камери підписав і...

Дивлюся на чистий і дитинячий вираз обличчя прекрасного поета, і гаряча хвиля підступає до серця, до очей... Ну, а якби підписав? Не мали б ми тоді ні «Чорнотропа», ні всього того, що встиг зробити поет пізніше. Міг же погодитись, як дехто, сподіваючись на найдорожче — на звільнення, на життя. А він не підписав, бо це суперечило його переконанням. Чи не тому до останнього дня він зберіг оту голубину чистоту душі, святість думок і помислів, неперевершену красу поетичного слова? Не дозволила йому того зробити безмежна чесність перед людьми і самим собою, яка в тій ситуації була рівнозначна хіба що надмужності.

Неласкавою була доля до Василя Мисика і після. Потрапивши тяжко контуженим у полон влітку 1942 року, він чудом-дивом лишився живий.

...Таким було наше знайомство. Потім ми читали вірші. Десь перед тим я написав був вірша «Іще одна мина безсонна ніч». Чимось він припав гостеві до душі. Попросив прочитати ще раз. Зворушили мене і його слова про те, що в своїх виступах перед читачами він згадує мою «Поліську трилогію».

З того часу і до останнього дня, прожитого Василем Мисиком, ми обмінювалися книжками, новорічними листівками. Всі ці роки я носив-виношував мрію, якій

так і не судилося здійснитися: завітати коли-небудь до Харкова і досхочу наговоритися з майстром-чарівником і дивовижно чистою людиною.

Хвірточка, яку Василь Олександрович Мисик прочинив був колись до нашої юності, на довгі-довгі роки лишилась широко відхиленою до його світлої пам'яті.

СПІВЕЦЬ КВІТУЧИХ БЕРЕГІВ

Перший поет, з яким я заприятелював ще з студентських років, був Іван Вирган. До того як познайомитись особисто, я раз чи двічі слухав його виступи на інститутських літературних вечорах. На той час він уже був автором двох поетичних збірок.

Навчався я тоді в Харківському педагогічному інституті іноземних мов ім. Н. К. Крупської і відвідував літературне об'єднання при місцевій організації Спілки письменників. Об'єднання ділилося на дві секції — поетів і прозаїків. Я належав до другої.

Якось керівництво літоб'єднання вирішило провести спільне засідання, на якому заслухати поетів-початківців. На нього запросили двох уже відомих поетів — Івана Виргана та Ігоря Муратова.

Початківці з душевним трепетом читали свої спроби. Читали, хвилювалися, чекали присуду. Коли список вичерпався, керівник літоб'єднання поспитав:

— Хто ще бажає?

І тут мій товариш, прозаїк, озвався з кутка:

— Нехай Підсуха прочитає свій «Етюд».

Погляди присутніх — на мене. Керівник підбадьорливо кивнув у мій бік:

— Просимо.

Ніколи так не хвилювався. Ну що мого товариша за язик смикнуло? Написав я цей «Етюд» зовсім випадково, під враженням побаченого. Ну, й прочитав товаришеві перед початком заняття. А він отак мене підвів. Що ж... Читаю напам'ять оті дванадцять рядочків і ладен провалитися крізь землю: такі вони нехитрі, оті рядочки, якщо порівняти з деякими, щойно прочитаними.

Перше слово взяв Вирган. Одразу повів мову про мій «Етюд». Червонію калиною, не знаю, куди подіти очі. Починаю вже сердитись: ну чого почав з «Етюда» і тільки про «Етюд»? Муратов становище дещо вирівняв: заговорив про інших. Легше зробилося, перестали горіти вуха.

Ось і кінець засідання. Іван Оникійович підходить до мене, просить переписати вірша. Навіщо — спитати посоромився. Згодом дізнаюсь, що його буде надруковано в «Літературному журналі». Тоді ж записав свій номер телефону, адресу і, даючи мені папірця, сказав:

— Буде щось нове, зголошуйтесь, показуйте.

Наше знайомство незабаром переросло в дружбу. Ми бачилися часто. Вирган читав мені свої нові поезії, доскіпливо допитуючись — що подобається, що ні. Схоже, на мені він перевіряв звучання кожного щойно написаного вірша. Я не вмів лукавити, говорив, що думаю, і це йому подобалося.

Якогось дня я повернувся від нього не голірuch. Іван Оникійович подарував мені словник української мови Бориса Грінченка. Радощам моїм не було меж. Словник давно не ревидедавався, тож дістати його було не так просто.

Придбавши словника, я зачитувався ним, як найцікавішою книжкою. Ось коли мені відкрилися невичерпні поклади рідної мови. Я так захопився цим, що по-

чав виписувати в зошит рідко вживані слова або й га-кі, що вийшли з ужитку, вставляв їх потім у свої оповіданнячка, гадаючи у такий спосіб збагатити сучасну українську мову. Це тривало недовго. На одному з пленумів обласного відділення Спілки письменників тодішній його керівник Юрій Смолич «пройшовся» по мені за архаїзацію мови. Так уперше мое прізвище потрапило в пресу. Тож коли однокурсниця під час лекції показала мені свіжий номер «Літературного журналу», де була надрукована ця доповідь, попервах не знав, що робити: радіти чи засмучуватись. Два почуття тоді, пам'ятаю, перемішалися в моєму серці. Як би там не було, а такий-то на білому світі є і щось там пописує!..

По закінченні інституту я поїхав працювати на Донбас. Та ми не поривали зв'язку, листувалися. А за півтора-два роки до війни в біографії старшого мого товариша сталася непередбачена пауза, і листування наше припинилося.

Зустрілися вже в кулуарах Другого з'їзду письменників України після війни. Зустрілися, на жаль, не так, як мріялося. Широ радіючи нагоді бачити першого мого наставника живим і здоровим — війну ж яку пережили! — я в той же час відчував у своєму серці неабиякий біль і досаду. Справді-таки, журба і радість, щастя й горе, успіх і поразка живуть поруч, мало не обнявшись, є, можна сказати, постійними величинами людського існування. В цьому я переконався в який уже раз, коли, демобілізувавшись із армії, приїхав до Києва. Кабінет молодого автора при Спілці письменників України запропонував провести мій творчий вечір. Головував на ньому Володимир Сосюра. «Літературна газета» подала широку інформацію, точніше, це була стаття-дифірамп на мою честь. Яке ж було мое розчарування, коли я дочитав той «дифірамп» до кінця. Автор статті вдався до найнеприємнішого, проти-

ставивши мої вірші віршам Івана Виргана, назвавши їх «пташиними піснями». Вульгарний соціологізм замахнувся на давню й щирю нашу дружбу. Потрібно було порозумітися. При першій же нагоді я висловив Івану Оникійовичу свій жаль і обурення негідним вчинком критика, як, до речі, і самому критикові. Ніколи більше, коли б не бачилися після того, ми не поверталися до цього сумнозвісного епізоду. Дружба тривала, час від часу обмінювалися новими книжками, зберігали чистоту й щирість почуттів. Я з цікавістю стежив за всіма творами, що виходили з-під пера мого товариша, а працюючи головним редактором журналу «Дніпро», постійно запрошував його до участі в комсомольсько-молодіжному місячнику. Будучи людиною серйозною і дуже вимогливою до своєї творчості, він не зловживав моїм добрим ставленням. Але коли вже зважувався запропонувати щось, ми, працівники редакції, щиро цьому раділи. Не менше, ніж він сам, пережив також несправедливий напад критики на його поему «Матвіївка над Сулою». І радів, як власній перемозі, коли Максим Рильський виступив у пресі на захист талановитого поета.

Іван Вирган належав до письменників небагатослівних — як у житті, так і в літературі. Але можна тільки позаздрити, як він знав рідну мову, як вільно почувався в її безмежному океані. Не лише в поезії, а й у творах прозових, які Вирган почав писати в п'ятдесяті роки, ми подибуємо слова, чути нами в дитинстві і навіки, здавалось, втрачені. І ось Іван Оникійович повертає їх нам, і душа розцвітає від того. Перечитуючи оповідання письменника, я не раз і не двічі зупинявся, зачудований тим чи тим словом або виразом, відчуваючи щемливу, бо запізнілу, вдячність і повагу до колишнього мого побратима. Народне життя б'є з кожної сторінки, не по літах «старикувата» Даринка в оповіданні «Даринка з братиком» (в такі часи і за таких

обставин минало її дитинство, що хоч не хоч «постарієш») довго стоїть перед очима, хвилює душу.

Поезія — перша й основна стихія Івана Виргана. Поет залишив після себе вірші високої проби, зразки неперевершеної лірики, багато з них стали хрестоматійними. Вражає точність слова, така точність, що не припускаєш точнішого, прозорість думки, вивіреність почуття. В цьому розумінні у нього було багато спільного з Василем Мисиком, його сучасником і земляком. А все це давалося не просто. Обом властиві були безконечні пошуки, постійне незадоволення собою, що характеризує всіх без винятку видатних майстрів.

ЙОГО ПЕРШІ КРОКИ

Добре пам'ятаю, як ми познайомились. У перерві між засіданнями під час Третього з'їзду письменників України, восени 1954 року, до мене підійшов високий чорнявий легінь. Саме це слово найбільше пасувало йому — гарний собою, ставний. Назвався Василем Земляком із Житомира. На з'їзд запрошений як член літературного об'єднання. Єдине прохання, з яким звернувся до мене, тодішнього головного редактора журналу «Дніпро», — це прочитати його повість.

— Де ж вона? — поцікавився я, дивуючись навалльності, з якою він відрекомендувався.

— У готелі. Будь-якої хвилини може бути тут.

На обід я поїхав з папкою на колінах. Удома, по обіді, нетерпеливилосся за звичкою заглянути в рукопис: цікаво, на що здатний цей симпатичний молодик із Житомира. Пробіг очима перші сторінки...

Цього було досить, щоб, повернувшись із вечірнього засідання, прочитати повість до кінця. Що більше читав, то більше дивувався: твір було написано ніби не однією рукою. Наскільки свіжо, ба навіть талановито звучали окремі місця, настільки безталанно — просто не вірилось, що таке можливо! — все інше. Поетичні сторінки чергувалися з місцями сухими, банальними і безпорадними в художньому плані. Такий різнобій не вкладався в моїй голові.

У тих, хто не стояв біля літературної колиски Земляка, може скластися враження, що автор повісті «Рідна сторона» (вище мова йшла про неї) ввійшов у літературу з «ходу», з першої, так би мовити, спроби. Не знаю, чи були в Земляка інші спроби (напевне, були, адже сягало йому тоді за тридцять), але в запропонованій повісті ще досить помітні були сліди учнівства, там і тут давали знати про себе художня недосконалість і незрілість.

Матеріалу у молодого письменника вистачало. За плечима його лежав нелегкий шлях партизанської боротьби, після війни перебував також біля самих джерел життя, працюючи то в сільській місцевості, то в редакції обласної газети. Не вистачало іншого: літературного досвіду, вміння. Над повістю потрібно було ще довго і терпеливо працювати: і над її стилем, і над поглибленням людських характерів, і над композицією. Найпростіше, звичайно, — повість відхилити, до чого вдалися вже, як довідалися ми потім, дві інші редакції. Однак долю її вирішили саме оті кращі місця, де відчувалася спроба економно, скупими штрихами намалювати портрет героя, риси його вдачі... Підкупили й природність діалогу, народна розмовна інтонація. Але чи спроможеться, чи вистачить у молодого автора хисту підтягти весь твір до рівня отих кількох сторінок, які привернули мою увагу? Не випадково один з працівників редакції, ознайомившись із повістю, сказав:

«Багато несмаку, відсутність почуття міри... Не розумію, що ви тут побачили?» — «Побачив те, що з цього може вийти»,—відповів я, інтуїтивно відчувши, що від автора можна вимагати більшого. І тільки для того, щоб довести свою правоту, сам узявся редагувати твір.

Отже, все тепер залежало від автора, погодиться він працювати над рукописом далі чи ні, чи захоче переписати його вдруге і втретє. Це й було сказано йому першого ж дня після з'їзду.

— Повість потребує серйозної доробки. Якщо робити не боїтесь, давайте дотягувати.

— Роботи я не боюсь,— були його слова.

Можливо, те, що після двох відмов з'явилася нарешті надія побачити свій твір надрукованим, спонукало автора уважно прислухатися до всіх зауважень і заохотило його до подальшої праці. Висловивши всі свої «проти», а їх було більше, ніж «за», нашу кількогадинну розмову я підсумував так:

— Працюєте ви в редакції, часу вільного у вас обмаль. Добре, якщо за рік упораєтесь. Даю вам рік — і не менше.

— Через рік я буду у вас.

Земляк працював не поспішаючи. Проте наданого часу не вистачило. Прочитавши повість удруге, через рік, я не міг не завважити, що вона значно поліпшилась, виразнішими стали людські характери, вирівнялась художня тканина тощо. Але зроблено було ще не все. Стрункішою б мала бути композиція, розвиток фабули уповільнювався через надмір несуттєвих діалогів-балачок. У ході розмови автор одразу вловлював, що в нього вийшло, а що ні, що і як потрібно надолужити. На відміну від деяких молодих авторів, яких цікавило насамперед, коли, в якому номері їх надрукують, Земляка турбувало інше — як довести твір до потрібної кондиції. Таке ставлення до нелегкої письменницької праці говорило багато про що. Охоче, як

мені здалося, повертався він додому, щоб засісти за роботу ще на кілька місяців. Як було не перейнятися до нього прихильністю і довірою?

І ось рукопис на моєму столі втретє. Читаю і ловлю себе на тому, що усміхаюсь. Автор зробив багато, доклав усіх зусиль, на які тільки був спроможний. Незначні недоробки, які ще лишилися, вирішив усувати разом з автором. Озброїлися олівцями і взялися редагувати, гортаючи сторінку за сторінкою. Робилося це легко, без нервового напруження, з цілковитим взаємброзумінням.

У процесі роботи, пам'ятаю, наштовхнулися на місце, яке видалося мені зайвим. Займало воно кілька сторінок і нічого нового не додавало до описуваного. Зайшла мова про скорочення. Земляк задумався. «Ні, це неможливо. Як же тоді пов'язати попередній матеріал з наступним?» — «Для цього, — кажу, — потрібно прокласти «місточок» з одного буквально речення». І це речення було знайдено.

Нехай не зразу, все ж повість була доведена до певного художнього рівня. Надії мої справдилися. Про неї заговорили в редакції. Скепсису, з яким дехто з працівників зустрів перший варіант, як не було. З нетерпінням чекали виходу журналу в світ. Більше того. Нам дуже хотілося, щоб її помітив хтось із відомих майстрів і привітав молодого автора на початку його творчого шляху. Хто з нас не знає, як багато це важить для майбутньої долі початкуючого.

Перебравши в пам'яті імена знайомих письменників, зупиняюсь на Михайлові Стельмаху. Був чомусь певний, що творча манера мого підопічного припаде до серця визнаному письменнику. Старший колега сказав про повість добре слово, яке й було опубліковане в одному з чергових номерів. Як бачимо, редакція не лише відкрила дорогу в літературу, а й сприяла його визнанню як талановитого письменника.

Пізніше, друкуючи повість окремим виданням, Земляк побажав, щоб і цього разу редактором був я. Видавництво погодилося. На примірнику, якого мені подарував, було написано: «Дорогому Олександрю Миколайовичу навічно зобов'язаний і вдячний. Василь Земляк. 6.VII.56».

Для Земляка така підтримка не була безслідною. Окрилений першим успіхом, він пише другу повість — «Кам'яний Брід». Своє ставлення до редакції висловлює в листі, датованому 1 грудня 1956 року:

«Дорогий Олександрю Миколайовичу!

Посилаю Вам «Кам'яний Брід». Це вже, здається, третя редакція, з урахуванням Ваших зауважень. Ще якби зробити зо три редакції, то було б зовсім добре.

...Для мене нема ріднішого журналу і любішої редакції, ніж Ваша.

Шаную Вас. Василь».

І «Рідна сторона», і «Кам'яний Брід» згодом були опубліковані московськими журналами. Перша вийшла і в «Роман-газете».

Згадуючи, як багато Василь Земляк працював над першими своїми повістями і навіть над романом «Лебедина зграя», удостоєним після смерті автора Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, думаю про те, який цікавий і повчальний матеріал чекає на майбутнього дослідника, якщо, звичайно, в архіві письменника збереглися всі варіанти.

Може виникнути запитання: чому я, головний редактор журналу, до прямих обов'язків якого не входила чорнова робота над рукописом, взявся редагувати твір початківця?

Одна з причин відома: хотілося довести свою працю. Але були й інші.

Спостерігаючи реакцію Земляка на зауваження, я повірив у нього як людину вдумливу і серйозну, повірив у його хист. Він не «борюкався», не заперечував,

не доводив, що той чи інший момент — єдино можливий і незамінний. Він не поспішав погоджуватися з вами, як і не поспішав заперечувати. Але в очах, коли ви звертали його увагу на те чи інше невідале місце, завжди світилася думка. Він думав. Перебирав у голові різні варіанти ситуації, про яку йшлося. Наново оцінював поведінку своїх героїв і т. д., і т. п. Такий підхід до власної творчості свідчив про те, що людина не зупиниться на півдорозі, шукатиме себе, поки не знайде. А в цій повісті, якою вона б не була недосконалою, Земляк себе уже «намацував». І це було найважливіше. Подобалося мені в ньому і те, що він був далекий від апломбу і позерства, чим часто-густо грішать біялітературні жевжки.

Далі. Загальним фоном «Рідної сторони» правив близький мені з дитинства світ. Події, які описує автор, відбувалися на житомирському Поліссі, я ж родом — з київського. Навіть від назви села «Замисловичі», згадкою про яке починається повість, повіяло чимось дорогим і рідним. Адже село, де народився я, називається Ніжиловичі і трохи не межує на заході з Житомирщиною. Тож не дивно, що герої повісті нагадували моїх земляків-поліщуків. Чи не це додало симпатії до молодого автора і бажання будь-що допомогти йому? Не погрішу проти істини, якщо до всього сказаного додаю: для нас, працівників редакції, не так важливо було надрукувати ще одну повість про село, як те, щоб до письменницьких лав на Україні йшло талановите поповнення. І щоб ішло воно через журнал «Дніпро».

НЕПЕРЕЙДЕНЕ ПОЛЕ

Особистість Віктора Близнеця спонукає до роздумів. Письменник першої руки, автор кількох романів, повістей, низки оповідань і перекладу українською мовою давньоруського літопису «Повість временних літ», поза всяким сумнівом, заслуговує на визнання більше, ніж мав його за життя. Недооцінка таланту не може не викликати в нас почуття жалю і гіркоти. Справді-таки, чому так трапляється? Від чого чи від кого це залежить? Хто винен, що імена менш обдарованих письменників часом звучать голосніше, ніж імена більш обдарованих? Всякий раз, коли я намагаюся це зрозуміти, пояснити бодай самому собі причину такої невідповідності, напрошується найнесподіваніша відповідь: а чи не тому, що земля наша багата на таланти, що число письменників на Україні, та й у цілому Союзі, невпинно зростає, і кожного своєчасно помітити, віддати йому належне — не таке й просте діло. Тут уже як кому пощастить. Має значення, безперечно, й стан літературної критики, і вдача самого письменника, його бажання і вміння піклуватися про власну популярність.

Віктор Близнець належав до людей скромних, ненав'язливих. Натуру мав глибоку й допитливу, одне слово — зусилля свої спрямовував на пошуки цікавої теми, на художню її реалізацію і ніяк не на те, щоб здіймати галас навколо своєї особи. Тому який його твір не візьмеш, з раних чи пізніх, з першої сторінки відчуваєш, що писала їх людина з неабияким хистом. Знання й досвід у творчій практиці багато важать, але без хисту, тобто без «іскри божої», не здивуєш нікого. У Близнеця вона була, та іскра. Завдяки їй

і постійній роботі над собою він творчо зростав і мужнів від твору до твору.

Не так часто зустрічався я з Віктором, щоб писати про його погляди, смаки, уподобання. Належали ми до різних літературних поколінь. Дізнатися про все це нам допоможуть його твори — тож прочитаймо їх! Завжди заглиблений в себе, за кожним словом на папері чи й у розмові відчувалася напружена робота думки. У мові нічого несерйозного, легковажного. Таким його пам'ятаю. А перша наша зустріч була однаково приємна й радісна як для мене, так і для нього. Для мене тому, що я прочитав його нову повість «Древляни». Правду кажучи, не всякого письменника з іменем читав я з таким задоволенням. Звідки це в нього, молодого тоді письменника, така майстерність і художницька зрілість? А яке тонке відчуття слова, економічність і виразність художніх засобів! Усе на місці і нічого зайвого. Достоту художник або скульптор виліплює груповий портрет.

«Мамай стояв на возі посеред базарної площі; тісний майдан у центрі села, загачений возами, скидався на циганський табір. Між колесами курились вогнища, хтось варив кашу, хтось сушив онучі, коні їли сіно з возів, бійці сиділи на конях і на возах і слухали комісара. Він стояв на возі і, сказавши: «Та не про це, товариші, мова», усміхнувся, й усмішка вийшла хлопчача, бо в нього були вибиті зуби, два передні й два трохи глибше, з того й усмішка вийшла щербата, і він ховав той дитячий усміх, бо стидався слідів гайдамацького допиту. А ще він стидався неповних вісімнадцяти років і ріденького чубчика, що сивим жмутком вибивався з-під кашкета, а за драні чоботи, трофейні, був спокійний, позаяк стояв по коліна в сіні».

Скупо і в той же час як жваво і колоритно! Хоч беріть і на полотно наносьте. Але й найталановитіший художник ніякими фарбами не передасть усього, що

намалював письменник, — зокрема, ні сорому героя за сліди гайдамацького допиту і свої вісімнадцять літ, ні драних чобіт, що їх приховало сіно.

«— Товариші! — вів далі комісар. — Та зараз мова не про те, що нам трудно, нам завжди було трудно і буде трудно, а життя йде, з великих мук викрешує воно велику любов, ось я дивлюсь туди, на фургон із шатром, а звідгіль виглядає чорнява краса.

І бійці повернулись до шатра і вслід за Мамаєм усміхнулися: хто їв кашу, усміхнувся з кашею, хто куриє самосад, усміхнувся з бичком на губах. Килина спаленіла під обстрілом чоловічих поглядів і відкинулася в шатро».

Що це, як не словесний живопис? Кілька штрихів — і виразно уявляєш кожного, як, приміром, репінських запорожців на знаменитій картині.

В іншому місці автор описує, як ледачий батько послав трьох не менш ледачих синів накосити сіна. Замість косою махати, вляглися синочки на цілий день у траві, «підперши колінами сонце». Завдяки яскравій деталі Близнець досягає максимального: трьома лише словами вирізьблює портрет ледарів. Оті шестеро піднятих догори колін довго стоятимуть у ваших очах.

Читаючи повість, не можна не помітити, що на ній відбився якоюсь мірою вплив «Вершників» Юрія Яновського — хоча б своєю новелістичною побудовою і стильовими особливостями, а також творів Олександра Довженка. Проте сліпого наслідування в повісті немає, скоріше за все автор відштовхнувся від творчої манери старших письменників, як відштовхуються веслом від берега, щоб пливати до свого причалу.

Повість прочитав я одним духом. Перше, що хотілося, — це поздоровити молодого автора з успіхом. І друге — запропонувати свої послуги, видати її в се-

рії «Романи й повісті». Завідував я тоді цією новоствореною редакцією, і для видання ми добирали все краще, що друкувалося в періодиці. Особливо порадувало, що повість не нагадувала жодного твору, написаного на матеріалі громадянської і Вітчизняної воєн, — свій ракурс, своє бачення, своя інтонація.

Здавалося, Віктор не зразу повірив у щастя, сприйняв мої слова за жарт. Ще б! Видатися стотисячним тиражем у серії, до якої не з кожним своїм твором потрапляють навіть маститі! А тут... сама редакція запропонувала. Переконавшись, що ніхто не жартує, Віктор подав рукопис до редакції. При цьому почувався так, як відчувається людина, чю роботу своєчасно і належно оцінено.

По-справжньому ж відкрився для мене Близнець як письменник лише після його смерті. Гірко усвідомлювати, але це так. До того я знав тільки дві його повісті — «Древляни» і «Мовчун». Все інше якось не потрапляло на очі. Через зайнятість на роботі і різні громадські обов'язки я часто-густо перебував у цейтноті, не завжди знаходив час для власної творчості. Тепер же, коли Віктора не стало, я поклав собі за мету прочитати всі його твори. І, прочитавши, зізнаюсь зі всією одвертістю і прямою: було це не просто читання, не лише данина пам'яті рано померлому, а радість пізнання цікавого і глибокого письменника, яскравої творчої індивідуальності.

Постійний пошук нової теми. Легке вживання в епоху, в яку живуть і діють герої. Що не твір — то свіжа колізія. Для кожної — свій спосіб вираження. Від реалістично-психологічного до романтичного. Точне попадання в стиль. Лаконізм викладу.

Як психологічно точно і тонко показані стосунки між такими не схожими між собою героями — Мирном, Євою, Сашком і Гринєю у повісті «Мовчун». Хай надто жорстко поведеться Єва, зрадить в тяж-

кі часи окупації чоловіка-фронтовика, але така її поведінка дозволить авторові заглибитися в душевний стан батька й сина. Вражає солдатська мудрість і делікатність Мирона, його подвижницька смерть.

Художньо переконливо, без психологічних надмірностей, до чого в даному разі вдалися було дуже легко, змальовує автор своїх героїв у повісті «В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург». Щось нове у показі дітей, їхніх вчинків у часи війни, можливо, тільки картина гри в шахи героя-каліки з німецьким полковником та реагування останнього на програвши нагадує ситуацію футбольного матчу між київським «Динамо» і німецькою командою в окупованому Києві. Однак приваблює передусім сила духу фізично немічного хлопчини перед озброєним ворогом.

Близнець вільно почувається в будь-якому матеріалі. За яку б тему не брався, все правдиво і переконливо, без тіні фальші і неправдоподібності. У цьому легко пересвідчитись, прочитавши повість «Вибух», у якій йдеться про терористів часів столипінської реакції та їхній пошук свого місця в революційній боротьбі, і роман «Підземні барикади» з історії революційного руху на півдні України. Останній, зокрема, належить до романів документальних. Але спробуйте відрізнити в ньому художній домисел від матеріалу фактичного! Аж не віриться, що автор не був учасником описуваних подій.

Самобутністю позначені й твори для дітей і підлітків, найпримітнішою серед них є повість «Звук павутирки».

...Бачилися ми з Близнецем рідко, від випадку до випадку. Під час зустрічі завжди відчував його приязнь, яку відносив на рахунок виявленої колись до нього уваги. Вельми прикро і сумно стає, коли рано світ залишає талановита людина, з якою ти не назустрічався і не наговорився. Ніби знав, що більше не

побачимось, — ранньої осені 1980 року Віктор разом з дружиною приїхав до мене на цілий день. Мешкав я у Кончі-Озерній і того дня, коли він подзвонив, мав терміново навідатись до Києва. Та поїздку довелося відкласти. З трубки долинув голос:

— Ми з дружиною хочемо сьогодні вас провідати. Можна?

— А якщо завтра? — відповів я.

— Краще б сьогодні... — він сказав це таким тоном, ніби відступати було нікуди: все давно заплановано і вирішено.

— Сьогодні так сьогодні.

За годину-півтори ми з дружиною вітали в своїй хаті Близнеців, які прибули за давнім звичаєм з хлібом-сіллю на рушникові. Так уперше і вже востаннє переступив Близнець поріг моєї хати.

Віктор виглядав трохи збудженим. День був напрочуд погожий, сонячний. Вирішили прогулятись луками до Дніпра. Всю дорогу він розповідав про роботу над перекладом літопису «Повість временних літ». Переклад з'явився вже на сторінках журналу «Вітчизна», і я з великою цікавістю його прочитав. По тому, як розповідав, відчувалося, що робота захопила його цілком, він ще й досі жив нею.

Зима відхурделила, і весна владно вступила в свої права. Дзвінок від Близнеців був несподіваний, як і перше. Цього разу дзвонила дружина.

— Ми дуже хочемо до вас приїхати. Ось повернеться Віктор з Душанбе — і ми у вас.

А через два-три дні його життя обірвалося.

У кожного письменника, скільки б він не прожив, лишаються нездійснені задуми, незавершені твори. Лишилися вони і в Близнеця, адже ж літературне поле своє він пройшов лише до половини. І нітрохи не сумніваюсь, що на другій половині його чекало найголовніше...

РІЗНОДЕННЯ

ІЗ ЗАПИСНИХ КНИЖОК

16 жовтня 1943 р. (День мого народження). Я на Дніпрі. Безперестанку над нами вие «рама». До чо-го ж противна штука! Все кружляє і кружляє, скине чотири бомби і знову летить на свій аеродром по та-кі ж «іграшки».

Сьогодні спало на думку: коли проживу свій день народження, то попереду все буде гаразд.

На правому березі йдуть запеклі бої. Наша частина успішно просунулась од берега і з боєм зайняла село. Чимало дісталосся трофеїв, та... фашисти пустили тан-ки, і ми відійшли. Щойно з лівого берега заспівала «катюша», їй підтягує «андрійко». Значить, діло буде!

21 жовтня. Надійшов наказ: відійти. Нас підміни-ла інша частина. За три дні пройшли близько ста кіло-метрів. Сьогодні о 6.00 рушаємо далі.

Виявляється, наше форсування Дніпра було не-справжнє. Відтягували на себе ворожі сили.

Перейшов Дніпро і перебуваю на благословенному правому березі. Схоже на те, що до матері не зайду. Щоб зайти, треба на північ, а ми все в південний бік відхиляємось. Поснідавши, вирішив відпочити, засну-ти хоч на годину, бо скоро рушати далі.

Не спиться. Через надмірну втому. Без кінця над нами пролітають літаки — то наші, то їхні. Наші — во-зять «гостинці» на ворожий передній край, їхні — рвуться до переправи.

Там, де ми були, наша авіація майже не з'являлась. Певно, вона була там, де успіх. Несподівано з'явився якоїсь ночі «фронтовий староста», скинув кілька чер-воних ракет над нашими позиціями, мовляв, не стрі-ляйте, я свій. І зник.

Через кілька хвилин вирушаєм. Ех, піхота, піхота... Сто верст пройдеш і ще охота. А де зупинишся, зразу

окопуйся. Часом здається, коли після війни повернеться додому, то, перш ніж зайти до хати, я за звичкою на подвір'ї окопаюсь.

Мій товариш взяв казанки і пішов по кашу чи борщ, одне слово, по одне з двох.

22 жовтня. Аж не віриться: я вже за Дніпром! Такого настрою, з яким перейшов його, я не відчував за всю війну. Україна стверджує своє безсмертя. Загарбники вдосталь наїлися її землі.

...День сьогодні весняний. Небо чисте-чисте. Активність авіації з обох боків. Недалеко йде повітряний бій. З підбитого літака вистрибнув пілот. Не відомо, чий.

Вже вечоріє, а обіду нема. Згадалося почуте в дитинстві: хліб, сіль та вода — ось солдатська їда.

Ночував у хаті. Аж дивно. Спав на долівці, а здавалося — на перинах. Тепло — і роззувся.

Народився цікавий задум — «Петро на Полтавщині». (Втілити в ньому зустріч з партизанами в Диканському лісі).

...Петро прийшов не з заробітків
До рідних до своїх дібров.
Відомо всім: чого і звідки
Петро прийшов.
Він заглядав у кожну балку,
Де завидніється село.
Петро шукав свою Наталку,
Але Наталки не було.

Сюжет продумано. Матеріалу — цілі пригорщі. Сідай і пиши. Але коли?

23 жовтня. Село Михайлівка. Пишу за рахунок відпочинку. Все на марші. Спав на ходу. В цей час мене тримав товариш попід руку, потім я його. Вперше за все життя дізнався, що спати можна й так. Зараз рушаємо далі. Люди, як своїх рідних, стрічають. Коли наблизилися до крайньої хати, одна бабуся кинулася назустріч.

— Що ж ви прийшли і знову йдете? А ми ж як? На кого нас покидаєте?

Хтось із нас відповів, що німці вже не повернуться.

— Так говорили, коли й весною підходили: «Не буде вже тут проклятого». А він взяв і прийшов.

— Ні, це вже остаточно, — відповіли ми.

Люди — від малого до старого — геть усі готові йти на ворога.

Села в Задніпров'ї (аж дивно!) цілі. Кажуть, фашисти збиралися зимувати. Скоріше за все, не встигли спалити.

Важкий день сьогодні. Більше 30 кілометрів лиши-ли позаду, і ще передбачається з 20. Вже не ноги, а криваві пухирі. Минулої ночі не спав і цієї не доведеться. Одне слово, війна. Згодний на таку долю кожного дня, тільки б швидше на захід, до Дністра.

Згадав її. Як це про неї й досі не черкнув слова? Сьогодні приснилась. Як вона там? Хоч би звістку яку мати.

Від Дніпра уже заглибились на сімдесят кілометрів.

24 жовтня. Рушили далі. День в дорозі. Надворі тепло, в шинелі жарко. Зайняли оборону.

25 жовтня. Село Червоні Озера. Вночі підняли нас, рушили далі. Тільки дійшли до Інгульця, розлітались «фронтіві старости». Туман. Нічого не видно. Один із «старостів» щось не второпав і кинув гранату. Розірвалася зовсім близько. Впав. Думав: усе. Аж ні! Навіть не подряпало.

Ніч минула в небезпеці. Команда: розосередитись і відпочивати до ранку. Опинився в хаті на краю хутора. Пізніше зайшло ще двоє бійців. Розстелили на долівці три оберемки соломи. Заснули. Прокинувся від сильної стрілянини поблизу. Тих двох уже не було. В хаті я один — і двері навстіж. Вибіг надвір з'ясувати становище. Ніде нікого. Пішов уздовж ху-

тора. Наздогнав своїх, поверталися на висхідні рубежі. Страшно навіть подумати, що було б, якби не прокинувся.

30 жовтня. Масовий наліт авіації на наші бойові порядки. Шкоди майже ніякої.

Вчора фашисти після артилерійсько-мінометного обстрілу почали розвідку боєм. Прорвались на лівому фланзі. Зав'язався бій за двадцять метрів від пункту спостереження батальйону. Там були тільки комбат, ад'ютант старший і телефоніст. Вистріляли всі патрони — з гвинтівок і пістолета. Допоміг ще й німецький кулемет, захоплений в боях раніше. В останні хвилини пішли в хід гранати. Вийшли запали. Що робити? Тоді комбат вистрілив з ракетниці. Це, як ніщо, справило враження. Ракети летіли по кукурудзі, створюючи шум страшними вогняними хвостами. Фашисти відійшли. Очевидно, подумали, що проти них застосовано новий вид зброї.

Розвідка боєм була зірвана.

Протягом останніх місяців, в перервах між боями, написав кілька бойових матеріалів до дивізійної газети. Надрукували.

6 листопада. На два дні відвели в тил (5—6 кілометрів від переднього краю). Оскільки вночі заступаємо в оборону, то сьогодні святкуємо Жовтневу річницю. Видали по 200 грамів. Думками полинув у минуле. Де ви нині, друзі мої? Хто з вас ще живий, а хто, як і я, виходитиме — вже вкотре! — на новий бойовий рубіж?

12 листопада. Позавчора прочитав у газеті: районний центр Київської області Макарів — визволено. А це 12 кілометрів од Ніжиловичів, мого рідного села. А вчора й Ніжиловичі визволили. Яка звістка! Там у мене мати. Одразу написав їй листа.

Та війна, як ніщо, вмщує в собі радощі й горе. Вчора ввечері під час атаки загинув мій бойовий то-

вариш Ганечко Іван. Недавно про всяк випадок ми обмінялися з ним домашніми адресами. І тепер я мушу писати його матері...

Іван прибув на фронт з новим поповненням. Подружили ми з ним ще за Полтавою. На маршах були нерозливовода. На Дніпрі, перед форсуванням, спали в одному окопі, ілі з одного казанка. Все повторював: «Тільки б дожити». Не раз потрапляли під бомби, недалеко вибухали снаряди, і все якось щастило. А на дніпровому березі, коли він з холодного окопа виврався на сонечко, щоб зігрітися, у його ногах увігнулася земля від бомби. В цей час я лежав в окопі, за десять кроків від нього. Бомба зразу не вибухнула. Чи глибокий пісок перешкодив, чи була уповільненої дії. Так чи так, але Іван встиг схопитися на ноги і скочити до мене в окоп. Під час вибуху обох нас присипало піском. Коли висунули з окопа голови, — вжахнулися. Недалеко від нас — воронка від двохсот'ятдесятикілограмової бомби. Ще 6 трошки — і пряме попадання. «Ну, Іване, — сказав я тоді, — пощастило нам, особливо тобі. Тепер тебе ніяка смерть не візьме».

Пригадується випадок, коли під час наступу на Диканьку наш автоматник наскочив на протипіхотну міну. Ми з Іваном саме наближалися до куща, де вона вибухнула. За димом і пилюгою нічого не було видно. А коли дим розвіявся, ми побачили автоматника. Він стояв нерухомо під кущем. Підбігли до нього, оглянули ноги. Цілі-цілісінькі. «Ану ступи», — порадили. Він ступив крок, другий... і побіг. Диво, та й годі!

25 листопада. Кілька днів тому викликали мене до начальника політвідділу. Це три-чотири кілометри від передової. Ішов і приємно дивувався: ніхто по мені не стріляє. Ось і село. Зустрів на вулиці зв'язківця, спитав, де політвідділ. Показав на ближчу сіль-

ську хату. Зайшов, відрекомендувався. Два підполковники, що сиділи за столом, підвелися, привіталися за руку.

— Сідай, розкажуй, — сказав один.

— Що розказувати? — не зрозумів я.

— Хто батьки? Яка освіта? Чим займався до війни?

Я розповів. Геть усе. І про брата, з яким зв'язок утрачено з 22 червня 1941 року, і про матір, яка до недавнього часу була в окупації. Потім між ними у моїй присутності відбувся незрозумілий для мене «торг». Сторонній підполковник, якого я вперше бачив, сказав начальнику політвідділу:

— Я в тебе його заберу.

— Треба погодити з «хазяїном», — відповів другий.

— Тоді дзвони.

— Ні, дзвони ти.

Подзвонив сторонній. Погодив з командиром дивізії про переведення гвардії рядового такого-то в розпорядження політвідділу армії. А за кілька днів мене з політвідділу армії було направлено в 36-ту гвардійську піхотну дивізію на посаду літературного працівника газети.

З листа: «Твоя мати і моя мати почали киснути. А батько й каже: — Та годі вам! Ото через ваші сльози й синам важко на фронті».

Людяність. Полоненому німцю, який тремтить від страху й холоду, наш боець ліпить самокрутку.

Начальник політвідділу не любив таких виразів у газеті, як «заягли» або «ворожий вогонь притиснув до землі гвардійців». Не раз було розпикав редактора:

— Знову залягли? Наступаємо від самого Сталінграда, пройшли Румунію, Трансільванію, а у вас бійці те й роблять, що залягають! Як же тоді вони опинилися в Угорщині? Поясніть, будь ласка.

З листа: «Леоніда нашого товариш прислав листа, в якому він питає про Льоню. Розповідає, як вони дружили, як разом воювали, а потім в Каунасі загубилися. Пише, що любив його українську мову, а найдужче пісню «Дивлюсь я на небо». Гадаю, Леонід потрапив у полон пораненим. Інакше не могло бути». Леонід з Німеччини писав: «Батьку, я запевняв тебе в листах, які писав з армії, що, коли доведеться воювати, я ніколи не стану Андрієм. Тепер я знаю, ви вважаєте мене зрадником, тим самим Андрієм. Ні, тату, не буду Андрієм! Ніл Ніл Ніл У мене й зараз є ідеал. І не один я тут такий, нас тисячі».

Розвідник ввійшов до землянки. Доповів про прибуття.

Начальник штабу повернув до мене обличчя.

— Оце той самий Іванов, який приволік десять «язиків». А скількох не дотягнув — сам бог відає.

Цієї хвилини долинув рев літаків. Розвідник зблід, заметушився. Під час бомбардування упав на долівку, прикрив руками голову.

Одразу після нальоту начальник штабу відпустив розвідника.

Я не міг не висловити свого сумніву з приводу його хоробрості.

— Війна — досить складна штука, — відповів начальник штабу. — Нічого не боїшся, поки не побуваєш у бувальцях. Чи знаєте, що годину тому Іванов перебував у самому пеклі. 25 «месерів» пікірували на наші бойові порядки. Дивом лишився живий. Сьогоднішня його поведінка ні про що не говорить.

Згадалося: визволили село в перший день Нового року. Люди зустрічали нас, як найрідніших,— з сльозами на очах. Старенька українська мати вклонялася кожному солдаткові, примовляючи:

— Спасибі, діти, що святу вечерю нам принесли.

Листоноша приносив листи всім бійцям, а сам не одержував ні від кого. Радів, коли хтось із щасливців ділився з ним домашніми новинами.

Скільки людей боролось за нашу справу, яка була тільки мрією! Ми ж боремося за дійсність, а не мрію.

Сюрприз за сюрпризом...

Тиждень тому добирався на попутній до КП полку. Хуртовина — світу не видно. Поминувши гайок, машина круто повернула ліворуч. А мені праворуч треба, на край хутора. Вхопившись руками за борт, зіскакую на ходу. В кузові сильно продуло і, щоб зігрітися, побіг по сніжному полю навпрошки. Не зробив, може, й десяти кроків, як чую: «Стій! Ні з місця!» Озираюся. У сніговій завії вималювався силует бійця. «Ти що, не бачиш? Мінне поле. Ану по своїх слідах назад!» Ступаючи, мов балерина, на самі носки, вибираюсь на дорогу. Навпрошки не вийшло, довелося в обхід. Пощастило, можна сказати, тричі: і на міну не наскочив, і ще не встигло сліди замести, і вартовий вчасно помітив.

А через три дні...

Цього разу рушаю на завдання пішки. І теж на КП полку, а звідти добиратимусь в батальйон, де й братиму матеріал для чергового номера. Обернутися маю швидко, туди й назад. Так наказав редактор. Іду полем, снігу мало. Час пообідній. Минаю артилерійські й мінометні позиції. Ніхто не зупиняє. Попе-

реду видніється село Новгородківка. Там у приміщенні школи — КП. Невдовзі вхожу городами в село. Тільки вийшов на вулицю, як біля першої ж хати вибухає міна. Забігаю за ріг сарайчика. Вибухає друга, ще ближче. Шукаю, де б сховатися. Бачу: за п'ять кроків від мене льох. Я туди. А там повно людей. Питаю, чи далеко школа. А жіночий голос: «А ви хто?» — «Солдат», — відповідаю. «Ой, не баріться, бо зараз фашисти тут будуть». Вискакую з льоху. Надворі вже сутінки. На моє щастя, обстріл припинився. Хтось, бачу, біжить по вулиці навпроти, крутить перед собою рукою. Виявляється, телефоніст, провід змотує. Питаю, де КП. «Яке там КП?! — відповідає. — Доганяй, он у полі. Відходимо».

Наздоганяю групу офіцерів. Дізнаюсь, Новгородківка за останні дні разів п'ять з рук у руки переходила. Спасибі невідомій жінці, од лиха врятувала.

- Як тобі не холодно взимку в шинелі?
- Вона ж суконна.
- Як тобі не жарко в ній літом?
- Вона ж без підкладки.

Розповідь літньої жінки:

— Це була не просто зустріч. Робилося таке, що важко передати. Ми стрічали не тільки синів, а й рідну владу.

Удвох із капітаном — командиром батальйону — пробираємося на передній край. Я — за бойовим матеріалом для газети, він — у свій підрозділ. За кілька кроків падає снаряд, земля здригається, але вибуху не сталося. Пригнулися — і в балку, до хлівчика, вздовж якого викопана траншея. Не встигли сховатися, як падає другий снаряд, ще ближче, і теж не вибухає. Землею лише обсипало. Стрибаємо в тран-

шею, після чого — що не снаряд, то й вибух. Кажу:

— А розірвався б перший чи другий, кісток наших не позбирали б. І це не вперше. Часом здається, що комусь дуже хочеться, щоб ми вижили.

— Не комусь, а Батьківщині.

— Батьківщині? Чудово!

А потім, як уже стемніло, капітан викликав у бліндаж найбільших сміливців.

— Дехто з вас забуває, що він на війні. Чого рядового Петрова понесло під мінометний вогонь? Знав же, що місцевість прострілюється. Затямте: Батьківщина хоче, щоб усі ми до одного лишилися живими і повернулися додому. Ми будемо їй дуже потрібні.

11 квітня 1944 року. Я в Молдавії. Люди не розуміють нашої мови, ми — їхньої. Але взаєморозуміння повне. Ненавидять фашистів, як і ми. Народ простий, сердечний, дружелюбний. Пригощають вином. А нам не до того. Поспішаємо до Пруту.

17 квітня. Перейшли Прут. Ворог тікає.

— Знаю я ваших людей-слов'ян ще з минулої війни. Хороші люди! Одна риса в їхньому характері мені особливо подобається.

— Яка?

— Ти їм зробиш раз добре, а вони тобі тричі, — сказав старий маляр російсько-угорським суржиком.

Заночували у фабриканта. Німець за національність. (Місто Мадяш). Люб'язно запропонував свої послуги. Не розберу, хто він: прихований антифашист чи не встиг утекти? Вранці, коли зібралися рушати далі, до нас підійшов його синок, років одинадцяти. Хтось із нас запитав, ким він буде, як виросте.

— Фабрикантом,— відповів той тоном малолітнього фабрикантика.

Перше австрійське село. Визволені хлопець і дівчина вибігли на вулицю. Сльози радості. Поруч — убитий фашист. Свиня під ним рие. Сонце. Зелено кругом. Їх оточили бійці. Розпитують. Хлопець заїкуватий. Хоче й ніяк не може висловити свою радість.

У нашій редакції все не так, як у людей. Двоє — редактор і його заступник — не «писучі», двох слів не зліплять. Газета тримається на секретареві й літературному працівникові. Зате цим двом перепадає: мало не через день на передній край гасають по матеріал, а повернувшись, тут же сідають і пишуть. Редактор — людина недалеко. В минулому, кажуть, одеський пекар. Хоча б наказав заступникові останні вісті, зведення Інформбюро приймати. Так ні! Ми робимо це по черзі. І найгірше, як випадає чергувати, коли по підрозділах набігаєшся.

Того дня саме так і сталося. Переді мною — приймач, за спиною — вікно. Ніч. Ледве сиджу. Щоб не заснути, набираю в рот спирту. Він пече, зате сон проганяє. Записую наказ Верховного Головнокомандуючого, кілька міжнародних інформацій. Раптом ні з того ні з цього щось мене з табуретки зриває. Ступаю крок-два од вікна, і тут — страшної сили вибух. Вікна — як не було. В приймач влучає кілька осколків. Я ж — цілий-цілісінький.

Що це: інтуїція? Щасливий випадок?

Або таке. Австрійське село. Зупиняємося в будиночку. Господарі втекли або десь переховуються. Випускаємо черговий номер. Перемога ось-ось... Коли сіли перекусити, на порозі стає старший лейтенант, прикомандирований недавно до редакції. Виймає з кишені пляшку. За чарками далеко не ходити. Буфет поруч.

— За Перемогу! — каже, покаючись.

— За Перемогу! — відповідаємо.

Не знаю чому, але я пити не став, лише пригубив.

— Ти що, за Перемогу — і не хочеш?

Як не припрошували, я не піддався. Причини назвати не могу. Після цього перестала пригощатися й решта. Наступного дня довідуємось: напій отой — метиловий спирт. Їхне щастя, що обмежилися малою дозою. Ледве живими лишилися.

19 квітня 1945 року. Настрій такий, як перед миром. Війна ще буде тривати — ну скільки? — місяць-два. І найстрашніше — не побачити Дня Перемоги, до якого йдемо ось уже чотири роки.

23 квітня. Позавчора нас, десять офіцерів, пішло через висоту 1736 на командний пункт командира дивізії, кожен зі своїм завданням. На самій вершині — будиночок для альпіністів. Трое нас відкололось від групи, попрямувало іншою дорогою, навпростець. Після десятигодинного блукання ледь не забрели до фашистів. Врятувало те, що не ворог побачив нас перший, а ми його. Знову довелося підніматися на крутосхил висоти, а сили вже кінчалися. Зголодніли й намерзлися — в горах ще повно снігу. І все ж не вбереглися. Трапили під сильний кулеметний вогонь. Сховатися було ніде. Ми лежали на схилі гори, і німці нас чудово бачили. Прикинулися вбитими і пролежали так до смерку.

Першими, до кого трапили, були наші кулеметники. Виявляється, ми добиралися до НП по нейтральній смузі. Вилаяли нас добре й показали, як іти до НП. З годину ще блукали по нічних горах. Сил не лишилося зовсім. Діставшись на НП, я впав на долівку. Як розповіли пізніше, начальник політвідділу велів розбудити й нагодувати. Другого ж дня повернувся до редакції. Завдання було виконано.

Ні разу після війни йому не випало зустрітися з товаришем дитинства генералом Захарченком. Дехто вважав, зокрема жіноцтво, що генералом той став випадково, бо нітрохи не змінився в поведженні з ними, своїми земляками. З ким попало жартує, перший до всіх здоровкається — кого знає і кого не знає. Який же він генерал?

Молодший — то мій син. Бачили, однієї руки немає? А друга — золота. Сам хату збудував.

«...Бездоганність людська є в більшій мірі ділом удачі й щастя, ніж наслідком чеснот». (О. Довженко. Том 1, с. 67). Колись ці слова здавалися мені сумнівними, мало не хибними. У правоті їх я переконався лише тоді, коли досяг Довженкового віку тодішнього. Отже, не поспішай з висновками.

Людей можна поділити на дві категорії: на тих, які дістають радість від того, що роблять комусь добро, і на тих, котрі радіють тільки тоді, як добре комусь напакостять.

Найболючіша підлість — коли йде вона від близьких або рідних.

Люблю, як загувають кроки знадвору: іде хтось.

Перший, хто на літературній ниві в поживтневу добу найглибше ввігнав у землю плуг, — це Тичина. Ніхто так масштабно і поетично не визначив філософію нової доби, як він. Не розумію, чому він не лєнінський лауреат? Ще один доказ того, що несправедливості не минають і великих. Його іменем слід назвати нову планету, яку відкриють українські звіздарі.

Пам'ятник П. Г. Тичині я спорудив би на бульварі Тараса Шевченка, там, де його перетинає вулиця Репіна, якраз недалеко від будинку, що в ньому довгі роки мешкав великий поет.

Скіфський звичай: коли помирав вождь, до нього в могилу клали найближчих. От би перенести цей звичай в сьогоднішній день. Неможливо навіть уявити, як повелися б підлабузники. Чим не задум для сучасної комедії?

— Куди, діду, йдете?

— До внука.

— А чого це ви до нього, а не він до вас? Він же втричі молодший, та й машина у нього...

— Хто начальник, той і старший.

Кривобока баба дивиться з городу на горбату, що йде вулицею, і каже до сусідки:

— Страх не люблю нестатурних.

Щоб ошчасливити літературу, досить сказати одне-єдине талановите слово.

— Паразити чортіві, вербу зрізали!..

— Вона ж суха, бабуню.

— То й що? То буслик, буває, гніздо намостить, то зозуля сяде та покує. А тепер? Як у домовині. Посадить молоду, а тоді й валить.

— Хіба на молоду зозуля сяде?

— Сяде не сяде, не ваше діло. Не мені закує — онукам, таки не буде тут мертво.

Діло за кордоном було. Що б не показали одному з членів туристської групи — озеро, міст, будинок, — завжди відповідав: у нас кращі. Колеги підбили його купити американську диню. Насправді це був зви-

чайнісінький гарбуз. Прийшов той до готелю, сів за гарбуза. З'являються хлопці.

— Ну як американська диня?

— Нічого. Але наша смачніша.

— Хіба тепер день? Колись був день. Вийду, було, перед сходом сонця з дому, а на годину вже в Бородянці. А це 26 верст! А тепер що? За цей час ледве до Липівки доходжу.

— Такі гарні сусіди... І він, і вона. Святі люди. Старенькі тільки. Як подумаю, що помруть, то й самій жити не хочеться.

— Треба сміху. Побільше. І гострішого! Чому Україна, яка дала світові таких сміхотворців, як Котляревський, Гоголь, Остап Вишня, перестала сміятись?

— З кого сміятися?

— З пережитків минулого, з людських слабкостей...

— А з поганого вчителя можна?

— У нас немає поганих вчителів.

— А з лікаря?

— Ви хочете сказати, що в Радянському Союзі є погані лікарі? Де ви це вчитали?

— А з кого ж?

— Треба подумати. (Б'є себе долонею по лобі). З письменників. Вони мастаки сміятися з інших, черга посміятися з них.

— Це дехто робить уже.

— Ну, й правильно.

Якось під час роботи над новим рукописом мені вкрай потрібне було слово, яке відповідало б російському «мнительный». Не міг згадати такого, як не старався. Заглянув до «зеленого» словника. А в ньому

проти слова «мнительный» стояло: помисливий, надумливий, підозрілий. Та жодне мені не підходило. Давай я тоді думати-гадати. І придумалося — «самовразливий». При одній зустрічі з Максимом Рильським поділився з ним своєю знахідкою. Рильського словотвір зацікавив: за значенням, сказав, йому належить стояти в ряду відповідників на першому місці, й пообіцяв неодмінно вставити до словника при перевиданні. Але зробити цього не встиг, нове видання вийшло вже без нього.

Двічі я вжив це слово — в комедії «Учитель на пенсії» і в оповіданні «Місяць без Мар'яни».

Неологізми. Словотвори. Слова-образи.

Час від часу статті на цю тему з'являються в нашій пресі. Як правило, в них повторюється все те, що ми знаємо ще зі шкільної парти. Інтерес авторів-мовознавців чомусь не сягає далі. Виросли нові покоління письменників, котрі своєю повсякденною творчою практикою слугують справі розвитку сучасної української літературної мови. Інакше й бути не може.

Першим творцем мови є народ. І в першу чергу письменники, як представники народу. Питанню творення нових слів я особисто ніколи не надавав самодостатнього значення. Нові слова приходили до мене лише в процесі роботи як давно існуючі, лише до пори до часу невідомі, як, наприклад, елементи в таблиці Менделєєва. До них відношу хоча б такі: самовразливий, різнодення, різноцвіття, напівлежма, крайозерна (тиша), козацьковусий, ласкавити, нестрим-нестрим'я, злостивець, відсебешник, примаза-нець, сизокрилець, тимчасовиця, переверза, гай-сторона, вимовчати (слово), повоєння, передсвіття, грізночасся, золотовесільник, вечерувальник і т. д.

— Людина він нічого собі. Якби створити йому авторитет, керував би.

— Ні, не треба. Пора й тут переходити на самообслуговування. Хай сам його створює, бо ніколи не визнаєш, хто чого вартий.

— Я не кликала його. Він сам прийшов.

— А це, Марфо, аморально.

— А сьогодні кинув одну, а завтра другу — морально? А зманювати чужих чоловіків — морально? А те, що стільки розводиться, теж морально?

— На те, Марфо, є закон.

— Закон? А як мій законний у німецькій землі лежить?

Імунітет проти підлабузництва. Честь і хвала тому, у кого він є. Багатьом, на жаль, бракує.

Лише суспільство, яке хворе, намагається приховати свої недоліки, хай і тимчасові.

Дурний — як джміль: упреться в шибку й годинами дзижчить.

3.IV.1981. Їдемо з Олесем Гончаром у машині. Запитую, що він знає про смерть В. Близнаця. Виявляється, нічогосінько. Скрушно похитав головою, сказав:

— Письменник не гірший від Тютюнника (Григора). Наша література втрачає золото... — І, помовчавши трохи: — Куди тому золоту!

Поетична епоха Довженка, Тичини, Рильського, Сосюри не кінчилася, не відшуміла, дарма, що всі вони одійшли від нас не перший рік. І не відшумить, поки житиме бодай одна людина, яка мала щастя спілкуватися з ними. По-друге, поки їхня творчість хвилюватиме людське серце. І по-третє, поки не з'являться таланти не меншої сили, ніж вони.

Чекаєш тієї весни, а вона, як людський вік,— гульк і нема.

Земля — мати. А хто батько? Хто породив людство, лишивши землю вічною вдовою?

Як не парадоксально, але Тарас Григорович своїм страдницьким життям ошчасливив Україну: не дав загинути народу, дав їй майбутнє.

Батько — розум, мати — душа.

— Хіба він розмовляє? Він швергенить.

— Тобто?

— Ні по-нашому, ні по-якомусь.

Знаю по собі: для сироти немає більшої ласки, ніж та, коли по голові хтось погладить.

— Здоров, кадет!

— Здрастуйте.

— Гуляєте?

— І так, і ні.

— То що ж ви робите?

— Іду.

— Куди, якщо не секрет? Не до Івана Лободи?

— Ні.

— До нього, буває, приїжджають і свої з Ромен, і дальші. Заберуться на цей острівець, юшку варять. То до кого ж?

— До Петра Сироватки. А чого ви обізвали мене кадетом?

— Вони ходили, як оце й ви... в білому. Буржуазія знала, як у яку погоду вдягатися. Ну, так щоб там пишуть про землетрус? Скільки жертв?

— За повідомленням, шість чоловік.

— Так-таки й шість? Навіщо таке писати? Хто

повірять? Стільки зруйновано будинків — і шість чоловік? Чого приховувати? Не Радянська ж влада винна, що землетрус. Бувають вони і в Японії, і на Курильських... Ви не поспішаєте?

— Ні.

— То ходім он туди... за ті кущі.

— Чого?

— Там я рибку ловлю. Побалакаємо.

— І ловиться?

— Як той казав: риба й зайці завели в старці.

А тепер можна додати, що й бджоли.

— Що бджоли?

— Хімією труять шкідників, та заодно й бджіл.

Ви партійний?

— Партійний.

— Самі вступали чи по набору?

— Сам. Ще на фронті.

— Коли сам, то добре. Розумного агітувати не треба. А по агітації всякий може проскочити. Бачив я таких і натерпівся од них.

— Де й коли?

— Ще перед війною. Посадили були. Чотири місяці допитували, чому я проти Радянської влади. «А я не проти, хто вам сказав?» Викликають сусіда. «Що ви можете сказати про Рябокона?» — «Можу сказати, — відповідає той, — що сам чув, як він сказав: якщо хлібозаготівлю перевиконаємо, то всього можна чекати навесні». — «Чого всього?» — питає слідчий. «Вроді того, що сутужно буде». — «А скільки в нього дітей?» — знову слідчий. «Точно не знаю. Здається, дев'ятеро». — «То хіба не сутужно? Що ж ви пишете, сякий-такий?» Сорок років після того збігло, а й досі з ним не розмовляю, з стервом отим.

— Влада одна, а ми різні.

— Так і повинно бути. А то від нудоти померли б.

— Зі старшими так не розмовляють. Як тебе батько вчив?

— Ніяк.

— Як це «ніяк»?

— Ніяк.

— Не маєш батька, чи що?

— Маю.

— Де ж він?

— Удома.

— Чому ж він не навчив тебе, як зі старшими розмовляти?

— Він не вміє.

— Як це не вміє?

— Бо німий.

— Як він говорить! Які в нього вагомі слова!

— Які ж?

— Такі, що можна в долоні брати.

— Стільки засідань, нарад, зборів, телефонних дзвінків, що просто нема коли будувати нове суспільство.

Лин-житняк нереститься, коли жито половіє, а линкалинник — як цвіте калина.

Письменники — великі діти народу. Їхніми вустами глаголить істина.

Талант — іще не все. Я за гармонію таланту і людського в людині.

Досить було почути правду про один культ, як усі можливі культу й культики я поховав у своїй душі на віки вічні.

Серед заокеанських обивателів мій ліричний герой почувався Гуллівєром духу.

Давно помічаю: коли в людини немає нічого за душею, тоді вона натягує на себе машкару поважності.

Здбався на письменницькому з'їзді, в перерві між засіданнями, з побратимом по перу — киянином. Обидва живемо в Києві, а бачимося лише на загальних зборах та з'їздах. Прогулялися по алеях кремлівського саду. Товариш поскаржився на свою письменницьку долю:

— Розумієш, стільки премій встановлено — Шевченка й Тичини, Лесі Українки й Івана Франка, Рильського й Сосюри, Головка й Яновського, Галана й Остапа Вишні, Усенка й Малишка... а я за сорок років творчої праці не удостоєний жодної. Соромно в рідне село навідуватись. Тепер же знаєш, як судять: не лауреат — значить, ніякий не письменник. Чи ось запрошують товариші кудись на виступ. Відмовляюсь. Незручно. Всі вони лауреати, хто двічі й тричі... — Говорить і як не плаче, бідолага. А по-моєму, кажу йому, ліпше премію заслугувати й не мати, ніж мати й не заслугувати. Якщо, по-твоєму, тебе несправедливо обійдено, то симпатії читачів, так і знай, завжди будуть на твоєму боці. А що є для письменника дорожче за визнання й любов читачів?

Трохи, здається, заспокоївся.

Розповідають: за день до можливої зустрічі комети з сонцем жінки понадівали чисті сорочки, а чоловіки повипивали весь одеколон.

Горе-керівник. З підлеглими жив тихо-мирно, не в одного бував на хрестинах-звіздах. А коли з трибуни виголошував промову, то, як правило, дивився

в папірець і неодмінно збивався, називаючи те чи те прізвище.

І час настане, коли до правди проляже найкоротший шлях.

ДЕНЬ ЗА ДНЕМ

28.XI.1962. Іду з Києва, а таке враження, ніби з Лондона. З туману ледве проглядають контури вокзалу і пристанційних будівель. Стою у колі друзів, прощаємось, точніше, до прощання лишається ще хвилина. Про все вже переговорили, і ця остання хвилина видається особливо довгою.

Поїзд рушає. Останні слова, помаху рук. Перебігаю од вікна до вікна, а мої проводжаючі ніби застигли на місці. Ні, здається, ступають кілька кроків услід за вагоном, і ось — я вже не бачу ні їх, ні рідного міста, ні Дніпра, хоч він зараз піді мною. За вікном так перемішалися туман з темрявою, що навіть самого мосту не видно.

29.XI. Москва. Я в Комітеті в справах ЮНЕСКО. Показують листа з Лондона, в якому просять програму мого перебування в Англії, автобіографію і перелік моїх видань. Написав. Крім програми, кортить якомога більше побачити в тих країнах, куди їду, і водночас — глянути на свою Батьківщину, на свій народ, на самого себе — з того берега. Які ми? Певний, багато що відкриється по-новому.

2.XII. Лечу на літаку компанії Ер Франс — «Каравелі». Вхід — з хвоста. Переді мною на дверях карта

Європи, на якій широкою червоною лінією позначено наш маршрут: Москва — Варшава — Прага — Франкфурт — Париж. Від Москви до Парижа 2486 км. Висота — 9000 м.

Дивлюсь у вікно. Гайки, села часом закриваються кучерявими хмарами, що вельми нагадують отари породистих овець. Небо темно-синього кольору, аж чорне. Не набагато чорнішим бачили його космонавти.

Над самим горизонтом — світло-оранжева смуга-пояс — з одного й другого боку. Враження, що земля підперезана.

Перед посадкою в залі чекання впізнав англійського поета-перекладача Г. Маршалла. Не так давно бачив його в Києві, слухав його виступ на ювілейному вечорі А. Малишка. Підійшов.

— Хау ду ю ду, містер Маршалл!

Познайомились. Надто жвавий, веселий, з гумором. Захоплений Шевченком, якого перекладає на англійську мову. Дарує свій переклад «Заповіту». Збирається до 150-річчя з дня народження поета перекласти дві тисячі рядків.

— Який поет! Візьміть «Сон». В такі часи і так сміливо! Воістину, нікого не боявся!

Згадує вечір поезії в Москві:

— Понад десять тисяч присутніх. Ай-ай-ай...

Оголошують посадку в Варшаві. Знижуємось. Страшний тиск на барабанні перетинки. Еге, не літати мені в космос!

Годину дихаємо повітрям на варшавському аеродромі. До речі, летить з нами дружина англійського поета П. Темпеста. Сама болгарка. Добре володіє російською мовою. Не нудьгую.

Над Польщею хмари інші. Перше враження: під нами снігова пустеля з щойно наметеними заметами, подекуди сніг розтав й утворилися голубі озера.

Париж під крилом «Каравели». Мимоволі в голові виринає французька пісенька «Ля Парі...» Околиця, над якою летимо, дуже нагадує околицю Києва, коли приземлятися на Жулянах: гайки, озера, той самий ландшафт.

Паризький аеропорт — споруда в стилі модерн. Довгий зал, оформлений по-сучасному. Але — низька стеля, і вона давить на тебе. Прощаюся з Маршаллом. Відбувши формальності, їду автобусом з аеропорту в готель. Далі на таксі. В аеропорту дали мені одинадцять франків і направлення в готель. Підходжу до таксі, відчиняю дверцята і по-російському: «Здрастуйте». Шофер відповідає по-російському. По дорозі показує підручник з російської мови Потапової. Видно, недавно почав вивчати, бо знає ще дуже мало.

Готель допотопний. Кімната дісталась незатишна. Меблі, мабуть, з часів Наполеона. Влаштувавшись, блукаю дві години якимсь бульваром. З обох боків вулиць суцільними рядами стоять автомашини, багато малолітражних. «Стоять коні на припоні», — згадується початок української загадки. «Малолітражна» братія безгаражна. Минаю посеред бульвару вбиральню, біля якої черга. Вбиральня кругла, здається, металева, з відкритим низом. Видно ноги відвідувачів, по яких легко вгадуєш пози. Чи не цю саму вбиральню зняв дотепний режисер в комедії «Скандал в Клошмерлі», яку так урочисто відкривав якийсь французький міністр. Парижани одягнені, їй-богу, не краще наших людей. А може, паризька аристократія гуляє на інших бульварах? Роздивлюсь у травні наступного року, який проведу у Франції. Один бульвар — ще не Париж.

3.XII. Перше враження від Парижа: місто не вмивалося кілька днів. На вулицях бруд, шматки паперу, недопалки. Вчора не записав цього тільки тому, що

їхав з аеропорту в кінці дня, а Париж, як і кожне місто, починає чепуритися, щойно розплющить очі. Сьогодні ж вийшов у місто о дев'ятій нуль-нуль. Та сама картина. Парижанки встигли причепуритися, а Париж — як і був. Власники крамничок протирають завітнілі вітрини, а на тротуарах — сміття з учоращнього дня. Обійшов кілька вулиць, що в районі готелю «Пруст». Лише на одній побачив трьох з мітлами — підмітали тротуар, засипаний шматками газет, цілими сторінками щедро розмальованих журналів. Якщо три мітли на весь Париж, то швидше наша ракета долетить до Марса, ніж Париж причепуриться.

3.XII. В аеропорту засвітились вогні.

Лечу на «Боїнгу». Комфортабельний літак. Курс: Париж — Шеннон — Гус Бей — Монреаль. Гортаю в літаку журнал «Esquire» за грудень 1962 року. Журнал для чоловіків. Рекламується все: сигари, машини нових (майбутніх) марок, парфуми, сорочки, шкарпетки, фотоапарати, панчохи, одяг, ліки, люльки... На с. 19 — красуня, підперла підборіддя рукою, всі пальці в коштовностях. Внизу підпис: «Ve extravagant». Не пишуть тільки, яким чином, де взяти стільки грошей...

Летимо, обганяємо час. Різниця між французьким і канадським часом — 6 годин. Отже, як вилетіли, так майже і прилетимо.

Ще реклама: намальована гола дівчина, яка тримає перед собою якесь блаженське прикриття. Підпис: «Почуваюсь голою (роздягнутою) без годинника «Ogis». «Ogis» показує час... правильно показує... постійно. Чого б хотілося дівчині ще на різдвяні свята?

5.XII. Година ночі. Прокинувся. Сон як рукою зняло. Вирішую дещо записати.

В монреальському аеропорту прочекав більше двох годин літака до Оттави. Летів хвилини 30—35. Мене зустрічають товариш з посольства і представник національної комісії ЮНЕСКО. Влаштуююсь в готелі. Представник своєю англійською скоромовкою так налякав мене, що де мій чудовий настрій і подівся. Намагаюся заснути. Рахую до тисячі. Спав як на голках. Прокинувся вдруге о 5-й. Вранці маю бути в комісії ЮНЕСКО. Хапаю словника, розмовника. Чи встигну до ранку вдосконалити свої знання з англійської? Ой, навряд!.. Не дочекавшись 9-ї, беру таксі, їду представлятися радянському послові.

Після розмови з послом побадьорішав. Відчув під собою ґрунт, ніби торкнувся ногами рідної землі. Їду в комісію ЮНЕСКО без будь-якого страху за свою англійську невелемовність. Жарт — велике діло. З нього й починаю, представши на ясні очі міс Мур. Тут же й учорашній представник.

— Півночі не спав через нього, — кажу й показую головою в бік представника. — Прошу розмовляти його повільніше, а він ще швидше. Оце з 5-ї ранку надолужував свої знання з англійської. І тепер не боюсь його. Але все-таки, міс Мур, розмовляйте зі мною повільніше.

Міс Мур прихильно усміхнулася, що й треба було довести. Її розумію набагато краще.

Їдемо до якогось містера уточняти мою програму. В одному місці переїжджаємо шнур, прокладений через дорогу. Це — реєстратор швидкості. Спробуй швидкість перевищити, і твій номер автоматично сфотографують. Мое шоферське серце радіє: у нас в Києві таких шнурів немає.

Таксі замовляють по телефону, на вулиці не перехопиш. Це тільки в Оттаві так.

У приміщенні монреальського аеропорту і у великому продуктовому магазині в Оттаві двері відчиня-

ються самі. Машинально простягаєш руку, щоб відчинити, а двері самі — навстіж. Кілька разів на цьому ловився. У нас до цього ще не дійшли. А в них не дійшли до космічних кораблів, до фотографування невидимого боку Місяця.

Розмова з містером, до якого ми приїхали, також почалася з жарту. Його я розумію добре, він мене теж. Уточнили програму. Розмова одверта, щира. Це мені імпонує. Хоче завтра зранку влаштувати мені зустріч з якимсь канадським поетом. У телефонну трубку, відповідаючи на запитання поета, чи володію я англійською, каже: «Дуже добре розмовляє. О'кей!» Це далеко не так. Але ця коротка фраза робить своє діло: до мене повертається добрий настрій. Думкою звертаюся до наших дітей, юнаків і дівчат: вивчайте мови! Знання мов — неодмінна ознака сучасної культурної людини. Згадав дітей і задумався. У відомої мадонни одне на руках, і вигляд у неї не сказати б, що веселий. А в моєї на руках лишилося двоє. Чи зуміємо виховати своїх дітей так, як виховали нас наші батьки? Пишаюся своїм поколінням. Воно вдалося в батьків. У кого ж владуться наші діти? Багато залежить від виховання. Як виховували нас? У матері, отже, двоє на руках. І ні кола ні двора. Чотири класи кінчаю в своєму селі, а семирічку — в сусідньому. Після уроків беру з товаришем на пункті пошту, несемо її чотири кілометри, а потім ще й розносимо по хатах. А під час літніх канікул — при колгоспній отарі, або посильним, або в полі на жнивях за погонича. Всього було. І добре, що було. А в наших дітей це є? Немає. Добре, що немає? І добре, й погано. Оце і я лишив на півроку двох на руках дружини. Дзвонив з Москви перед самою поїздкою. Ще вдома наказав дітям підшивати для мене газети і помагати матері. Дружина порадувала: діти як золоті, все роблять, слухаються. Отже, в кого підуть наші діти? Ба-

гато залежить від батьків, але багато і від школи, вчителів. Іноді чую: така-то школярка або школяр нічого на уроці не відповіли, а їй або йому виставили четвірку. Чому? Тому, що це улюблена учениця або учень. Е ні, так діло не піде. Діти все бачать, все розуміють, і як не розуміє учитель, що він в очах учнів втрачає все — честь, повагу, довіру? Чи може учитель одним учням симпатизувати більше, другим — менше? Може. Це його право, і навіть більше, ніж право. Право можна скасувати, відмінити, а уподобання людські, симпатії не скасуєш. Треба тільки навчитися не показувати цього учням. Тоді, якщо вчитель і помиляється, виставляючи оцінку тому чи іншому учневі, діти запам'ятають це лише до наступного уроку, коли становище буде виправлене.

Цікава деталь: минула доба тривала 32 години. Незважаючи на це (в польоті не задрімав і хвилички), вночі спав лише чотири години. Сьогодні ліг о 22-й, прокинувся о першій, і сну в жодному оці. Чому це так? Очевидно, тому, що зараз у нас, в Радянському Союзі, приблизно той час, коли я звик вставати. Тож організм живе в одному просторі, на протилежному боці планети, а в часі — іншому, європейському. Скільки ж треба часу, щоб звикнути?

5.XII. Позавчора зустрічався з канадським поетом Т. Розмовляли про літературу, матеріальне забезпечення письменників. Враження симпатичне. Скаржився на засилля в Канаді американської літератури. Непомітно для інших демонстрував це де тільки можна: в книжкових магазинах, готельних кіосках. Нічого не скажеш, великі діти народу — письменники, їхніми вустами глаголить істина. На жаль, не завжди тільки.

Вчора зустрічався з письменниками Канади, які з'їхалися з усіх кінців країни на свою чергову конференцію. Чоловік сорок. Вислухав двох доповідачів.

Три безсонні ночі і духота в приміщенні дали про себе знати. Голова хилилася, ледве втримався, щоб не занути. Цього ще не вистачало! Після доповідей — прес-конференція. Цікавилися нашим авторським правом, тиражами журналів, книг, на які мови світу перекладаються твори українських письменників, матеріальним становищем нашого брата, культом особи Сталіна тощо. Під кінець попросили прочитати щось своє рідною мовою. Прочитав «Колисала мене мати». Прореагували добре. На музику вірша. Згадалися слова С. Щипачова про українську мову, сказані ним на нараді молодих письменників у Москві після того, як Тамара Коломієць прочитала свої вірші. Дійшло! Відповідав без найменшої натяжки, так, як насправді є, і все це вражало їх, та й дуже. Ще б пак! Тиражі їхніх книжок — 200—300—500 примірників, і видають вони їх власним накладом. Спасибі долі, інші порядки в нас, а то б грошовиті графомани заповнили книжковий ринок. Після прес-конференції присутні оточили мене, кожен намагався потиснути руку, щиро дякувати за розмову.

8.XII. Вчора показали мені три канадські документальні фільми — про паперову фабрику, індіанів і скотоводів. Дістав деяке уявлення. Зустрівся з федеральним міністром праці. Розмова загальна: мета поїздки, що нового на Україні (сам, кажуть, родом українець), радив, коли буду в Вінніпегу, подивитися там пам'ятник Шевченку. В ході розмови ногу на стіл задер. Ось тобі й українське походження!

11.XII. Виїхав на три дні до Монреалю. За вікном вагона — сніг, гайки, переліски. Поселився в дешевенькому готельчику. За кілька хвилин подзвонив містер Грін. Працює в газеті, відрекомендувався письменником і фермером. В умовлений час повів ме-

не до бібліотеки. Знайомився з антологією канадської поезії. В канадській енциклопедії проглядаю статтю про тутешню поезію. Не знайшов ні імені Уїлсона Макдональда, ні Джо Уоллеса. Обидва досить відомі, знані в Радянському Союзі, неодноразово видавалися в Москві. Макдональда знайшов-таки на літературі М, а Уоллеса — ні. Ніхто в бібліотеці ніколи не чув про нього. Щиро хотіли мені допомогти, шукали, де тільки могли, і не знайшли — ні в довідниках, ні в енциклопедії. З його книжками — те саме. Під кінець моїх відвідин, правда, показали мені одну-єдину витинку з газети, в якій повідомлялося про видання книжки Уоллеса в Москві. Оце і все.

Ввечері Грін везе мене на свою ферму. Точніше — везе не він, а негритянка. На задньому сидінні — я і двоє її дітей. Вдова. Виявляється, недалеко від його ферми відбудеться передріздвяна вечерея — Evening party. Шкода, що з машини нічого не видно, крім снігу і тьмяних контурів будівель. Минаємо індіанську резервацію. Ідемо довго, кілометрів 60—70. По дорозі беремо дружину Гріна, ще якусь даму, лишаємо дітей і їдемо до ресторану на вечерю. Там негритянка має виголосити speech. Під час застілля співали англійських і французьких пісень. Після того надали слово негритянці. Вона довгенько розповідала про своїх батьків, дитинство, життя. Потім Грін відрекомендував присутнім і мене. Зустріли добре. Згодом, коли оголосили перерву, підходили до мене чоловіки, хвалилися своїм знайомством з радянськими офіцерами під час другої світової війни. Дама, що сиділа поруч, спитала, чи може поет прожити на свій гонорар на Україні. Відповів: а чому ні? «О, це дуже добре!» Розповів, якими бажаними гостями бувають наші поети в робітників, колгоспників, молоді. Про відгуки читачів у пресі. Про їх любов до поезії. «Ми країна молода, тому не все пам'ятаємо», — сказала, коли я висловив

своє здивування з приводу незнання ними своїх поетів. Відповів, що в українській мові є вираз «дівоча пам'ять». Щось подібне, кажу, коїться і з пам'яттю Канади. «О, так, — погоджується. — Незабаром Канада відзначатиме 100-річчя своєї незалежності». — «А Україна, — кажу, — ще молодша, перестала бути царською колонією якихось 45 років тому. Виходить, не в цьому справа».

Трохи не забув. Пальто моє, яке я пошив у Києві перед поїздкою, магнітом притягує до себе канадців. Не один уже просив дозволу помацати матеріал. Не уникнув цього і Грін. А помацавши, запитав: «Рашн? ¹ — «А то яке ж!» — відповів. «О, вері фajn!»

12.XII. Вулиця, на якій живу, упирається одним кінцем — зовсім близько — в гору, покриту деревами і снігом.

О 12-й нуль-нуль подзвонив Грін. За півгодини зустрічаємось в кафе, поблизу, — він, поет Дюдєк і якась журналістка. П'ємо каву, розмовляємо про літературу. І знову: «Чи може український поет прожити за рахунок поезії?» Даю інтерв'ю про українську літературу, журнали, альманахи, газети, про зв'язок поетів з читачами, життям. Сприймають добре. Все для них нове.

Після цього зустріч з поетом Т. Ні він, ні інші відомі поети не належать до Асоціації канадських письменників. «До неї, — іронічно зауважує, — належать ті, що до сімдесяти років пишуть про кохання». Повів мене до себе на роботу, показав свої книжки. Тиражі — 200—500 прим. «Тут поети, — каже, — пишуть один для одного». Одну із своїх книжок друкував сам. Література тут — справа приватна, існує сама по собі, між іншим. «Вам є про що писати, — каже. — Ви будете новий світ».

¹ Російське? (англ.).

15.XII. Повернувся до Оттави. Радянський посол показав мені місто, центральну експериментальну ферму (науково-дослідний центр), оранжереї, квітників, скотні двори. Кілька років тому на території ферми посаджено яблуню, привезену з Радянського Союзу як символ дружби між двома народами. А спричинилося до цього таке: десь тут упродовж багатьох років росла яблуня, яку посадили перші українські іммігранти. Від неї брали пагінці, вирощували сади. Та ось ударила в неї блискавка і розчахнула її. Міністр сільського господарства розповів про цю біду нашому послу. Виникла ідея посадити нову яблуню, що згодом і було зроблено. Радіо, телебачення, газети широко висвітлили цей факт.

Обходимо частину території. Чудовий день. Невеличкий мороз, сонце. Тут же з гірок спускаються діти на саночках і тобоганах (індіанські саночки без полозків). На кількох деревах прикріплені таблички, де зеленим по білому: «Катайтеся на свій ризик». На ферму доступ вільний. Канадці люблять відвідувати її влітку і взимку.

Після обіду у посла їду в аеропорт. За годину я — в Торонто. Темніше тут, здається, раніше, ніж у нас. Зустріли мене знайомі, везуть до себе. Ніч минула в розмовах.

17.XII. Відвідую публічну бібліотеку. Супроводжує президент Торонтського відділення Канадської асоціації письменників письменниця Лін Гаррінгтон. У бібліотеці — мільйон томів. Є відділ слов'янської літератури. Українських книжок дуже мало, а ще менше — виданих на Україні. Помічаю тритомники П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, другий том критичних нарисів «Українські радянські письменники». Поруч — дитяча бібліотека. Відвідав і її. Світло, просторо, зручно. Книжки на відкритих полицях.

18.XII. Об 11-й подзвонив професор Н. Читає українську і російську літературу. На слов'янському відділі університету — 300 студентів, більшість вивчає російську мову і літературу, 22 — українську мову і літературу. Забирає мене з готелю і везе до університету. По дорозі розповідає, скільки доларів доводиться платити студентові чи його батькам щороку за навчання, про те, що українську мову і літературу вчать лише ентузіасти, оскільки в умовах Канади майже неможливо застосувати ці знання. В університеті ознайомився з методикою вивчення мов. Попросили записати кілька моїх віршів. Записую — «Мову», «Колисала мене мати», «Думку», уривок з «Поліської трилогії» («Ой знялися вітри»). Прокручують для мене запис кількох віршів Є. Євтушенка.

Оглянув університетську бібліотеку. Тут значно більше українських видань — різних. Професор Н., з його слів, не належить до жодної політичної партії, стежить за «Літературною Україною». Дуже сподобався йому один з останніх (грудневих) номерів.

19.XII. Запрошений на обід до директора публічної бібліотеки. За обіднім столом — кілька працівників бібліотеки, один поет. Потім у кабінеті директора відбулася розмова про сучасну українську літературу, зокрема про поезію — ліричну й епічну.

Увечері зустрів в університеті з групою українських літераторів, художників, науковців з націоналістичного табору. Зовнішня привітність, а в очах — металевий блиск. Після короткого вступу професор Н. пропонує обмінятися думками про літературні справи. Хтось із присутніх зауважує, що сили, мовляв, не рівні, нас багато, а представник з України один, тож нехай починає гість. «Нічого, — відповідаю, — незважаючи на нерівність, першими можете починати ви». І поспалося:

— Як ви гадаєте, чи після певної демократизації на Україні не повернеться на старе?

— Чи маєте можливість читати наші видання?

— Чи може письменник-іммігрант видатися в українському видавництві?

— Хто, на вашу думку, кращі сучасні українські романісти?

— Чи можете слухати закордонні радіопередачі?

З запитаннями поспішають. Сиплють одне за одним. Не встигаю відповідати — перебивають. Про соціалістичний реалізм, абстрактне мистецтво, культ особи Сталіна, про обмін студентами, літературою.

— Чому так мало творів українських письменників перекладається на англійську мову? Як поліпшити це становище?

— Чи є на Україні літературні журнали різних напрямків?

— Чому більш відомий Євтушенко, ніж хтось із українських поетів?

— Чому ніхто з українських письменників не напише спогадів, як І. Еренбург?

— Чому в деяких критиків такий грубий тон, коли вони пишуть про письменників-іммігрантів?

Чому? Чому? Чому?

Ні про життя народу, ні про освіту, ні про культуру. Нарешті видихаються. Пора починати мені. Але... тут професор, зиркнувши на годинник, повідомляє, що пора розходитись, бо через п'ять хвилин мають замикати двері. Може, й так.

Професор везе мене до готелю. Питає, чи не зіпсували колишні мої «землячки» настрою. Нітрохи, кажу. Настрій у мене й справді чудовий. Почуваюсь так, як, мабуть, перший космонавт після приземлення.

У готелі читаю статтю, подаровану професором. Е, голубе, ти дуже багато говорив про претензійність, а що сам пишеш?

Завтра неодмінно скажу йому: після довгих років холодної війни здоровий глузд починає брати гору. Адже більше й більше людей починає вірити у мирне співіснування двох світів, у те, що війна не є неминуча. Здоровий глузд потрібен у всьому, в тому числі й в літературознавстві. До якого часу ви будете шукати в нашій творчості клітини українські і клітини радянські, коли це нероздільне?

20.XII. Зустрівся з канадським професором Д. Років 35. Читає в університеті англійську літературу (канадську й американську). За обідом — розмова про літературу, поезію канадську. Ні Макдональда, ні Уоллеса в навчальній програмі немає.

Увечері з канадськими друзями дивлюсь американський фільм «Тарас Бульба». Гидь! Здається, що й націоналісти такої думки. Ну куди воно: «Калинку» співають запорожці! Друга пісня (слів не розібрав) виконується на мотив вульгарної пісеньки, чутої мною замолоду «Дівки в ліс по малину». Сцена: запорожці перед виступом гуляють, п'ють, напівголі жінки — куртизанки двадцятого століття — в'ються біля них, закликають... Дитинство Остапа й Андрія показано широко, батько вдачі козацької, тренує дітей... Андрія кидає в колодязь. Не в характері українському. Місцевість нагадує Прикарпаття: гори, на рівнині — глибокі ущелини. Сам Тарас — зовнішньо не Тарас, а грає добре. При вступі в бурсу січуть різками. Запорожці вирушають у похід — добре, бойові сцени — добре. Ідея національно-визвольної боротьби проведена слабо, в центрі — кохання Андрія до польки. На Тарасових синах — шерстяні светри, ніби вчора куплені в Торонто, зразка 1962 року. Багато домислів, від яких бідолашний Гоголь, мабуть, не раз перевернувся в могилі.

21.XII. Гуляв по місту, точніше — по вулиці, на якій живу. Зайшов далеко. В Оттаві був десять днів, а міста, по суті, не бачив за всякими зустрічами. Те саме може статися і в Торонто. Отож і пішов. Будинки дво-три-чотириповерхові. Мороз. Повертався до готелю трамваєм.

23.XII. Ідемо в Палермо. На зустріч з Тарасом. Сніг. Вітер. Отут я вперше привітаюся з Тарасом на канадській землі. А прощаючись з ним у Палермо, скажу: «До зустрічі, Тарасе Григоровичу, у Вінніпегу». Вінніпезький пам'ятник, кажуть, не зовсім вдалий, але Шевченко є Шевченко. Після вінніпезького, може, вдасться колись привітатися і з вашінгтонським. Крокує наш Тарас по планеті!

На фоні сивого зимового неба стоїть він, наш Кобзар, думу думає. Недалеко від нього — верби з Шевченкової гори в Каневі, вербичка з Кос-Аралу. Збоку — музей. Безліч записів у книзі відвідувачів. Лишаю і свій. Уявляю, скільки відвідувачів тут улітку, яким священним місцем є ця садиба для прогресивних українських канадців.

Далі путь тримаємо до Ніагари. До США — рукою подати. По дорозі в якійсь канадській «забігальниці» п'ємо каву. Замерзли.

Ніагарський водоспад — видовище колосальне. Ось де нерви заспокоювати! Тисячі тонн води безперестанно падають, падають, падають, утворюючи постійний гуркіт і піняве шумовиння. На фоні того пінявого водяного каскаду фотографуємось. Потім спускаємось в ліфті до того водяного виру і шумовиння. Водоспад над тобою і — перед самими очима. Коштував нам цей ліфт, звичайно, кількох доларів.

31.XII. Хай йому біс! Протягом семи днів жодного рядка! А тепер сидиш і згадуєш, де був, що бачив,

з ким розмовляв. У понеділок, 24 грудня, мав, здається, зустріч з редактором одного одіозного журнальчика, перед цим — з колишнім редактором іншого журнальчика, який уже не існує. Зійшлися потім утрехо. Стосунки між ними неважні: один, бачите, наддніпрянець, другий — західняк. Розійшлися пізно.

Хто цей редактор? Жертва сталінського культу? Чому опинився по цей бік? Сидів, каже, двічі, копав Біломорський канал. Пише про себе, що сидів нібито даром, належав до якоїсь організації. Коли спитав, до якої, — нічого певного не міг відповісти, а тільки те, що «пришивали» йому різне. Очевидно, тією писаниною з посиланням на інших, що підтвердили б його як ворога Радянської влади, набивав собі ціну у «владсть імущих». Хвалився, що три канадських міністри поздоровили його з різдвом.

В очі критикую його статтю за разючу необ'єктивність, дурні натяжки. «Але ж мені треба тримати читачів». Оце доказ!

А що ж було у вівторок? Якраз все це було у вівторок. А які ж зустрічі я мав у понеділок? Уже не згадаю. Писати, писати щоденно!

26. XII. Подзвонив Н., який давно добивається до мене. Запрошує на обід. Тихий, лагідний голос — хитра bestія і, на мою думку, не тільки хитра. Його дуже непокоїть, чому нема української армії, українського карбованця. Сам нібито (жив під час другої світової війни в Югославії) хотів з дружиною їхати жити на Україну. Так його не пустили. Раптом ні з того ні з сього: «Якщо хтось з іноземців опиняється тут, то йому без знання мови спочатку важко». А через день повторює цю фразу, але кінчає вже так: «...зате потім, як обживеться, все гаразд».

Увечері зустрічаюся з подружжям Феерлі. Розмовляємо про канадську поезію. Домовляємось зустрітись ще раз, після мого повернення з Ванкувера. На

прощання пропонують випити. «Що волієте? Маємо різні напої». — «Якщо так, — відповідаю, — годі сухе канадське». Виявилось й це. І досить приємне.

27.XII. Удень іду в кінотеатр. Дивлюсь якийсь фільм із вбивством. Двоє дівчат не мають як жити, стають на шлях злочину: забирають гроші у якоїсь бабусі, а коли та зчинила лемент, — одна стукнула її чимось по голові. Їх ловлять. Адвокат рятує злочинницю, затим стає її коханцем. Її кохає інший — бідний юнак, здається, студент. З ревнощів убиває її. Після цього кілька мультиплікатів і роздягання жінок. Щось на зразок конферансьє виходить перед екран, говорить, що глядачі мають визначити найкращу. Від сцени в зал — довгий стіл. Виходить гарна дівчина в ефектному вбранні. І ось починається. Ходить по столу, демонструє свою граційність, дивіться, мовляв, яка я! На ходу розстібає застыжку, і плаття спадає додолу. Вже напівгола, в панчохах і ще в дечому, що прикриває грішні місця, виробляє такі трюки... Ні подоби людської, ні краси жіночої — померкло все на очах. Тьху! І так одна за одною. Конферансьє у перерві розповідає дешевенькі побутові анекдоти. Виходимо з кінотеатру — стоїть одна на виході, цідить біля автомата воду помаленьку, видно, піджидає... Цікаво: після останнього сеансу виконується гімн «Боже, спаси королеву». Отже, після отієї похабщини — гімн. Здорово!

28.II. Зустріч з поетами, композиторами. Розмова про поезію, напрямки. Просять що-небудь прочитати. Композитори цікавляться співпрацею з композиторами. Називаю Тичину, Рильського, Малишка та інших.

30.XII. Лечу до Вінніпега. Третя година ночі. Зустріч у вінніпезькому аеропорту. Вечеря. Вірші. Все добре. Знову обігнав час — заощадив одну годину. Влаштувуюсь у якомусь готельчику. Еге, діра, гіршої не придумаєш. Завтра обіцяють перевести до іншого.

9.I.1963. Середа. Нас четверо в машині. Ідемо до індіанської резервації, за 45 миль від Вінніпега.

Широка шосейна дорога, частково покрита асфальтом, частково — ні. Обабіч — поля, осикові гаї. Поля відвойовані у боліт шляхом меліорації. Минаємо ферми, що являють собою мініатюрні, розташовані далеко один від одного хутірці: будинок фермера, кілька невеличких господарських будівель.

При в'їзді в резервацію — школа, де навчаються діти індіанів і білих. Навпроти будується новий будинок. Заходимо. Тут має жити вожак індіанів, який обирається на два роки. Йому сорок. У нього десятеро дітей. Держава забезпечила його матеріалом, за який він має заплатити. Дружина одержує 50—60 доларів допомоги щомісячно за багатодітність. Постійної роботи не мають, становище безвихідне.

Ідемо далі. То тут, то там такі убогі хатини, що дивитися страшно. Зупиняємось біля однієї, нової. Виявляється, хатина знадвору оббита дошками, а всередині — убозтво, обдерті стіни, буржуйка. Топити треба цілу добу, припиниш — відразу холодно. Дружина в лікарні, двоє дітей у школі. Господар ніде не працює, немає роботи, не одержує й допомоги ніякої. Все, що на ньому, — оце його. Живи, як хочеш. Ніхто з індіанців не знає жодної індіанської пісні, забулися й індіанські звичаї. Один дід, якому 70, якось напідпитку, каже господар, затягнув індіанської. Діти не знають рідної мови, не вчать її в школі.

Зайшли ще до однієї — мініатюрної. Зовні — дерев'яний сарайчик з маленьким віконцем. Всередині — чистенько, прибрано. Живе старенька самотня жінка. Пенсії одержує 65 доларів. За оце своє житло платить хазяїнові 100 доларів. А ще ж треба щось їсти і опалювати хатку. Шие покривала на крісла, доточує до пенсії.

У кінці резервації — луки, точнісінько, як у Кончі-Озерній, із стійками сіна подекуди. Лише без розкішних дубових гайків, поодиноких верб та осокорів. Повертаючись, заїхали до якоїсь ресторації, з'їли по сендвічу. Погода була — мороз і вітер.

10.1. Зателефонував якийсь незнайомий. Розмовляв українською. Свого прізвища не назвав. Просить дозволу піднятися до мене в кімнату. Виявляється, він тут, у вестибюлі.

Зустрічаємось. Мало не обіймає. Але:

— З радістю хотів би гостити вас у себе вдома, але, розумієте, дружина проти. Боїться, щоб потім чого не сталося. Думаєте, я чи моя дружина віримо в бога? Анітрохи. А в церкву ходимо. Бо коли наймаєшся на роботу, неодмінно питають, ще й папірця затребують, до якого належиш приходу.

Сьогодні вночі прочитав книжку місцевого автора про його участь у націоналістичному русі і як він зневірився в ньому. Відчуваю: перетомився. Не сплю вже кілька ночей підряд. Починаю цього боятися.

Увечері друзі запрошують в театр на виставу за п'єсою Б. Шоу «Професія місіс Уоррен». Одержав задоволення. Свое враження висловив акторам після вистави. Театр існує п'ять років, ставить спектаклі в Торонто й Вінніпегу. Одна вистава йде два-три тижні. Частина акторів підробляє на телестудії. Театральне життя у Канаді потребує кардинального поліпшення.

11.1. Їдемо на ферму за 60 миль. Народившись у селі, не можу не побувати хоча б на одній канадській фермі. Господар, до якого ми приїхали, — українець. Приїхав до Канади ще до революції. Хазяйнує з сином, який одружився з норвежкою. Ферма — тваринницька, близько шістдесяти корів. Син у боргах, винен банку десять тисяч доларів. А сплатити повинен значно більше, 6 % поверх. Син живе в незакінченій хаті, діти бігають по земляній долівці. А надворі — сибірський мороз. Мають 400 акрів землі. 200 акрів луки, 50 засіває вівсом, решта — випаси. Всі процеси механізовані. Допомагають батько, мати. Працюють з раннього рання до пізньої ночі. Єдина мета: якось прожити. Поблизу ні клубу, ні школи. Господар — людина дуже симпатична. Коли дізнався, що я з України, очі в бідолахи заблищали, от-от не втриматься. Поки оглядали господарство, його дружина приготувала більш ніж скромний обід. Нітрохи не здивувався. Економія — передусім.

Шістдесят корів... Шістдесят корів...
Наш би дядько від того сьогодні здурів.
Ну для чого йому тих корів шістдесят,
Чи п'ять тисяч курей, чи сімсот поросят?
Адже досить йому і корови одної,
Щоб не мати боргів і халени такої.

15.1. Лечу до Саскатуна. Холодно. Мороз. Снігу мало. Внизу — незаметні острівці землі. По дорозі з аеропорту оглядаю місто. Два млини, м'ясна фабрика, — здається, і вся індустрія. Ввечері зустріч із письменниками, розмова на літературні теми. Просять прочитати щось своє.

16.1. Відвідаю університет. Знайомлюся з професором українського походження. Почувши моє прізвище, простягає руку до книжкової полиці, бере звідти «Довідник українських радянських письменників». Звіривши моє фото зі мною і переконавшись, що пе-

ред ним я, а не хтось, починає розмову. Цікаво було спостерігати за цією операцією. Запевняє, що займається лише наукою, до політики не має ніякого діла. Не май, мені що? Дивно було слухати.

17.1. Я в Едмонтоні, столиці провінції Альберти. Кажуть, тут багато українців-фермерів, вирощують добрі врожаї пшениці, завезеної сюди з України. Просто з аеропорту привезли мене до університету. Познайомився з професорами, відповів на безліч запитань. Одне й те саме: чому, чому, чому? Починає набридати.

Увечері напросився на зустріч якийсь українець. Назвався прогресивним. Виявився цікавою людиною. Мабуть, немає такої роботи, якої він не виконував би у цій Канаді. Руки — його паспорт. Як написав би Франко, мозільні. Належить до Товариства об'єднаних українських канадців. Активіст. Розповів, як запросили його колись націоналісти на диспут. Скликали фермерів — ніде яблуку впасти. За столом — один з націоналістичного проводу, з товстими фоліантами перед собою, а другий — він, з папірцем у кишені. І почалося:

— Що таке ясла? — звернувся націоналіст до фермерів. — Хто-хто, а ви, люди добрі, знаєте, що таке ясла. Так от, де колись годували скотину, там тепер діти. У яслах діти наших сестер і братів, скоро не говоритимуть, а мукатимуть на Східній Україні.

— Подивіться на мої руки, — виставив уперед долоні другий. — А тепер на свої. Яка різниця? Попросіть же добродія, який щойно теревені розводив про ясла, хай покаже свої.

Націоналіст ухилився це зробити, мовляв, до чого тут руки? А другий вів далі:

— Ховає, бачите, під столом, не показує. Отак і правду перед вами ховає.

Диспут кінчився тим, що хтось із залу встав і заспівав «Інтернаціонал». Кілька голосів: «Ще не вмерла». Націоналіст, що в президії, заткнув руками вуха, щосили кричав: «Ще не вмерла-а...» — і не чув, коли спів «Інтернаціоналу» кінчився. Єдиний ревів на всю горлянку. Сміху було! Зустрів його, розповідає мій новий знайомий, через багато років, і той признався по щирості:

— На тому моя політична кар'єра і кінчилася.

24.1. Ще раз відвідую університет. У ньому навчається 10000 студентів. На славістському факультеті — 300, з них українську мову й літературу вивчають 70. На 300 студентів — 12 стипендіатів. Навчальний рік триває шість з половиною місяців. Під час канікул, які тривають п'ять з половиною місяців, студенти працюють, головним чином на дорогах, щоб заплатити за навчання. Одне слово, дорогу в науку пробивай сам. Як на мене, нічого страшного. Коли навчався в інституті, я теж поєднував науку з роботою.

26.1. Лечу до Ванкувера. Внизу гори, покриті снігом, часом закриті хмарами. Гори мають вигляд сопок, розташованих близько одна від одної. В аеропорту мене зустрічають письменники, представники різних літературних угруповань на чолі з президентом Ванкуверського відділення Асоціації канадських письменників. По дорозі з аеропорту заїхали на каву до письменника Гріффіна. Завітали кореспонденти з місцевої газети. Розмова про літературу, наш спосіб життя.

Вечеряю разом з президентом, поетесою Фортаро і її чоловіком — професором місцевого університету.

27.1. Гріффін везе мене за 50 миль від міста, в район колишньої столиці провінції — Ленглі. Кілька старих реставрованих — з суцільним муром від ріки — будинків, де жили білі, боячись нападу індіанців. Пропливли на рибальському човні кілька миль. Рибалка, власник човна, ловить лососів. Три зимових місяці — грудень, січень, лютий — риболовлю не займається, бо улов не покриває затрат пального.

Перед вечором повертаємось до міста. Вечеря у Гріффінів. Миле і привітне подружжя! Другий день, як знаю його, а ніби давно-давно. Спілкуватися з такими — одне задоволення. На вечерю запрошені письменники, художниця, картини якої присвячені життю індіанців. Дружня розмова і повне взаєморозуміння.

28.1. Обідаю з професором англійського відділу університету. Безліч запитань про літературу, виховання молодих письменників у Радянському Союзі, про наше ставлення до абстракціоністів. Один одноокий підвівся і ставить запитання, але так довго його ставить, що я вже й не знаю, чого він хоче. Коли сів, прошу головуючого викласти сказане більш зрозуміло. Головуючий зробив це однією фразою, і я віддав йому належне, сказавши: «Недаремно ви чеєрмен (голова) — одна фраза і ясно, чого від мене хочуть». Всі засміялися, крім одноокого. Питання стосувалося свободи слова в Радянському Союзі.

Зустріч з студентами чомусь відмінена. Натомість один із студентів везе мене понад океаном, часом зупиняємось, щоб подивитися на синю далечинь. Потім ідемо в знаменитий парк. Ялиця, кедри, кущові клени. Недавно тут пройшов тайфун, повалив тисячі дерев. Там і тут ріжуть їх і палять. Кругом вогнища. В парку пам'ятники відомій негритянській поетесі Поліні Джонсон і Роберту Бернсу. І щось на зразок маленького зоопарку: різні птахи в клітках, в басей-

ні — пінгвіни. Є й білі ведмеді. За проїзд по мосту — плата, туди й назад.

Як усе відносно! Прилетів я сюди з лютої зими, яку пережив у Вінніпегу й Едмонтоні. Якихось півтори години льоту — і я у Ванкувері, де погода приблизно така, як у Ялті. На кожному кроці чую: «Ой, як у нас холодно, як незатишно!» Це в той час, як дехто з тих, що скаржаться, навіть без пальта. А я після едмонтонських морозів почуваюсь, їй-право, не гірше, ніж лелека погожої весни в придніпровському лузі. Теплінь, і свіжість океанська, і дощики дрібненькі.

28.1. Сьогодні зустрівся з професорами славістського факультету. Один з них відрекомендував мене з папірця і навіть процитував першу строфу мого вірша «Шумлять жита». Сприйняли добре. Професори тут більш помірковані, ніж в інших університетах. Можливо, завдяки тутешньому клімату.

1.11. Пливу пароплавом до Вікторії. Що чекає мене там, у столиці Британської Колумбії? Те саме, очевидно, що й у попередніх столицях провінцій Канади: зустрічі з письменниками, професорами, екскурсії тощо. Вгадав, але не зовсім. Ті, що мене зустрічали, після влаштування в готелі показали будинок провінційного парламенту, завели всередину, де саме відбувалося засідання. Члени парламенту почуваються вільно, поприбирали пози, хто яку хоче.

По обіді зустрічаюсь із письменниками, журналістами. Безліч запитань. Жваво реагують на кожную відповідь, особливо на те, як любить наш народ красне письменство. Цікава деталь: мої погляди на абстрактне мистецтво цілком збігаються з їхніми. Після розмови багато хто підходить до мене, тисне руку. Один сказав:

— Якщо хочете займатися поезією і голодувати, переїжджайте жити до нас.

— Даруйте, не почув прізвища...
— Барелло.
— Італієць?
— Ні, що ви? З Очеретного, що на Волині.
— Тоді, може, Барило?
— Було колись. Аборигени не можуть вимовити, довелось змінити.

— Якби моя воля, я обсадив би калиною всю землю, — сказав один із вельми щирих українців.

— А як же буде із англосаксами, які тут хазяї? Вони, наскільки мені відомо, віддають перевагу кле-нові?

— А мені більше до вподоби верба.

— А мені — явір чорнолистий...

— От бачите: виходить, не можна всю землю ка-линою обсаджувати.

Стомився страшенно. Не раз через нервову напру-ження вибивався зі сну. І якби не земляки... Що ж воно таке, оті почуття земляцькі? Ніколи не бачи-лися, не запідозрювали навіть в існуванні одне од-ного, а зустрілися — і з першої хвилини поріднилися. Що спричинило це? Передусім — мова, пісні, звичаї. Та чи не найперше — те, що одного поля ми ягоди: з трударів. Тому повне взаєморозуміння і приязнь.

Скільки ж нашого українського брата розкидано по світах! Та найбільше — із західних областей. Пев-ний, у сотень тисяч українців склалося б життя зов-сім по-іншому, якби возз'єднання відбулося на 30—40 років раніше.

Серед канадських українців я свій. Весь перейня-тий їх боліннями. Повік пам'ятатиму їхнє добро і ласку. Туга їхня за рідним краєм стопроцентно пере-далася й мені. Як не є, четвертий місяць я тут, і вони — єдині, хто скрашує моє перебування на чужині,

КОМЕДІЇ

КОХАННЯ І ЧОРНОГУЗИ

Комедія на дві дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Воротюк Геннадій Петрович — голова колгоспу, молодий спеціаліст. Кінчав сільськогосподарську академію. Прихильник НТР на селі. До нестями любить дітей. Забачивши у когось немовля, не втримується, щоб не взяти його на руки, не приголубити.

Муза Софронівна — його дружина. Всю енергію і завзяття віддає музичному вихованню дітей.

Лебідь Степан Герасимович — науковий працівник науково-дослідного інституту гігієни і здоров'я. Родом з Вишневої Долини. Їздить у відрядження на власних «Жигулях». Щоразу після відвідин рідного села повертається до міста сильно травмований. Там, біля перелазу, він відчув колись перший душевний пошук, а під свіжою копичкою, що на луках, цілував її до самого досвітку. Тепер же — ні луків, ні копичок...

Д у с я
Л ю с я
М у с я

} доярки. Переможці соціалістичного змагання. Знані усій окрузі. Понад усе на світі люблять свою Вишневу Долину, рідні поля, дорогих своїх рекордсменок — Лисок, Маньок, Зірочок. Усім трьом нічого так не сниться, як заміжжя.

Полів'яний Федір Пилипович — агроном. За освітою та покликанням. З якогось часу — ворог Воротюка. Каятиметься потім до кінця свого життя, що не пішов на пенсію роком-двома раніше.

Маруся Кузьмівна — дружина Полив'яного, права рука свого чоловіка, мати двох доньок — Мусі й Світлани. Остання живе в Києві.

Дід Петрик (Петро Самійлович) — перший комунар. Очолював комуну в двадцятих роках. Старий як світ, але жвавий. Суворо дотримується великих і малих постів. Весь час ідейно росте.

Яків Тихонович (по-вуличному Злопам'ятний) — незмінний активіст колгоспу. Відрізняється від діда Петрика не лише тим, що має вуса й бороду, а й злопам'ятністю, за що колись одсидів цілу добу в міліції. Зате після того став персоною грата, тобто бажаною особою.

Оксана Карпівна — постійна колгоспна активістка, комсомолка двадцятих років. Мати Дусі і Євгена.

Євген — майстер на всі руки. Встановив у колгоспі систему відеуправління — двосторонні монітори. Натура непосидюща. Як спеціаліста високого класу, його постійно переманюють — то з села до міста, то з міста в село.

Льонько — недавній десятикласник, прозваний Чортійшо. Нездатний ні до науки, ні до будь-якої роботи. Згодом вилюднею, стає художнім керівником ансамблю сопілкарів.

Лященко Іван Ладимирович — представник із району. Років під сорок. Про нього відомо тільки те, що темні окуляри свої знімає лише тоді, коли спить.

Віктор
Гурам
Марат } — військові

Наші дні. Недалеко від Києва.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

На передньому плані — кабінет голови колгоспу «Промінь». Праворуч — стіл, упритул до нього приставлений столик, поплід стінами — стільці. На стіні різні діаграми, карта колгоспних угідь, табличка «Курити дозволяється». Ліворуч плакат «Діти — наше майбутнє». Під ним фотографія трьох дітей різного віку й статі.

Повз увагу глядачів не повинна пройти ще одна табличка, на якій написано: «Вхід вільний для тверезих і навпаки». Слово «навпаки» виведено літерами-кривулями, що мають, очевидно, нагадувати ходу людини, яка напідпитку.

Недалеко від контори молода грушка, біля неї пень од груш старої, на який вряди-годи піднімається голова, щоб далі й краще бачити.

До контори ледве не біжать Полив'яний, Маруся Кузьмівна, Петрик, Злопам'ятний, Муза Софронівна, Оксана Карпівна, Дуся, Люся, Муся та інші. Вигляд у всіх стурбований.
З кабінету виходить Воротюк.

В о р о т ю к (зупиняється, здивований). Чого це вас так багато?

П о л и в ' я н и й. Товаришу голова... (Зупиняється, відхекується).

О к с а н а К а р п і в н а. Геннадію Петровичу, біда...

В о р о т ю к. Не всі разом, хтось один... (До Полив'яного). Що сталося, Федоре Пилиповичу?

П о л и в ' я н и й. Молодь покидає Вишневу Долину.

В о р о т ю к. Хто — конкретно?

П о л и в ' я н и й. Сьогорічні випускники, надія наша. Хто врожаї вирощуватиме? Програму виконуватиме? Дідів і бабів на техніку посадимо?

О к с а н а К а р п і в н а. Уговори хоч мого синочка. Він же все вміє...

В о р о т ю к. А де він?

Оксана Карпівна. Чемодани пакує.

Воротюк. Посадимо. Дідів і бабів! Хліборобові потрібен талант, як письменнику або художнику. А в наших випускників ні таланту, ні почуття обов'язку.

Муся (*зиркнувши вбік*). Погляньте! Ідуть... Ого, скільки! Оркестру тільки не вистачає.

Полів'яний (*співає*).

Тікають... Біжать... Покидають село.

Ще зроду такого у нас не було!

Ну хай би там двоє чи троє... А то ж

Всі хлопці й дівчата — аж кидає в дрож.

(*До Воротюка*).

Хто буде ростить після нас врожаї?

Чи ваші синочки, чи внуки мої?

Так я ж без онуків, а ви — без дітей...

Воротюк. То й що, як немає? Були б у людей.

Полів'яний (*не зважає*).

Рішучіше діяти! Скоро жнива.

Зверніться з промовою. Ви ж голова!

Воротюк (*спокійно*). Проведем без музики і без жодного слова. Чули?

За мить ми бачимо Воротюка та інших біля молоді грушки. Воротюк стає на пень. Збоку це схоже, ніби він збирається приймати парад. Наближаються хлопці й дівчата — з чемоданами, сумками, саквояжами. Порівнявшись, зупинилися.

Заспівали хором:

Прощавайте, батьку й мати,

біла хато, прощавай.

Жде мене велике місто,

ждуть тролейбус і трамвай.

Там робота по годинах.

Як годиться, «від» і «до».

Там ходитиму в театри,

Там зів'ю собі гніздо.

А тролейбуси набриднуть,

буду їздити в таксі.

У селі не хочем жити.
Красно дякуем. Мерсі.

Рушають далі. Ступивши крок-два, декотрі зупиняються.

Пер ш и й ю н а к. Навідаюсь, мамо, навесні. Більше редиски сійте. *(Іде)*.

Д р у г и й ю н а к. Не журіться, діду! Підскочу під Новий рік, допоможу кабанця колоти. *(Іде)*.

Д і в ч и н а. До осені, мамо, не ждїть. Картоплю викопаєте, тоді й виглядайте. *(Іде)*.

Кожен в юрбі наче води в рот набрав. Загальне мовчання. Полив'яний тільки руками розмахує, намагаючись завернути їх назад, чи що.
Ось уже їх не видно.

П о л и в ' я н и й *(до Воротюка)*. Ваш олімпійський спокій дорого державі обійдеться. Замість рішучих дій ви... ви!..

В о р о т ю к. А ми й діємо.

П о л и в ' я н и й. Хіба так? Чому не звернулися? Не апелювали до їхнього глузду? Може, хоч один задумався б, завагався... Насилу минулого року упорались, а що буде нинішнього?

В о р о т ю к *(співає)*.

Нехай тікають, хай біжать...

Нема чого лякатися.

Бач, стали рідної землі,

Грамотїї, цуратися!

Нехай тікають... Хай біжать...

Чи їм ціни не знаємо?

Давайте краще їм услід

Дружненько помахемо.

Знімає капелюха, махає ним у повітрі. Махають неохоче й інші.
Хто кашкетом, хто хустиною. Крім Полив'яного.

Нехай тікають... Хай біжать...

Біжать і не вертаються,

Коли вже рідної землі,
Грамотії, цураються.

Полив'яний. Я знімаю з себе відповідальність.
Тридцять дев'ять років агрономом — чи не досить?

Муза Софронівна. Просто так мій чоловік
нічого не робить. Щось, видно, надумав. (До Воротю-
ка). Еге ж, надумав?

Воротюк (не зважає, перестав махати). Ніби
відстав хтось...

Злопам'ятний. Чи не мій онучок?

Маруся Кузьмівна. А може, моя? (До Ок-
сани Карпівни). Не хотіла ж нікуди, так синочок твій
напосів. Маю зятька!

Воротюк (придивляється). Хто ж воно?

Злопам'ятний. По-моєму, Чортійшо. (Пристав-
ляє до очей долоню). Таки він! Щось путне хіба вер-
неться!

Оксана Карпівна (розчаровано). Тільки й
радісті було: більше очей не мулятиме. Вродиться ж
таке: ще молоко на губах, а вже до чарки тягнеться.

(Пауза).

Передумав, чи що?

Воротюк. Не панікувати. Можливо, хлопець
забув щось.

Муза Софронівна (радісно). Якби переду-
мав! Він же на сопілці з першого разу гаму взяв.
(До всіх, захоплено). Товариші! Музика чудеса тво-
рить. Запевняю: зроблю з нього людину, якщо на
репетиції ходитиме. (Співає).

Люди добрі, таж у нього
Абсолютний слух.
А крім того, а крім того,
Ще й геройський дух!

Сам вертається додому,
Бідний, аж упрів.
Запишу його сьогодні ж
До сопілкарів.

Знаменитий з Леоніда
Вийде музикант,
Бо до музики у нього
Вроджений талант.

До гурту зі своїм чемоданом підходить Л'юнько.

Л'юнько (*розважливо*). Якби не озирнувся був, то й на вороних не догнали б. А то ж, бачу, не розходитеся... все махаєте... Ніяк не розпрощаєтесь. І жаль мене взяв.

Злопам'ятний (*з досадою*). От і маємо. (*До Л'юнька*). Назовсім?

Л'юнько (*рвучко махнув рукою*). Чого я не бачив у тому Києві?

Оксана Карпівна. Як чого? Може б, навчився там чогось? Ще не пізно. Нічого ж не вмієш і не знаєш...

Воротюк. Чому не знає? Ще ви даремно. (*Пауза*). Л'юнько, ану скажи, яке вино привозили до нас на Восьме березня? Оте, що наклейка не наша?

Л'юнько. Болгарське. «Ведмежа кров».

Воротюк. А минулого року?

Л'юнько. «Древньокиївську». Вже не завозять. Так сход вирішив.

Воротюк (*удає, що відповіддю задоволений*). А ви кажете... Іще які запитання?

Муза Софронівна. Раз вернувся — буде музикантом. (*До Л'юнька*). Пообіцяй, що репетицій не пропускатимеш.

Л'юнько. А й справді. Куди ж це я, думаю, зібрався, не навчившись грати на сопілці Йоганна-Себастьяна Баха?

Злопам'ятний. Кого-кого?
Муза Софронівна (радісно). Гратимеш!
Неодмінно. Найважливіше — це виховання слуху. Хто сказав?

(Пауза).

Німецький композитор Роберт Шуман.
Воротюк. Найважливіше, до речі, — хліб. Це
кажу я. (До Леоніда). Що ж вирішив?

Льонька (співає).

Де моє не пропадало,
Залишаюся в селі.
Чи у нас роботи мало?
Чи безхліб'я на столі?
А чи там дівчата кращі?
Ні, вертаюсь у село.

Оксана Карпівна (співає).

Раз ледащо, скрізь ледащо,
Де б ледащо не жило.

Льонька (співає).

Хто ж вам буде на сопілці
Грати Баха задарма?
Ставлю крапку на горілці,
Взагалі і зокрема.

Воротюк (задоволено). Ну от... (До всіх). У ко-
го яка справа — прошу! (Показує на кабінет).

Дуся. У нас. Дуже серйозна.

Розходяться. Дуся, Люся, Муся і Воротюк заходять
до кабінету.

Воротюк. Сідайте, дівчата. (Займає місце за
столом). Слухаю.

Дуся. Думаєте, ми не знаємо дороги в місто?

Люся. Чи собою не гарні?

Муся. Чи, може, ледачі?

Воротюк (не на жарт занепокоївшись). Доро-
женькі! Гордість наша! Совість і свідомість Вишневої
Долини! Творці рекордів!

Люся. Багато знаків оклику, товаришу голова.
(Заспівує, Дуся і Муся підхоплюють).

Ми свідомі, ми горді,
Але з певних причин
Проміняли б рекорди
На цілунок один.

Нам кохання не стрілось,
Десь крутнуло убік,
То невже ж нам судилось
Дівувати весь вік?

Материнства зазнати
Нам природа велить.
Все ждемо, що до хати
Чорногуз прилетить.

Той, у котрого хобі
Прилітати здаля
І приносити в дзьобі
Вищий дар — немовля.

Люся. Що скажете?

Воротюк (не роззубившись). Ви достойні найкращих женихів. Але найкращі женихи не достойні вас. Подівуйте ще трохи.

Дуся. Нема куди. Вирішили і ми на завод або...

Воротюк (хапається за останнє слово, як потопуючий за соломинку). Або що? Ну?

Дуся (суворо). Дівчата, вийдіть! (Киває головою в бік дверей, за якими зникли Люся і Муся). Їм що? Молодші... Можуть і почекати. А я... (Запинається).

Воротюк. Що ти?

Дуся одвертається, мовчить.

Ну де я тобі того чорногуза візьму? Луки переорали, болота висушили. Не прилітають, бо нема їм чого тут їсти. (Заходив по кабінету. Ніби згадав щось, зупи-

нився. *З притиском*). Вам женихів — а мені рук... Ось так! Бачила, що робиться? *(Тяжко зітхає)*. Пошуй у капусті.

Д у с я. А з ким? *(І тут же засоромилась, затулилась хустиною, вибігла)*.

Мало не зіштовхується з П о л и в'я н и м. Той заходить і, не дивлячись у бік В о р о т ю к а, сідає навпроти. Важко мовчить.

В о р о т ю к *(спокійно)*. Що це ви, Федоре Пилиповичу, як середина на п'ятницю?

П о л и в'я н и й *(не зразу)*. Геть усе кричить у мені не своїм голосом. Де ж тут розум?

В о р о т ю к *(підкреслено спокійно)*. В чому справа, Федоре Пилиповичу?

П о л и в'я н и й. Позбутися резерву, поповнення в хліборобські ряди, які рідшають з кожним роком, можна сказати, на очах тануть! Це... це...

В о р о т ю к. Що таке НТР, знаєте?

П о л и в'я н и й. Кожна дитина знає.

В о р о т ю к. Що властиве для людини кінця двадцятого століття?

П о л и в'я н и й. Любов до футболу.

В о р о т ю к. Те, що ви завзятий болільник, усі знають.

П о л и в'я н и й. Ну, потяг до різних видовищ...

В о р о т ю к. Ні, сучасній людині властивий дух протиборства. Людина сама з собою не в злагоді. Суперечлива дуже. Доходить діло навіть до конфронтації.

П о л и в'я н и й. З ким?

В о р о т ю к. Із самим собою. Невже не помічали? Це протиборство, цю суперечливість можна і треба осідлати, використати для загального добра, в інтересах суспільства.

П о л и в'я н и й. Яким чином?

В о р о т ю к. Зачекайте. Чи це можливо? Так. На собі випробував. Одразу після десятого класу. *(Пау-*

ва). Батьки не хотіли, щоб я вступав до сільськогосподарської академії. Особливо мати. «Хай уже, казали, ми недосипали за тією роботою, не розгиналися з ранку до вечора, косили, в'язали, молотили... Хіба ми не заробили для вас життя кращого?» (Пауза). І кожного дня мені про це. Якби не просили, може б, і не вступав. А раз так, думаю, зроблю навпаки.

Полив'яний. Це ні про що не говорить.

Воротюк. Чому? Згадайте, як раніш було. Скаже батько: «Нарубай, синку, дров» або «Вкоси бур'яню корові» — і ти в один мент.

Полив'яний. А тепер? Яка різниця?

Воротюк. Не кажіть. Скільки разів, пам'ятаю, ви загадували якось своєму Славкові принести пива. А від нього тільки й чули: «Зараз». А сам ні з місця. Якби дружина не збігала, могли б і не погамувати спраги. От я і думаю...

Полив'яний. Думайте. Скільки завгодно. (Виймає сигарети, але, глянувши на табличку, закурювати передумує).

Воротюк. З теперішнім поколінням треба якось інакше. Чому б не примусити дух протиборства працювати на нас? Вірте чи ні, а з минулого тижня, відколи ці таблички, ніхто в кабінеті не закурив і ні від кого, хто заходив сюди, не несло... Ви так само, Федоре Пилиповичу...

Полив'яний. І на мені експериментуєте?

Воротюк. Що ви? Для прикладу.

Полив'яний. Ваші новації мені не до шмиги. Експериментуйте без мене. (Кладе на стіл заяву). Лишаю за собою право сигналізувати куди треба.

Воротюк. Звичайно. (Переглядає заяву). Значить, твердо?

Полив'яний. Із завтрашнього дня. Як написано.

Воротюк. Почекаймо неділі.

Полив'яний. Кажу: ні секунди.

Воротюк. У неділю! Зі всіма почестями. Вся Вишнева Долина проведжатиме вас на заслужений відпочинок.

(З невідомою ширістю). Який у вас телевізор, Федоре Пилиповичу?

Полив'яний засовався на стільці — не чекав цього.

Полив'яний. Суті справи це не міняє. І все ж я лишаю за собою право сигналізувати про все, що діється у Вишневій Долині.

Воротюк. Певна річ. Але ви не відповіли.

Полив'яний ніяк не добре, куди той хилить.

(З підкресленою довірливістю). Кажете, не міняє? Міняє — і дуже. Громадськості Вишневої Долини зовсім не байдуже, які програми — чорно-білі чи кольорові — дивитиметься людина, котру в полі кожна билина знає.

Полив'яний (не зразу). Все одно лишаю за собою право...

Воротюк. А як інакше?

Полив'яний (вибухає). Рук потрібно. Що буде з майбутнім урожаем? Чортійщо програму виконуватиме? Які труднощі зваляться!

Воротюк. Не для того кінчав я академію, щоб їх боятись. Сам за штурвал стану. За баранку посаджу славу комсомолію нашу...

Полив'яний. Де ж вона? Доганяй вітра в полі.

Воротюк. ...комсомолію двадцятих років. Діда Петрика, Злопам'ятного, Оксану Карпівну. Сьогоднішню програму можуть виконати лише ті, хто відданий землі душою й серцем. А щодо труднощів... то що ми без них? Загнивали б, як деякі! Не для того кінчав я академію...

Полив'яний. Все одно я лишаю за собою право...

Воротюк. Про що мова? (Пауза). Якщо не передумаєте — в неділю, в клубі. Усіх запрошуйте: дружину, дітей, онуків. Хай бачать старі й малі, як шанують у Вишневій Долині героя ланів і городини.

Полив'яний. І все ж...

Воротюк. Аякже.

Полив'яний (різко). Не передумаю. (Іде, співає).

Заведу собі я пасіку
Вуликів на двадцять п'ять.
Буду їсти мед у спасівку,
Квас медовий попивать.
Стебелиночки-рослиночки
Хай як хочуть, так ростуть.
Відтепер мої хвилиночки
Серед бджілок потечуть.

З виглядом людини, яка взяла гору над супротивником, Полив'яний виходить. На порозі — Євген.

Воротюк. Заходь-заходь. Чим порадуєш? (Услід Полив'яному). Лякає мене труднощами. З такими, як ти, мені й чорт не страшний. (З обуренням). Не поодинці вже, а цілими юрбами! Бачив? Куди завгодно, аби не в селі. (Пауза). І доярки туди ж. Ще й Полив'яний фокус викинув. Заяву подав.

Євген (несміливо). І він — у Київ?

Воротюк. На пенсію. Знайшов коли. Перед самими жнивами.

Євген. Чого це він?

Воротюк. Злякався, що молодь тікає. Ніби її може щось затримати. Що будемо робити, Євгене? Резерви наші (показує на дитячі фотографії) не скоро підійдуть. А що, як попросити ветеранів?

Євген. Скільки їх там? Та й літа навалилися...

Воротюк. Знаю, що навалилися. Зате свідомості їм не позичать. (Пауза). Чого насупився?

Євген (невесело). Попроси-попроси...

Воротюк. Усі будемо просити... І ти, і я...

Євген. Ні, зайшов попередити. Іду. Вирішено.

Воротюк (по довгій паузі). Ну й діла!.. Хто ж тебе переманює?

Євген. Не хто, а що.

Воротюк. Ну, що?

Євген. Газова плита. Ванна в кафелі. Всі зручності.

Воротюк (сумно). Газ до нас іще не дійшов. Траса далекуватю.

Євген. Як дійде, дай знати. Іду з легкою душею. Всі механізми справні, працюють добре. Щось станеться, сигналізуй. Приїду в суботу чи неділю, на правлю. (Пауза). Після робочого дня хочу у ванні побовтатись. Маю право? (Співає).

Буде в мене газ і ванна,

Буду ввечері, як панна,

В ній розкошувать.

А які принади газу:

Смажиться яечня зразу,

Устигай ковтати!

Там музеї і театри.

А без них чого я вартий?

Вихідних — аж два.

Там узнаю більше світу,

Піджену самоосвіту.

Варить голова!

І повік не треба ліпше,

Риба теж шука, де глибше.

Споконвіку так!

Зрештою, яка різниця,

Де судилося трудиться,

Головне, брат, — як.

Ворстюк. І Лариса з тобою?

Євген. І Лариса зі мною.

Ворстюк. Удвох будете бовтатись?

Євген. По черзі.

Воротюк. На який завод?

Євген. На цементний. Зустрів директора-однокурсника, а він: «Ключі від двокімнатної квартири з ванною і всіма зручностями, вважай, у твоїй кишені».

Воротюк. Зі всіма?

Євген. Еге.

Воротюк. А з пропискою як? Правда, такого спеціаліста, як ти, скрізь пропишуть.

Євген. За це, сказав директор, голова моя хай не болить.

Воротюк. Може, й правильно. Принука — недобра штука. Заслугуєш ти, звичайно, більшого, ніж може дати сьогодні колгосп. Їдь! А сутужно стане з овочами чи фруктами, дай знати — підкину.

Євген (не чекав цього). Всі механізми, кажу, в порядку.

Воротюк. Спасибі за монітори. І за ідею, і за те, що встановив. Не всякий інженер зумів би.

Прощаються. Євген іде. Воротюк повертається до фотографій дітей, довго їх розглядає.

(Невесело). Дітки мої любі! Треба-таки, щоб вас більше було. І виховувати вас не так, як досі. Ростіть же швидше! Бо пропадемо ні за цапову душу.

Дзвонить телефон.

(У трубку). Лебідь Степан Герасимович? А-а... земляк. Чув-чув. (Пауза). Інститут гігієни і здоров'я? Так. Дані про алкоголіків? Немає таких. Ні даних, ні алкоголіків. (Пауза). Курців теж немає. Ну, може, один-два. Не вірите? Приїжджайте. (Кладе трубку).

Відчиняються двері. Трохи повотузившись, — то дід Петрик пропускає поперед себе Злопам'ятного, то Злопам'ятний дід Петрика, — нарешті заходять.

Петрик. По ділу. Дуже серйозному.

Воротюк (*іде назустріч*). Радий бачити. Славній гвардії Вишневої Долини — честь і хвала. (*Здоровкається, розглядає кожного*). А хто з вас старіший — не зразу й добереш.

Злопам'ятний (*показує на Петрика*). Він. Перший наш комунар.

Воротюк (*здивовано, до Петрика*). Хіба? А на вигляд молодший.

Петрик. Був би й він молодшим, та не послухав, злякався...

Воротюк. Чого?

Петрик. Довго розказувать.

Воротюк. Бігаєте?

Петрик. Ні.

Воротюк. Гімнастикою займаєтесь?

Петрик. Ні.

Воротюк. У санаторії їздите?

Петрик (*удав, що не розчує*). Куди?

Воротюк. До моря чи на грязі?

Петрик. Своєї вистачає.

Воротюк. Цікаво, як же вам вдалося зберегти молодість?

Петрик. Постів дотримуюсь. А він (*киває на Злопам'ятного*) боїться, думає, що це релігія.

Воротюк. Скільки ж вам, якщо не секрет?

Петрик. Вісімдесят чотири.

Воротюк. А більше, як сімдесят, не даси.

Злопам'ятний. Це мені сімдесят.

Воротюк. Вам? Усі дев'яносто.

Злопам'ятний. А через що? Через мою пам'ять і переживання.

Воротюк (*співчутливо*). Багато пережити довелося?

Злопам'ятний. Чумизу сіяли? Сіяли.

Воротюк. Ну так що?

Злопам'ятний. Сказав одному чоловікові, — правда, під градусом був, — що нічого у нас не вийде з тією чумизою.

Воротюк. Ну?

Злопам'ятний. Ну й переночував на дивані міліцейському. А через два роки викликає начальника міліції на співбесіду. «За те, що ви, діду, ясновидець, будете, каже, віднині персоною грата». А я йому: «Які грати? Діло ж нібито ясне». А він: «Персона грата — це, по-нашому, недоторкана особа. А як виникне, каже, якась незгода чи непорозуміння, нічого нікому не нашіпуйте, а всі свої думки й спостереження висловлюйте привселюдно. На зборах, нарадах. Щоб усі чули. Тоді ніхто не скаже, що підбурюєте». (Пауза). Скликайте раду старійшин або правління. Над Вишневою Долиною грім ударив.

Воротюк. Що вдарив то вдарив.

Вбігає Муза Софронівна. Радість з очей так і хлюпає.

Муза Софронівна. Гіпотеза підтвердилась! Немузикальних дітей нема! Усі можуть грати, співають, танцювати...

Воротюк (радісно). Всі як один? Товариші, це ж здорово!

Муза Софронівна. Перевірили найменшеньких. Показали, як сопілочку тримати, яку ноту брати. Раз, другий... І що думаєте? На восьмий день заграли. (Наспівує). «Печу-печу хлібчик дітям на обідчик». Ну що? (Пауза). «Кожен клас — хор». Хто сказав? Композитор Кабалевський.

Петрик. Бач, малі які, тільки від цицьки, а вже і їм хлібчика. Всім, всім хлібчика треба.

Воротюк. Поки там хлібчик спечеться, давай-те, товариші, гарненько на самоті з собою подумаємо, як рятувати становище. І сьогодні, і в майбутньому. Тож розійдемося на якийсь час. (Подивився на го-

динника, до Злопам'ятного). Якове Тихоновичу, по чергуйте, будь ласка. Коли що — я в майстернях.

Усі виходять. Злопам'ятний займає місце біля телефону. Освітлюється екран монітора. На екрані — живе зображення
Д у с і.

Д у с я. Не бачу щось Геннадія Петровича.

З л о п а м' я т н и й. Навіщо тобі Геннадій Петрович? У тебе є завфермою. Знай дисципліну і порядок. Раз-два: вимикайся!

Д у с я (незадоволено). Чого це ви? З Геннадієм Петровичем ми іще в пісочку разом гралися.

З л о п а м' я т н и й. Мало хто грався... Про авторитет подумай. І його, і свій. (Підходить до монітора, вимикає). Чорт, а не дівка!

З а т е м н е н н я.

Картина друга

Обстановка та сама. В о р о т ю к розмовляє по телефону.

В о р о т ю к (у трубку). Спасибі, товаришу генерал. (Пауза). Чим віддячимо? Концертами. Ансамбль сопіларів маємо і дівочий хор. (Пауза). Гаразд. Направимо хор. До побачення. (Кладе трубку, підходить до дитячих фотографій). Ось так, дітки мої. Доведеться в армії допомоги просити. Не вона в нас, як завжди було, а ми в неї.

Одчиняються двері. Заходить Оксана Карпівна.

О к с а н а К а р п і в н а. З ким це ви гомоните? (Роззирається). Ніби ж нікого.

В о р о т ю к. З дітками... (Киває на фотографії). Ото, буває, як зашкребе на серці, порозмовляю з ними — і легше.

О к с а н а К а р п і в н а (зі щирим співчуттям).

А якби ще й свої були... Видно, фігуру береже Муза Софронівна.

Воротюк. Не будемо! Що у вас, Оксано Карпівно?

Оксана Карпівна (тяжко зітхнувши). Мою Дусю гедзь укусив.

Воротюк. Скоріше вона його. Не така ваша Дуся.

Оксана Карпівна (усміхнулась). Що ні, то ні. (Пауза). І все одно, приструнчіть її, Геннадію Петровичу. Вона вас послухає. Такого голови, казала, у Вишневій Долині ще не було.

Воротюк. Чим же вона провинилась? Член правління, краща доярка.

Оксана Карпівна. Горить усе на ній. Хіба не бачите? Побіжить за хлопцями на завод або фабрику. Що я тоді сама? (Прикладає до очей хустинку). Хай уже син з невісткою...

Воротюк. Звідки взяли?

Оксана Карпівна. Вона його любить, а він її ні.

Воротюк. Хто «він»?

Оксана Карпівна (знижує плечима). Не каже.

За вікном зупинилась машина. Брязнули дверцята.

Воротюк (незадоволено). Кого це там принесло? (До Оксани Карпівни). Потім, Оксано Карпівно.

Заходить Степан Герасимович Лебідь. Перш ніж привітатись, обводить поглядом кабінет. Обличчя враз набирає сталевого виразу. Оксана Карпівна непомітно виходить.

Лебідь. Ваш земляк... Науковий працівник інституту гігієни і здоров'я. Лебідь. Дзвонив недавно, цікавився статистикою. А воно, даруйте, не зовсім так, як по телефону казали. З ким маю честь?

Воротюк. Голова колгоспу. Воротюк.

Лебідь. І давно?

Воротюк. З минулого року. Перше моє головування.

Лебідь *(по паузі)*. Негарно починаєте. Так підвели мене, а заодно і мого директора. Сказали, що у Вишневій Долині жодного алкоголіка. А у вас алкоголізм навіть заохочується. На дверях читаю: «Вхід вільний для тверезих і навпаки». Хоч і завуалювали, проте не важко здогадатись, хто вони — ті, що навпаки. А ми ж по радіо про вас, у всі газети...

Воротюк. Ніякої помилки. Той, хто раніше було й причащався, побачив табличку — і як одрізало. Дух протиборства, розумієте?

Лебідь. Дух протиборства? У боротьбі з п'ятикою? Ви одкриваєте мені очі.

Воротюк. Останній засіб. Результатами поки що задоволені.

Лебідь *(приємно вражений)*. У моїй Вишневій Долині жодного п'янички? Коли таке було? Аж не віриться...

Воротюк. Якщо по правді, кому ж його пити?

Лебідь. Як?

Воротюк. Порозбігались. Туди, де асфальт і моровозиво.

Лебідь. Ось воно що... *(Пауза)*. Від такої природи? Повітря? Все віддав би, щоб до міста не повертатись.

Воротюк. За чим затримка?

Лебідь. Уявіть собі, ні за чим. Дружина згодна. Було б куди — і через тиждень ми тут.

Воротюк. А як же з гігієною і здоров'ям?

Лебідь. По-перше, в інституті я не один. А по-друге, кличе мене село не докличеться. Вирішив розпочати новий рух. Не з села до міста, а навпаки. До рідної домівки, вечірньої зіроньки, копички, що на леваді... Левади ще не зорали?

В о р о т ю к. Левади ні, а луки...

Л е б і д ь. Жаль, красу таку погубили.

В о р о т ю к. І красу, і сіно, і черногузів... Думаємо,
як повернути все це.

Л е б і д ь. Радий прислужитися доброму ділу.
(Співає).

По секрету я вам, по секрету,
Молодий мій колего, скажу:
Занехаяли люди планету,
Переходять розумну межу.
Кожен рік, як погляну на луки,
Не знаходжу, повірите, слів,
Захлинаюсь від болю і муки:
Ні копичок уже, ні буслів.
Поблизу не закумкає жаба,
Не затьохка в кущах соловей.
Лиш ворона — ця чорна нахаба —
Криком-гвалтом лякає дітей.

Відчиняються двері. Заглядає Д у с я, за нею З л о п а м' я т н и й і П е т р и к.

В о р о т ю к (дивиться на годинника). Вибачайте,
товаришу Лебідь. У нас засідання. Маєте час — ли-
шайтесь. Через сімнадцять секунд початок.

Л е б і д ь (здивовано). Через сімнадцять секунд?
Цікаво...

В о р о т ю к (Дусі). Запрошуй.

Дуся навстіж одчиняє двері, запрошує заходити. Входять О к-
сана Карпівна, Муза Софронівна, Петрик,
Злопам'ятний та інші. Розміщуються на стільцях. Почу-
ваються вільно, незалежно.

В о р о т ю к (оглядає присутніх). Усі?

М у з а С о ф р о н і в н а. Всі, крім Полив'яного.

О к с а н а К а р п і в н а (незадоволено). Ну й люди-
на! Вручають йому кольоровий телевізор, а він сер-
диться. Мені, як виходила на пенсію, нічого не вруча-
ли, і я не сердилась.

Злопам'ятни й. Тоді неврожай був. Хіба забула?

Воротюк. Ну, хто що надумав? Прошу якнайкоротше. Завдання у нас великі, не вистачає часу, щоб їх виконувати. І нема де позичити. Всім не вистачає. (До Дусі). У протоколі можна й детальніше...

Дуся. І про те, чого й не казатимуть?

Воротюк. Сама орієнтуйся. (Пауза). Хто перший?

Муза Софронівна (встає). Товариші! «Музичне виховання — це насамперед виховання людини». Хто сказав? Видатний педагог сучасності Сухомилинський. Тільки воно порятує нас. Прищепить дитині любов до музики, і вона навчиться слухати природу. А це означає: як виросте, обома руками її від землі не одірвеш. Не гляне косо на жінку, не набересться до чортиків і нікуди не втече. Та що говорити. (Співає).

Музичне виховання —
Це світу пізнавання,
З природою єднання,
Яке бентежить кров.
Воно ж бо нам приносить,
Чого душі не досить
І їсти що не просить:
Повагу і любов —
До неньки і родини,
До цвіту і калини,
До бджілки і пташини,
До поля і дібров.

(Передихнувши). Пропоную: дитячий садок і школу музичити повністю. Для цього придбати за рахунок колгоспу сто сопілок вітчизняного виробництва. Вони — найдосконаліші.

Воротюк. Сто? Згодний і на тисячу, аби тільки до землі навернути.

Муза Софронівна. Можете не сумніватись. Візьміть он Льоньку Чубатого. Почав на сопілці грати, ні разу на роботу не запізнився. Він уже, товариші, не Чортійшо, а справжній талант. Кращий сопілкар ансамблю.

Воротюк. Правильно, але... Коли ще ці діти підроснуть? Прощу конкретніше.

Петрик *(встає)*. Спочатку треба з'ясувати: чого тікають? По-моєму, через розрив. Між містом і селом. Пропоную: щороку будувати п'ять сучасних будинків — з ваннами, гаражами і всіма зручностями. Ключі від будинків вручати героям колгоспних полів. *(До Оксани)*. Нехай твій синочок, Оксано, лікті кусає — і свої, і Ларисині...

Оксана Карпівна. До чого тут мій синочок?

Воротюк. До того, що нагадує: до міста наближатись. *(До Петрика)*. Це ближче. Дякую, Петре Самійловичу. Голосуємо. Хто за? *(Рахує)*. Одногolosно. Приймається.

Злопам'ятний піднімає руку.

(Помічає). Слово має Яків Тихонович.

Злопам'ятний *(встає)*. Записуй, Дусю, кожне моє слово. При всіх казатиму. Так от. Населення в країні росте? Росте. З дня на день. Давно помічаю: який урожай не збери, все мало. А чому? Імо неправильно. Як будемо й далі так їсти, ніякої програми не виконаємо. Це кажу вам я, ясновидець. Персона грата. Погляньте на нашого Петра Самійловича. Ще й парубка за пояс запхне. А чому? Бо мало їсть. Дотримується постів.

Оксана Карпівна. Запитання до Самійловича можна?

Злопам'ятний. Давай, жіноча гвардія.

Оксана Карпівна. Скільки днів, Самійловичу, ти постиш на рік?

Петрик (*встає*). До ста. Можу й більше. Де ж набрати того сала-м'яса, як ніхто не постить?

Злопам'ятний. Ану, Петре, засукай рукав, покажи результат.

Петрик (*засукує рукав, згинає руку*). Як хочете на старості літ мати отакі біцепси, менше ковтайте. Вперед — у минуле! До постів, великих і малих! (*Сідає*).

Лебідь. Я більш ніж схвильований. Пропозиція заслуговує на всенародну увагу. Для здоров'я людини — це єдина альтернатива.

Воротюк. Приймаємо до відома.

Злопам'ятний. А чого не до виконання?

Воротюк. Хто ж у жнива постить? Роботи скільки! А тут, чого доброго, охлянеш, що й голосу не подаси. (*Затримує погляд на Дусі*). Записала?

Дуся. Ой... (*Затуляє долонею очі*). Не дивіться так, бо протокол зіпсую.

Воротюк. Спокійно, Дусю. (*Співає*).

Про мене, хто як хоче:

Постить чи не постить,

Але найперше діло —

Як урожай зростить.

А щоб зростить — потрібні

І сало, й ковбаса.

Без слова в'яне сила,

Без молока — краса.

А від пісної їжі

Чманіє голова.

Постить коли завгодно,

Та тільки не в жнива.

(*До Злопам'ятного, який підняв руку*). Якове Тихоновичу, ви проти?

Злопам'ятний. За себе я не боюсь. Я персона грата і ясновидець. Та чи не доведеться комусь із вас на міліцейському диванчику боки відлежувати?

Воротюк. Від чого такий песимізм? Пропагувати будемо харчування правильне, а не якесь. І цей досвід, я певний, перейме багато хто. (*Оглядає присутніх*). Хто ще?

Лебідь піднімає руку.

(*Помітивши*). Наш земляк. Із столиці. Послухаємо, товариші, що наука думає.

Лебідь (*встає*). Хто не пам'ятає, які у Вишневій Долині луки були? Заливало їх водою навесні. Жаби кумкали, лелеки прилітали. Було де коноплі мочити, полотно білити. Не кажу вже про випас для череди. А тепер що маємо? Самий дефіцит. Ні лелек, ні полотна, ні випасу. Порушена гармонія. Треба її відновити, поки не пізно.

Злопам'ятний. Руйнувати — не будувать...

Лебідь. Чого там... Переорати луки і засіяти тимофіївкою. А в березні наносимо хмизу, в кого є колесо — витягти на гребінь хати або на дерево. Підготуватись до прильоту чорногузів. А от коноплі і льон, товариші, поки дефіцит, потрібно, мабуть, сіяти.

Оксана Карпівна. Знову прядкою торохтіти?

Злопам'ятний. Мички м'яти? А нехай їм! Нічого гіршого...

Петрик. Можна й пом'яти, аби команда.

Муза Софронівна. Вже краще м'яти, ніж алергію мати...

Лебідь. Екологія — моє покликання. Я покажу себе, ось побачите. (*Співає*).

Ще як людство зачиналося,
Так уже на світі сталося:
Цар природи — чоловік.
Той, від кого всі порушення...
Та намітилося зрушення,
Зрушення у кращій бік.
В наші дні, а не в далекій
Знову будемо з лелеками,

Вернем річку й сіножать.
Я для тебе, екологіє,
Послужу, допоки змога в.
Час природу рятувать!

В о р о т ю к. Дебати закінчено. Є пропозиція гармонію відновити. Голосуємо. Хто за те, щоб надати нашим лукам первісного вигляду, прошу підняти руку. (*Рахує*). Одноголосно З чим і вітаю вас, товариші.

О к с а н а К а р п і в н а. Колись і на моїй хаті гніздилися херувими чорнокрилі. (*Речитативом*). Візьмемось за руки, вийдемо на луки...

В о р о т ю к. Ще рано виходити. Та й нема куди.

Оксана Карпівна підняла руку.

(*Завваживши*). Вже проголосовано, Оксано Карпівно. Що таке?

О к с а н а К а р п і в н а. Потрібно закріпить. (*Співає*).

Щоб скоріш вернуть гармонію
У природі і в людей,
Насаджу в садку півонію,
Чорнобривців, орхідей.
Аби ви могли їх бачити
Й милуватися могли...

Л е б і д ь.

Спершу слід коліс настачити,
Щоб мостилися бусли.

П е т р и к.

Не бійтеся, настачимо.
Це нами передбачено.

Д у с я.

Не згодна я, не згодна,
Товариш голова.
Що головне сьогодні:
Не бусли — а жнивал
Що з урожаєм буде?

Чи виручать бусли?
А чи забули, люди,
Чого сюди прийшли?

В о р о т ю к.

Це правда. Молодчина!
Давай, раз почала.

Д у с я.

Військова он частина
Стоїть біля села.
Там є і комбайнери,
Й механіки є там.
Не візьме їх тетеря,
Як допоможуть нам!

В о р о т ю к.

Признаюся тепер я,
Про це вже думав сам.

П е т р и к. Правильно.

В о р о т ю к. Уже й вудочку закинув... Нібито обіцяють. Інші пропозиції є? Нема. *(Дивиться на годинника)*. Засідали двадцять хвилин і сорок секунд. Іще не вкладаємось. Могло бути і без секунд.

Лебідь. Життя прожив і не бачив нічого подібного! Двадцять хвилин і сорок секунд на розгляд таких питань! Наших би науковців сюди!

Д у с я *(сумно)*. Ухвалить ухвалили, та чи не розучились чорногузи дітей приносити?

З л о п а м' я т н и й. Розучились? Заспокойся, Дусенько, запасайся пелюшками і колискою.

Д у с я. Хіба що?

З л о п а м' я т н и й. Бачить мое око ясновидяще: вже не довго тобі дівувати.

Д у с я. Таке скажете! *(Вибігає)*.

З л о п а м' я т н и й *(коли всі розійшлися)*. Де ж це моя двоствольна? *(Роздивляється по кутках)*. Не вже вдома забув? Подзвоню старенькій, хай принесе. *(Іде до телефону)*.

Заходить Лященко. У великих темних окулярах, при капелюсі. З цікавістю розглядають одне одного.

Злопам'ятний. Вам товариша Воротюка?

Лященко. Ні.

Злопам'ятний. Музу Софронівну?

Лященко. Ні.

Злопам'ятний. Може, мене?

Лященко. А хто ви будете?

Злопам'ятний. Демобілізований іще в сорок п'ятому. А тепер — сторож.

Лященко. Може, й вас. Сідайте.

Злопам'ятний сідає за столом, на місце голови. Лященко — навпроти. *(Виймає папірець, переглядає).*

Молоді в селі багато?

Злопам'ятний. Як же без молоді? І в школі, і в дитячому садку.

Лященко. А ті, що старші? Дівчата, хлопці? Що покінчали школу?

Злопам'ятний *(махнув рукою)*. Хто куди...

Лященко. Так-так... А голова що?

Злопам'ятний *(сміється)*. Услід помахав... Проводжав, як найрідніших. Не любить тих, що землі жураються.

Лященко. Вважаєте, це правильно?

Злопам'ятний. Вважаю. І я, і всі ми. Наш голова Київську академію кінчав. Ніяких труднощів не боїться.

Лященко *(помічає дитячі фотографії)*. А це що за виставка?

Злопам'ятний. Наш голова дітей любить. Зайде, буває, мати з немовлям, він і простягає руки, потримати просить.

Лященко *(по паузі)*. Кажете, услід помахав? На що ж Воротюк надіється?

Злопам'ятний *(киває на фотографії)*. На них. І на музичне виховання. Ну, й на нас, стару гвардію.

Л я щ е н к о. І справитесь?

З л о п а м' я т н и й. А який вихід? Треба справля-
тись. Наш голова...

Л я щ е н к о (*перербиває*)... Київську академію кін-
чав. Це хотіли сказати?

З л о п а м' я т н и й. Ні. Наш голова — всім голо-
вам голова. Ні секунди на місці. То в бригадах, то
в майстернях, то, може, в котрої з матерок. Не забу-
ває і про молодих матерів. Допмагає.

Л я щ е н к о (*показує на стіну*). Чиї ж вони?

З л о п а м' я т н и й. А хто їх знає? Своїх не має,
то, може, котресь і його.

Л я щ е н к о (*просіявши*). Дякую за конструктив-
ну розмову. Бувайте здорові! (*Виходить*).

З л о п а м' я т н и й. Отож і кажу... без конструкцій
і без інструкцій. Ходи здоровий... (*Пауза*). Щось я
хотів... А що? Раз-два, згадайся! Ага, подзвонити
старенькій. (*Бере трубку*).

З а т е м н е н н я.

Освітлюється сцена. Та сама обстановка. Вечір. З папкою під
пахвою заходить В о р о т ю к. Сідає за стіл, розгортає папку,
починає працювати. Легенький стук у двері. Подивився на
годинника, немало здивувався. Встає, іде до дверей. На поро-
зі — Д у с я. Грайливо повела бровою.

В о р о т ю к (*холодно*). Чого не спиш, по ночах
никаєш?

Д у с я (*кокетуючи далі*). Не сплю, бо люблю... ще
змалку... як ото в пісочку гралися і ти в самій... лолі
був. І ти ж мене любив — у школі й після школи.
А як поїхав до тієї академії... Краще б у якийсь тех-
нікум або військове училище.

В о р о т ю к. Мені судилася Муза. Одна-єдина. На
все життя.

Д у с я. А толк який? У твоїх ровесників он уже до
школи бігають, м'яча на вигоні ганяють... А в тебе?
(*Пауза*). Ну?

Воротюк. **Що «ну»?**

Дуся. Як у пісочку гралися, сміливіший був. *(Різько підійшла до столу, кинула погляд на папери).*

Воротюк *(забрав папери, заховав у папку)*. Чого прийшла? Проекти мої читати?

Дуся *(невесело)*. Як прийшла, так і піду. Збаламутив мою душу. Хіба я винувата, Геннадію? І ти не винуватий. Знаю. А душа пошматована... Ні за що ні про що. Прости, що прийшла. Місця собі не знаходжу.

Стукіт у двері. Воротюк заметушився. Дуся вимикає світло.

Воротюк. Для чого ти?

Дуся. Не хочу, щоб мене тут бачили.

Воротюк. Давай у вікно. Тут не високо.

Дуся. Нічого я не вкрала... не накоїла. Можу й через двері. А по-друге, не хочу, щоб у моїх дітей була мати каліка.

Воротюк. Де вони в тебе, ті діти?

Дуся. Думаєш, як розлюбив, то й не матиму? Скільки захочу.

Голос із надвору. Геннадію Петровичу, це я, Лященко. *(Заходить)*. Голоси чути — чую, а нікого не бачу. Чого у вас темно?

Воротюк. **Що вам потрібно?**

Лященко. Я по дорозі. Бачу, світиться. Можна сказати, візит ввічливості. *(Співає)*.

Не хочу розмовляти, коли темно.

Чому повинен в темряві я скніть?

Якщо у вас тут справа не таємна,

Тоді, прошу вас, світло увімкніть.

Воротюк. Чому таємна? **Що від мене треба?**

Яке вам діло, сам я тут чи ні?

Не приміряйте кожного до себе.

Приймаю тільки у приймальні дні.

Лященко *(з підозрою)*. Усіх?

В о р о т ю к. Усіх.

Л я щ е н к о. Ввімкніть, будь ласка, світло.

В о р о т ю к. Не увімкну.

Л я щ е н к о (*у гніві*). Ввімкніть! Мені набридло
У темряві стовбичить.

Чи не досить?

Д у с я. Чого з'являється, як ніхто не просить?

Чути, як за вікном гупнуло.

Л я щ е н к о. Шановна, куди ви? (*Багатозначно*).
Геннадію Петровичу, мені і в голову не могло при-
йти...

В о р о т ю к (*обурено*). Що?

Л я щ е н к о. Щоб у кабінеті... з кимось... такої
пори.

В о р о т ю к. Сієї секунди щоб я вас не бачив!

Л я щ е н к о. А ви мене й так не бачите. Мене аб-
солютно не обходить, з ким ви у вільний час розва-
жаєтесь. Мені що? Добра вам бажаю, і тільки. По-
вірте, нікого я тут не бачив, навіть вас, якщо хочете...

В о р о т ю к. Геть! Бо як увімкну світло...

Л я щ е н к о. Тоді не вмикайте. До зустрічі, Ген-
надію Петровичу, у більш підходящій обстановці.

З а т е м н е н н я.

Ранок. За столом В о р о т ю к. Заходить Лебідь.

Л е б і д ь (*ще з порога*). Геннадію Петровичу, ура!
Шефи приїхали!

В о р о т ю к (*радісно*). Де вони? (*Схоплюється з
місяця, йде до дверей*).

Заходять троє військових — Віктор, Гурам, Марат.
Стали, як по команді, долоні — до пілоток.

В і к т о р. Прибули у ваше розпорядження, това-
ришу голова. Рядовий Сахно. Комбайнер. (*Відреко-*

мендовує інших). Гурам Цівцінадзе. Механік. Марат Колесник. Комбайнер.

Воротюк. Вільно. *(Підходить ближче, тисне кожнотому руку)*. А як же з навчанням? З удосконаленням військової майстерності?

Віктор. Відмінники бойової і політичної підготовки.

Воротюк. Командування ваше, бачу, слів на вітер не кидає. Минулого тижня закинув був слівце... так собі... про всяк випадок. А це подзвонив — і ви тут як тут. *(Оглядає з ніг до голови)*. Комплекції нічогенькі, чи й знайдуться на вас комбінезони?

Вбігає Дуся. На військових — глип-глип.

Воротюк *(до Дусі)*. Чого тобі?

Дуся. Люсі тут не було?

Воротюк. А чого їй тут бути?

Дуся *(ще раз — глип-глип)*. Ніколи мені з вами... Побігла. *(Вибігає)*.

Гурам *(услід)*. Глазціша якіє... Відал, Марат?

Марат *(сміється)*. Кому що, а Гураму — глазціша!

Вбігає Люся. На військових — нуль уваги. Це тільки здається так. Насправді ж, раніше ніж слово вимовити, одним поглядом кресонула по трьох.

Люся *(вдаючи розчарування)*. І тут немає... Де ж вона поділася?

Лебідь. Хто?

Люся. Дуся. Казала, ніби в контору... *(Вибігає)*.

Гурам *(до Воротюка)*. У вас все такіє?

Лебідь. Які?

Гурам. Глазастіє?

Лебідь. Є й глазастіші. За часів Богдана Хмельницького два полковники і п'ятеро хорунжих побралися з нашими вишневодолинянками.

Воротюк. А в громадянську — один комісар і два інтенданти.

Г у р а м. Попробуй с такімі не побраться! А сейчас?
В о р о т ю к. Головним чином Київ сватає. (До Ле-
беда). Обмундирувати — і в поле. Там і харчувати-
метесь, без відриву від жнив.

М а р а т. Все одно де, аби вволю.

В о р о т ю к. Є ще запитання? Немає? Бажаю ус-
піху.

Л е б і д ь. За мною!

Військові крокують за Лебедем, співають.

Ми солдати, ми солдати, ми солдати,

Вмієм сіять, вміємо збирати.

А покличе Батьківщина-мати,

Будем рідну землю захищати.

Раз-два!

Рівняйся на пшеничний лан!

Раз-два!

Дамо подвійний план.

В о р о т ю к (услід, весело). Оце, здається, воно —
двох зайців одним пострілом: і врожай зберемо, і дів-
чата нікуди не втечуть.

З а т е м н е н н я.

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Кімната. На стіні портрети Шевченка і Пушкіна, обрамлені
рушниками. Біля вікна стіл, кілька стільців. На одному По-
л и в' я н и й читає газету. Видно лише півчуприни. М у с я д и-
виться телепередачу.

Стук у двері.

П о л и в' я н и й (опускає газету). Хто там?
(Встає).

Одчиняються двері. Входить Л я щ е н к о.

Лященко. Не ждали, Федоре Пилиповичу?
Полив'яний. Що ви, Іване Ладимировичу!
Завжди вам раді — і я, і Маруся.

Лященко (роздивляється). Де ж вона?
Полив'яний. Десь по хазайству... Сідайте,
Іване Ладимировичу. (Підняв пальця, ніби згадав
щось). Сію секунду. (Відчинив двері). Марусю!

Входить Маруся, вітається з Лященком.
(Ладно). Зметикуй що-небудь. Гість у нас.
Маруся Кузьмівна підходить до Мусі, шепче їй щось на вухо.
Потім обое заходилися накривати на стіл. Тим часом Полив'яний
крутнувся туди-сюди, і вже на столі пляшка з рідиною
червоного кольору і дві склянки.

Полив'яний (наливши, скрушно). Ой Іване
Ладимировичу...

Лященко. Що таке, Федоре Пилиповичу? (Бере
пляшку, роздивляється). На морквяний сік уже пе-
рейшли?

Полив'яний. А що? Уявіть собі, дуже смачно.
(Наповнивши склянки). Спасибі, Іване Ладимирови-
чу, що не забуваєте.

Лященко (випивши). Власної фабрикації?
Полив'яний. Маруся... на соковижималці. Не-
замінний, уявіть собі, напій.

Лященко. Як так пригощатись, довгожителем
можна стати.

Полив'яний. Чого б і ні? Ще й до всього без-
платно...

Знадвору долинає солов'їне тьохкання. Таке переливчасте —
хоч-не-хоч заслухаєшся.

Полив'яний (українським здивованим). Диви... У лип-
ні — солов'ї. Чудасія, та й годі.

Муся (заметушилась). Я пішла...

Полив'яний. Ти б нам іще ковбаски домашньої...
з холодильника.

Знову затюхало. Ще ближче.

(Здогадавшись, відчиняє вікно, висовує голову). Еге-ге. Он воно хто! (Сердито). Чого розсвистався тут?

Голос із надвору. Якщо солов'ї не до вподоби, можу по-зовулячому.

Чути, як закувала зозуля.

Полив'яний. Чи не для тебе, донечко, ці концерти? (Тоним наказу). Нікуди мені не йди! (У вікно). Ану, звідси подалі!

Голос із надвору. Не дуже-то. Я унікал. Знаєте про це?

Полив'яний. Що-що?

Голос із надвору. Дивіться, щоб не прогадали. У мене абсолютний слух. Єдиний на всю Вишневу Долину.

Полив'яний. Хто тобі сказав?

Голос із надвору. Муза Софронівна.

Полив'яний. То й свисти під її вікнами. А сюди дорогу забудь! (Зачиняє вікно). Чортійщо у вяті лізе. (До Мусі). Дивись мені!

Муся. Іще чого... Пішла я... (Виходить).

Полив'яний (гірко). Нікуди, кажу, не йди, а вона йде. Ну, хай би вже йшла, та не зраду.

Зовсім близько, ніби під самим вікном, залунала пісня.

Я не аварець, не грузин,
Та й живемо не в царські роки.
Навіщо викрадать любов?
Для чого ці нічні наскоки?
На поклик юної душі
Вона сама до мене прийде.
І хоч мовчить, а хоч кричить,
Венерою для мене зійде.

Полив'яний. Викраде, сучий син. Ось побачите!

Лященко. Заспокойтесь. Хіба не чули: сама прийде.

Полив'яний. Хто?

Лященко. Ваша Муся.

Полив'яний. Сама? До того нещастя? Хай тоді викрадає... (Трохи помовчавши). У справах, Іване Ладимировичу, чи в гості?

Лященко. По вашій цидулі.

Полив'яний (аж просіяв). По моїй? Краще не придумати.

Лященко. Можна й краще. І набагато. Не те написали.

Маруся Кузьмівна. Казала ж тобі: не пиши. Як знала...

Полив'яний (раптом зі'явши). Не те?

Лященко (киває головою). Воротюка големи руками не візьмеш. Пишете: він про майбутні кадри не дбає... Дбає, Федоре Пилиповичу, ще й як! У далеке заглядає. Он Муза як не перерветься зі своїм музичним вихованням. А це вам не дірка від бублика. (Пауза). Далі пишете, що, мовляв, у цій ситуації через п'ять-десять років буде? Нічого не буде. Техніка яка! Навіщо стільки людей у селі? Хай ідуть у промисловість, поповнюють робітничий клас. Це теж потрібно. Природний процес.

Полив'яний. Що ж тоді?

Лященко. Не знаю.

Полив'яний (підсовує закуску). Подумайте, Іване Ладимировичу, я ще наллю. (Наливає).

Лященко (замахав руками). Ні краплі! Краще скажіть, що за дитячі фотографії в його кабінеті?

Полив'яний. Своїх не має, то чужими тішитися. Аж до смішного. Стріне на вулиці школярика — перший здоровкається.

Лященко. Чужими тішитися? Ви певні?

Полив'яний. Хіба щось інакше?

Лященко. Користується тим, що женихів бракує. Оце, Федоре Пилиповичу, воно!

Полив'яний. А я й не туди... То-то одна поповнішала. А кавалера щось не видать.

Маруся Кузьмівна. Таке безкавалер'я... Нещасні дівчата!

Лященко. От-от-от! Загуркотить ваш Воротюк. І безповоротно.

Полив'яний. Дорогенький Іване Ладимировичу! Кажіть. Не було ще такої вказівки, щоб я не виконав. На всіх нарадах за приклад ставили...

Маруся Кузьмівна. Бджолами командуєш — і досить. Для чого тобі ті вказівки?

Голос із надвору. Мусю! Ідеш чи ні?

Лященко. Хто це?

Полив'яний. Та сама... (показує на живіт).

Лященко. Хай знайде.

Полив'яний. Люсю, знайди-но!

Лященко. Як її по батькові?

Полив'яний. Сергіївна.

Заходить Люся. Вітається. Зразу видно: на якомусь там місяці.

Лященко. Сідайте, Людмила Сергіївно.

Люся. Звідки знаєте, що Сергіївна?

Лященко. Начальству належить знати все. Людина офіційна, перебуваю тут у важливій справі. Дійшло до нас... аж у район, що у Вишневій Долині погано з кадрами, низька народжуваність...

Люся. Неправда. З того часу, як Геннадій Петрович головою, дітей побільшало.

Лященко. Відколи головою? Чим пояснюєте?

Люся. Все робив, щоб ясла і дитячий садок відкрили найскоріше. Зняв будівельників з важливого об'єкта, перекинув сюди. Звільнив матерів від домашнього клопоту, догляду за малими. Тепер у нас так: учись, працюй і народжуй. Жодних тобі перешкод.

Л я щ е н к о. Матерів-одиначок багато?

Л ю с я. У нас це слово заборонене. Мати, що має дитину, — не одиначка. Матір ніхто не замінить. Ніхто! Мати — для того, щоб мати. Й не я буду, якщо не матиму.

Л я щ е н к о. Воротюком, бачу, задоволені?

Л ю с я. Чого б і ні? Молодий, розумний. І робить не так, як декому хочеться. Тому й ладиться в нього. Живе своїм розумом. *(Оглядається)*. Мусю, де ти?

П о л и в ' я н и й. Здоганяй. Уже в клубі.

Л ю с я *(недоволено)*. Ото ще! Чого ж кликали? *(Швидко виходить)*.

Л я щ е н к о. Таки важкенька. Загуркотить ваш Воротюк іще цієї осені. *(Бере пляшку, наливає)*. А тепер можна й по другій.

З а т е м н е н н я.

Картина четверта

Освітлюється сцена. Обстановка першої картини. Увінчані пшеничними вінками, виходять Марат, Гурам, Віктор. За ними — Петрик і Злопам'ятний. Теж у вінках. Їм назустріч — Дуся, Люся, Муся з короваєм на вишитому рушникові. За ними — Лебідь, Воротюк, інші.

Дівчата підносять солдатам коровай. Ті беруть, по черзі цілують. Заодно і дівчат.

В о р о т ю к *(стає на пеньок, що біля молодої грушки)*. Товариші! Славні воїни наші! Поздоровляю з успішним завершенням жнив. Тиждень — і все зібрано до зернини. А що це означає? Дуже багато. Продовольча програма — це, насамперед, зібрати до грама. До останнього грамика. А коли й урожайність підвищимо, то буде наша Батьківщина на коні, та ще й на буланому.

Оплески.

Г у р а м. Товарищ председатель, разреши спросить.

В о р о т ю к. Давай, Гурам.

Г у р а м. Что за симпатичные домікі возводяться на околiце?

В о р о т ю к. Житимуть у них молоді подружжя. Електроплити, ванни. Ну, й, звичайно, гаражі. Це тільки початок. Скоро перебудуємо все село.

Г у р а м (до Віктора). Відал міндал?

Де не взялися троїсті музики: Злопам'ятний з бубном, Муза Софронівна зі скрипкою і Петрик з гармонькою, перезирнувся й заграли. Першими кинулися до дівчат Г у р а м, М а р а т і Віктор. Невдовзі до музик підключається і Л ь о н ь к о зі своєю сопілкою.

Д у с я (опинившись в Гурамом на краю просценіуму, зупиняється). А вас, товаришу воїн, не одна, мабуть, удома виглядає?

Г у р а м. Виглядивалі і пересталі.

Д у с я. Чому? Хіба таке буває?

Г у р а м. Дважди сверхсрочник я, понимаєш? (Зазирає їй у очі). Но что-то мне подсказывает, что на третій срок не останусь. Сlišш, большеглазая? (Танцюють далі).

Л ю с я (опинившись на цьому ж місці з Маратом). Скоріше демобілізувайся, бо вже помітно...

М а р а т (цілує Люсю). Ой, сонечко ти моє! (Віходять убік).

Л ь о н ь к о стежить за Мусею і Віктором. Видно, переживає. Та ось Віктор наступив Мусі на ногу і та підстригнула. Л ь о н ь к о не витримує і зі словами: «Це тобі не за штурвалом стоять, тут слух потрібний» перехоплює Мусю і хвацько танцює з нею далі.

Г у р а м (опинившись знову на краю просценіуму). Чем пиль глотать, не лучше ль нам в колхозном саду прогуляться?

Д у с я (скинувши на партнера очі). А не заросимось?

Г у р а м. Что ти, Дуся? Какава роса пополудні?

І, танцюючи, зникають всі до одного. Крім В о р о т ю к а і Л е б е д я. З'являється Л я щ е н к о у темних окулярах. Почувається вільно, ніби давній знайомий.

Л я щ е н к о. Я до вас, Геннадію Петровичу. Здрастуйте.

В о р о т ю к. Прошу.

Л я щ е н к о. Розмова буде конфіденційна.

В о р о т ю к (до Лебедя). Вибачте.

Лебідь іде.

(До Лященка). Даруйте, хто ви?

Л я щ е н к о. Не впізнали? Лященко.

В о р о т ю к. Маю на увазі вашу теперішню посаду.

Л я щ е н к о. Справа не в тому — «хто», а в тому — «що». Я до вас, Геннадію Петровичу, з найкращими намірами. У моїй прихильності до вас ви мали змогу переконатись.

В о р о т ю к. Слухаю.

Л я щ е н к о (озирнувшись). Вам, напевно, відомо: для того, щоб одержати високу нагороду, ви недобрали якийсь там дріб'язок. Буквально півтора-два центнери з гектара. Тобто стільки, скільки не вистачає району, щоб вийти у передові.

В о р о т ю к. А все через овес...

Л я щ е н к о. Діло можна поправити.

В о р о т ю к. Постараємось. У найближчому майбутньому.

Л я щ е н к о (озирається). Ні, зараз. І тоді — зазвучимо на всю область.

В о р о т ю к. Яким чином?

Л я щ е н к о. Уточніть показники. (Озирається, співає).

Зазвучимо на область,
Зазвучимо на область.

І, будьте певні, матимем навар.
У вашу вірю чесність,
У вашу вірю доблесть —
Добавте два центнери на гектар.
Перевірять не будем,
Перевірять не будем —
На вірну дружбу ось рука моя.

(Простягує руку).

Добавте — і забудем,
Добавте — і забудем.
На грудях наших щось і засія.

В о р о т ю к. Кажете, на область? І тільки через те, що я збрешу?

Л я щ е н к о. Навіщо так? Йдеться про якусь мізерію, яка в масштабі області — крапля в океані.

В о р о т ю к. Гаразд. Обговоримо вашу пропозицію на правлінні.

Л я щ е н к о *(як не підскочить)*. Що? Ніякої пропозиції! Ні я вас, ні ви мене... *(Зникає)*.

З а т е м н е н н я.

Картина п'ята

Розсовується завіса. Обстановка першої картини. Біля телефону чергує Злопам'ятний. Час від часу знімає трубку, відповідає: «Немає», «У районі», «А я знаю, чого він там? Не кіно дивиться». Входить Лебідь.

Л е б і д ь *(кивнувши на телефон)*. Хто? Не Геннадій Петрович?

З л о п а м ' я т н и й. Ні, Степане Герасимовичу. Всі питають, що він там робить. Що казати?

Л е б і д ь. Кажіть: засідає.

З л о п а м ' я т н и й. А насправді?

Л е б і д ь. Пояснення пише. Хтось там не погодився з висновками комісії, ну, й зажадав пояснень.

Злопам'ятний. Видно, не служив наш голова в армії. Як на мене: раз-два — і готово. Два дні вже пише. Ліпше б робив щось.

Лебідь (по паузі). Не дзвонив?

Злопам'ятний. Аж двічі. Питав, що робимо... Ну, й чи Люся не обродилася.

Лебідь. А ви?

Злопам'ятний. Сказав, перед посівною агрегати перевіряємо.

Лебідь. А про Люсю?

Злопам'ятний. Все, як є... Нашого, чоловічого, полку, кажу, прибуло.

Лебідь. А він?

Злопам'ятний. «Молодця, Люся! Поздоровте, каже від мого і свого імені».

Лебідь. І все?

Злопам'ятний. Ні. Вже скоро, сказав, ждіть.

Вбігає Льонько. Забігав очима по кабінету.

Льонько. Не приїхав?

Лебідь. Ні.

Льонько. І не дзвонив?

Злопам'ятний. Дуже коротко.

Льонько. Ну, скоро він там?

Лебідь. Туди попадись... (Пауза). Отакі, брат, Леоніде, діла: працюєш погано — смикають, добре працюєш — ще дужче смикають. Доведеться, мабуть, регулювати між тим і другим.

Льонько. Ви для мене загадка, Степане Герасимовичу. Кинули науку, знехтували високим становищем — і заради чого? Заради того, щоб повернутися до супісків, де вашу пуповину закопано?

Лебідь. помиляєшся. Щоб і луки відновити, і чорногузів повернути, і змінити структуру ґрунту, і...

Вбігає Муза Софронівна. Вона вкрай схвильована.

Муза Софронівна. Другий день... Ну де він? Може, нещастя якесь?

Лебідь. Дзвонив недавно. Не хвилюйтесь, Музо Софронівно. Ось-ось буде.

Воротюк (не ввійшов, а влетів). Вітаю! (Побачивши дружину). Одну секунду. (До Лебеда). Доповідайте, Степане Герасимовичу.

Лебідь. Техніка готова. Стоять коні на припої... У бій хоч зараз.

Воротюк. А що думаєте? Для нас із вами це навіть більше, ніж бій. Не щось, а посівна! Секунди не прогаяти! А тепер лишіть мене з Музою Софронівною, два дні не бачились.

Лебідь, Льонько і Злопам'ятний виходять.

Воротюк (наближається до Музи Софронівни). От ми і вдох...

Муза Софронівна. Чого так довго? Геть перехвилювалась. (Підставляє щоку). Поцілуй.

Воротюк (не чекав цього). У робочому кабінеті? (Нарешті зважується). Де ж ще, як вдома майже не буваєш? (Обурено). Чорнильні душі! Їм усе щоб детально: від кого поважчала Люся? А вона, між іншим, уже полегшала. Де вечорами пропадає Дуся? І хто учашає до Мусі? Ну, й про дітей... (Показує на фотографії). Мовляв, чії вони?

Муза Софронівна. А ти що?

Воротюк. Раз написав — не так, другий — знов не так. Тоді я збрехав — і вийшло так.

Муза Софронівна. Ти? Збрехав?

Воротюк. Щоб одчепились. Роботи он скільки! Потрібно було звідти вирватись. Написав, що мої вони, всі до одного. (Сміється). Ну, й відпустили. Хай думають, що хочуть.

Муза Софронівна (підозріло). Для чого ти?

Воротюк. Кажу ж, хотів вирватись.

Муза Софронівна (з більшою підозрою).
То-то крайнє на тебе схоже... Лоб, підборіддя...

Воротюк. Ти що, їй-богу?

Муза Софронівна (не перестає дивитися на фото). Вилите.

Воротюк. Не забороню ж йому.

Муза Софронівна. Що?

Воротюк. Бути вилитим. Природа мудра: наділяє зовнішнім виглядом і розумом не так, як нам хочеться, а як сама вважає за потрібне. Уяви собі, що було б, якби людина сама себе вибирала?

Муза Софронівна. Уявляю... (Важко дихаючи). Ой, дурна я, дурна... Вірила тобі, як нікому. Сміялася з поголосок. А воно...

Воротюк. Ти що надумала? Викинь з голови! Був певний, зрозумієш... що в тебе добре серце... Інакше б не пообіцяв...

Муза Софронівна (насторожившись). Що?

Воротюк. Усиновити.

Муза Софронівна (більш ніж здивовано). Як?

Воротюк. Усім гамузом.

Муза Софронівна (кривь сльози). Правду люди казали!..

Воротюк. Що казали? Можу й не усиновляти, якщо ти проти. Але чому? Від тебе нічого не вимагається. В кожній дитині є мати. Підростуть, колгосп їх вивчить, матимемо добрих спеціалістів. Музичне виховання, звичайно, за тобою.

Муза Софронівна (підходить упритул, співає).

Скажи: твої чи ні,
Лиш чесно, без брехні.

Воротюк.

І наші, і твої,
Однаково чії.

Показує на плакат, на якому написано: «Діти — наше майбутнє».

Читай он!

Муза Софронівна. Не крути!

Воротюк. Стривай, для чого ти?

Муза Софронівна.

Ой, горенько моє,

Признайсь, добром прошу.

Воротюк.

Кажу, як справді є,

Йй-богу, не брешу.

Мені байдуже те,

Хто мати, хто отець.

Нехай собі росте

Майбутнього творець.

Людей із них зроблю,

Як стану за отця.

Тебе ж любив, люблю —

Йй так буде до кінця.

Освітлюється екран монітора, на якому з'являється зображення Дусі.

Дуся. Геннадію Петровичу, можна вас попросити?..

Воротюк (*перебиває*). Преси так, щоб Муза Софронівна чула. Віднині всі прохання ми слухаємо колегіально.

Дуся. При Музі Софронівні? (*Запнулась*). Можна й при Музі Софронівні. (*Пауза*). Чи не пора рекордсменкам раціон збільшити?

Воротюк. З цим питанням звертайся до зоотехніка. З питань екології — до товариша Лебедя. Зрозуміла?

Зображення гасне. Муза Софронівна подріботіла до дверей. Воротюк слідом, на прощання хоче поцілувати. Різко одвернувшись, Муза Софронівна виходить.

Воротюк забігав по кабінету. Раптом зупиняється перед фотографіями.

(*Невесело*). Дітки мої любі! Бачите, що діється? Замість ревнувати, краще б подарувала мені одного-двох. Хай би і вони тут красувалися... разом з вами.

Освітлюється екран. На ньому — Дусине зображення.

Дуся. Ви самі, Геннадію Петровичу?

Воротюк (насторожено). Ну, сам. Чого тобі?

Дуся. А можна до вас звернутися з проханням, в яким до товариша Лебеда чи зоотехніка звертатися якось не випадає?

Воротюк. Куди гнеш?

Дуся. Поздоровте Люсю в синочком.

Воротюк. Уже.

Дуся. Коли ж ви встигли?

Воротюк. По телефону.

Дуся. А тепер особисто. Йй буде дуже приємно.

Воротюк. Усе?

Дуся. Все.

Воротюк. Вимикайся, прошу. Усіх поздоровлятиму — персонально і заочно. За цим затримки не буде. Поздоровляти — не народжувати. (Зображення гасне).

Картина шоста

Обстановка першої картини. В глибині — на одному з дерев — два чорногузи. Облюбовують місце для гнізда. У кабінеті до трьох фотографій додалася ще одна.

Із-за лаштунків виходять Петрик і Злопам'ятний. Жваво розмовляють.

Петрик. Ну що ти, Яшко, городиш? Воротюка — і знімати? Де ти це викопав?

Злопам'ятний. І не просто знімати, а з тріском. Полив'яний казав.

Петрик. За віщо?

Злопам'ятний. За дітей. Ну, хто б усиновляв стільки чужих? Тут щось не те.

Петрик. Не мели дурниць.

Злопам'ятний. Ніякі не дурниці. Ситуація якраз сприятлива. (Повів оком туди-сюди). Я б і сам... якби молодший був.

Петрик. Треба щось придумати. Ні-ні, не може такого бути. (*Ідуть*).

З'являються Воротюк і Лебідь.

Лебідь. Ну, й чим кінчилося?

Воротюк. Погрожують зняти з роботи. Строга-ча записать.

Лебідь. Навіть отак?

Воротюк. Вимагають доказів. А де я їх візьму? Знайшлися б їхні батьки — справа інша. А де вони? (*Пауза*). Ну й релігійну секту пришивають, мовляв, до постів повертаємось, послаблюєм трудовий фронт.

Неждано-негадано вривається жіночий голос: «Прилетіли! Прилетіли!» Затим з'являється Оксана Карпівна.

Оксана Карпівна. Лелеченьки! Ріднесенські! (*Побачивши Воротюка і Лебедя*). Здрастуйте. (*Дух перевівши*). Сів один на леваді і головою мені покивав. Поздоровкався, мабуть. І на дереві он. (*Показує*).

Воротюк стає на пень, оглядає село, мов стратег — поле бою.

Воротюк. Черногузи-то прилетіли, а ваша Софійка де?

Оксана Карпівна. Офіцерика десь підчепила. Він і завіз її кудись. Удвох тепер служать.

З'являються Петрик і Злопам'ятний. За ними — Льонько.

Льонько. Поздоровляю, Геннадію Петровичу! На вашому осокорі лелека з лелечихою гніздо мостять.

Воротюк (*радісно*). Що й треба було довести. З весною, товариші! З чорногузами. (*До Лебедя*). Поздоровляю, Степане Герасимовичу. Ваша заслуга. (*До всіх*). Як здоров'ячко? Не підводить?

Петрик. Після курортів — як дуби!

Злопам'ятний. Як почав постити, не треба й медицини.

Воротюк. Гаразд. Із чим до мене?

Злопам'ятний. Не підведем, Геннадію Петровичу. Ні ми, ні онуки.

Воротюк. Не розумію.

Злопам'ятний. Мій халамидник додому прибився. Команди жде не діждеться.

Воротюк. І де ж він?

Злопам'ятний. Хотів був сам іти, а я йому: «На місці — кроком руш!» — «Ну добре, сказав, ідіть, дідуню, ви, а я тим часом очима покліпаю». Дуже сором'язливий став. «Хто ж, питаю, кому не понаравився: ти місту чи місто тобі?» А він: «У Вишневій Долині тепер так цікаво! Свої сопілкарі, троїсті музики, котеджі... Скоро й асфальт буде».

Воротюк. Як перекліпає, хай приходить. А в тебе, Леоніде, що?

Леонько. Пошліть мене на курси механізаторів.

З усіх, що повернулися, — я перший претендент.

Лебідь. помиляєшся, голубе. Перший повернувся я. Так і буде записано в історію села.

Леонько (*визивно*). Ви коли повернулися? Через скільки років?

Лебідь. Через двадцять сім.

Леонько. А я ще з дороги. Ось так! Не покидаючи Вишневої Долини. Діду Петрик, підтвердіть.

Петрик. Таки так.

Леонько. Клянусь чорногузами: довір'я виправдаю!

З'являється Муся.

Муся. Радуйтеся, Геннадію Петровичу. Новина, та яка!

Воротюк. Якщо «та яка» — радіуюсь.

Муся. Євген додому повертається. Побігла мати на автобусну зупинку зустрічати.

Воротюк. Хто тобі сказав?

Муся. Біжить і всім телеграму показує. На своєму небі старенька.

Воротюк (*дивиться на годинник*). Автобус уже прибув. Ану, ходімо.

До контори наближаються Оксана Карпівна, Євген у респіраторі і спеціальних окулярах, Дуся, ще дехто.

Оксана Карпівна (*до Євгена*). Зніми ж уже, синочку, те, що на тобі. (*До Дусі*). Що йому поробилося?

Дуся. Ой мамо, не питайте. Влаштувався був на цементний завод. А повітря там — не вишневодолинське. Ото, кажуть, натягнув на себе і не показується. (*До Євгена, голосніше*). Вишнева Долина! Приїхали! Сам знімеш чи допомогти?

Євген знімає респіратор, глибоко дихає і... падає.

Оксана Карпівна (*заломивши руки*). Ой синочку! Ще й на поріг не ступив...

Лебідь. Од свіжого повітря... Зараз опритомніє.

Дуся (*торсає брата за плече*). Євгенчику, ти дома. Ось твоя матінка. А це — Геннадій Петрович...

Євген (*через силу*). Що завгодно, Геннадію Петровичу! Хоч і гній розвезити... (*Встає, дихає на повні груди*). Здрастуйте, люди добрі. Раю такого, як Вишнева Долина, ніде немає. (*Співає*).

Село моє, мої горласті півні,
Садок вишневий, небо голубе.

Де б я не був — на півночі, чи півдні, —
Село моє, я згадую тебе.

Цвітіння саду і поля зелені,
І жайвір, як пропелер, угорі.
І перший спілий колосок у жмені,
І спів дівчат, які вже на порі.

З тобою я щодня і щохвилини,
З тобою я журюся і сміюсь,

Щасливий будь, мій раю тополиний.
Де б я не був, до тебе повернусь.

Оксана Карпівна. От і добре, що повернувся...

Євген. Міг би й раніше. Та ніхто за цей час ні слова, ні півслова — ні ви, мамо, ні сестричка, ні друзі...

Дуся. Про що?

Євген. Про будівництво. Тепер до Вишневої Долини посунуть! Але я — перший.

Лебідь. Перший? Я повернувся, коли ще на вигоні гуси паслися.

Воротюк. Не будемо затримувати. Іди, Євгене, відпочивай з дороги, бо завтра не буде коли.

Євген. А що завтра?

Воротюк. Посівна, Євгене!

Оксана Карпівна, Дуся і Євген ідуть.

(До Петрика і Злопам'ятного). Вам теж не завадило б. Набирайтеся сил, товариші.

Петрик (несміливо). Справа у нас, Геннадію Петровичу. Екстрена.

Воротюк. Чого ж мовчите?

Петрик. Давай, Тихоновичу!

Злопам'ятний. Ліпше ти. Раз-два — і готово! По-воєнному.

Петрик. Командою тут не можна. Прийшли, Геннадію Петровичу, щоб низенько вам уклонитись. (Уклоняються).

Воротюк. Це я вам повинен уклонитись.

Петрик. То само собою...

Злопам'ятний (більш ніж здивований, смієся Петрика за піджак). Про діло давай.

Петрик. А я хіба про що? Давай ти, якщо не забув.

Злопам'ятний. Щоб Злопам'ятний — та забув!

(До Воротюка). Дійшло до нас, Геннадію Петровичу... може, й брешуть? Але... немовлят у селі скільки! А батьків не видать.

Воротюк. На жаль.

Злопам'ятний. Ми то здогадуємось... Ой Геннадію Петровичу! Чого, правда, по молодості не буває.

Воротюк. Ну-ну?

Петрик. Чули і не знаємо: вірити чи ні?

Воротюк. Кому-чому?

Петрик (Злопам'ятному). Кажі, Тихоновичу!

Злопам'ятний (не зразу). Нібито не одне дитинча всиновити збирається.

Воротюк. Припустимо.

Злопам'ятний. Ми сіли, прикинули... І що ж виходить? Через якихось там двадцять років у Вишневій Долині будуть майже самі Геннадійовичі. Наче й непогано, але... Як же ті Геннадійовичі на це подивляться? В одному селі — і стільки. От Петро Самійлович і каже... (До Петрика). Ну, що ти сказав?

Петрик. Нехай би і Яковичі були. (Показує на Злопам'ятного). І Петровичі... (Показує на себе). Хіба ми що? Не можемо всиновити? Та й вам буде легше. Ми ж таки чоловіки і повинні підсобляти один одному.

Злопам'ятний. І підсобляти, і виручати...

Раптом у сільську тишу вривається пісня. Точніше, дві пісні — народна і сучасна. З одного й другого кінця села. Цей дивовижний пісенний перегук нав'яв комсомольцям двадцятих років згадку про молодість, зворушив до сліз.

Петрик (переклінуючи сльозу). Диви... Молодість наша вертається.

Злопам'ятний. І тут, Самійловичу, вперед — у минуле. А то як не гучномовець, то ходячі транзистори.

Пісні даленіють. Усі мовчать, як заворожені.

В о р о т ю к. Ще б слухав... Ах, краса! А воно б і непогано завернути все добре, що занедбали. Маєте рацію, Петре Самійловичу.

П е т р и к. То як, Геннадію Петровичу: заяви писати чи спершу з матерками домовляйтесь?

В о р о т ю к. Домовляйтесь. (Пауза). А тепер — як бути з Леонідом? Посилати його на курси чи нехай ще корми підвозить?

З л о п а м' я т н и й. Знаю його батька... Правда, сини за батьків не відповідають...

В о р о т ю к. Що знаєте?

З л о п а м' я т н и й. Ще тоді, як накладалися податки на яблуні-груші, його батько садок вирубав.

П е т р и к. Хіба тільки він? Я теж вирубав. Не було чим платити.

О к с а н а К а р п і в н а (до Злопам'ятного). Коли вже ти, мудрагелю, перестанеш всяку всячину згадувати? До чого тут яблуні-груші? Нехай собі дитина їде, хто ж після нас хліб вирощуватиме?

З л о п а м' я т н и й. Нехай їде. Хіба я що?

О к с а н а К а р п і в н а. Бачу тебе, мудрагелю, наскрізь. Свого онука хотів поза чергою пропхнути, еге ж?

В о р о т ю к. Спеціальностей сотні в нас. На всіх курсів вистачить.

З л о п а м' я т н и й. Більше питань немає. Гвардія, на мене рівняйся!

Виходять. В о р о т ю к і Л е б і д ь заходять до кабінету.

Л е б і д ь. Верх благородства з їхнього боку... І максимум розуміння.

В о р о т ю к. Ви про що?

Вбігає Д у с я. Вигляд розгублений. Нічого не бачить.

В о р о т ю к (стривожено). Що сталося?

Д у с я. Люсин Віталік гудзика проковтнув.

В о р о т ю к (узявся за голову). Ай-ай-ай!.. Нещасна дитина!

Л е б і д ь. На вас лица немає... Часом не ваша вона?

В о р о т ю к. Яка різниця! Майбутній спеціаліст сільського господарства гудзика проковтнув!

Л е б і д ь (вибачливо). Не подумав. Тоді я миттю. «Жигулі» на ходу.

Лебідь і Дуся виходять. Воротюк стає перед фотографіями, ніби вперше їх бачить.

В о р о т ю к (невтішно). «Печу-печу хлібчик дітям на обідчик...» А ви, крім хлібчика, ще й гудзики...

Відчиняються двері. Заходить М а р у с я К у з ь м і в н а.

М а р у с я К у з ь м і в н а. Можна?

В о р о т ю к (удав, що не зрозумів). Що можна?

М а р у с я К у з ь м і в н а. Увійти.

В о р о т ю к. Так ви ж уже увійшли. Що там у вас?

М а р у с я К у з ь м і в н а (мнеться.) Зараз... Ох! (Переводить дух). Таке горе!..

В о р о т ю к. Щось серйозне, Марусю Кузьмівно?

М а р у с я К у з ь м і в н а. Якби не серйозне — не прийшла б. Сію секундиночку... (Дістає хустку, сякається).

В о р о т ю к. А до нас дійшло: пасіку завів Федір Пилипович. Ось, думаю, де розкіш! Тиша, пахоші... Тільки й того, що бджола просурмить біля вуха.

М а р у с я К у з ь м і в н а. Не тиша йому потрібна.

В о р о т ю к. А що? Може, веселощі? Так і цього вистачає. Не я вигадав: кого кусають бджоли, той не скача ніколи. (Сміється).

М а р у с я К у з ь м і в н а. Ні сітка не помагає, ні дим. І під сорочку лізуть, і в штани...

В о р о т ю к. Хай лізуть! Федору Пилиповичу це на користь.

Маруся Кузьмівна. Ні носа вже, ні очей...
Воротюк. То хай кидає пасіку та на роботу виходить.

Маруся Кузьмівна (*враз пожвавішала*). На роботу? На яку?

Воротюк. На ту саму. Навіщо йому те пенсіонерство?

Маруся Кузьмівна. Так і сказать?

Воротюк. Так і скажіть.

Маруся Кузьмівна. Ой, важко йому буде... Якби знали, як важко.

Воротюк. Чого?

Маруся Кузьмівна. Переступити через ганьбу, яку нажив своїм писанням. Зразу казала: нічого й нікуди не пиши, бо оскандалишся. А він: «Хтось же повинен сигналізувати про непорядки. Пишу, мовляв, відкрито, під своїм прізвиськом». Своїм не своїм, а на моє вийшло. Переживає! Ліпше б, каже, до школи не ходив, писати не вмів... (*Пауза*). Яюсь на автобусну зупинку йшли. Спершу повз лан пшеничний, а потім повз овес. Донечці гостинців везли. Так, знаєте, на силу дійшли. Два автобуси пропустили.

Воротюк. Чого?

Маруся Кузьмівна. Через кожних п'ять кроків зупиняється та: «Пшениченько моя люба! При мені ж ти була і вищенька, й колосистіша». А перед вівсом: «Ой вівсе, вівсе, на що ти звівся?» І, не зійди я з цього місця, сльози покотилися. Ніколи не бачила, щоб людина через овес плакала. «Хіба, кажу, Воротюк винуватий, що дощів не було і вигорів той овес?» Отак болить його душа за всяку рослиночку-стебеліночку.

Воротюк. Хай приносить заяву.

Маруся Кузьмівна. Написати, може, й напише, але не принесе. В очі, каже, не можу йому дивитися. Тобто вам.

Воротюк. Хай приносить і не дивиться...

Маруся Кузьмівна. Краще я. Приймайте на роботу, бо... помре від туги по рослиночках-стебелиночках. (*Встає*). Ох!.. Камінь пудовий з душі скинула, а в нього ж він іще важчий. Сьогодні й принесу. (*Збирається йти*).

Воротюк. Хай приносить і не дивиться мені в очі. Я теж не дивитимусь.

Маруся Кузьмівна. А ви чого?

Воротюк. Такого спеціаліста — і не зумів умовити. Відпустив після першої заяви.

Маруся Кузьмівна. Спасибі на добрім слові... Зараз я його до вас і направлю.

Воротюк. Звідки?

Маруся Кузьмівна. А він тут, за конторою. Сію секундиночку. (*Вибігає*).

Воротюк. Поле покликало... Весна! Не може без стебелинок.

Стук у двері. Воротюк підходить до дверей, одчиняє. Перед ним — Полив'яний.

Полів'яний. Можна?

Воротюк (*уникаючи погляду Полив'яного*). Якщо не жартуєте...

Полів'яний (*теж уникаючи*). Віджартувався, Геннадію Петровичу.

Воротюк. Тоді сідайте. (*Повертається на своє місце*). Що бджіл завели — це добре. Меду й вошини на базарі, кажуть, побільшало. Тільки ж стебелиночки засумували за вами. А ви не показуєтесь — ні до нас, ні до них.

Полів'яний (*винувато, вбік*). Ви ж знаєте чого.

Воротюк (*теж вбік*). Не знаю і знати не хочу.

Полів'яний. Шкодную, Геннадію Петровичу, і дуже. Не зрозумів... (*Розчаровано*). Що вже казати?! Нічого не вернеш, шкодуй не шкодуй...

Воротюк. За чим?

Полив'яний. Що раніше, ще до ваших новацій, на пенсію не пішов. Хоча б на рік-два. Не зрозумів я вашого духу протиборства. Нові віяння, видно, не для таких, як я. *(Пауза)*. Був певний, що все розвалиться, все пропаде, що пітом і кров'ю добували. Писав, сигналізував. Чесно, відкрито. Своїм прізвисьцем підписувався. Кому ж і рятувати становище, як не таким, кого в полі кожна билінка знає. То ви гарно тоді сказали. І билінка, і рослінка, і стеблінка... Я ж уже так доглядав їх!

Воротюк. Усе згадали, як на пенсію проводжали.

Полив'яний. Провели по-людському, що там казати. А я писав, до останнього дня мережив. А як побачив Євгена Оксаниного і внука Злопам'ятного, то, вірите, заплакав. І на radoщах, що повернулися, і від того, що маху дав. Геть усе в мені перемішалось. Справді-таки, не для того ви кінчали академію, щоб слухати вчорашній день, тобто мене. *(Пауза)*. Хотите, я напишу на себе анонімку?

Воротюк *(уперше глянувши на Полив'яного)*. Для чого?

Полив'яний. Щоб очиститись. Бо як підписатись, можуть подумати, що у мене не все в ажурі. Анонімки скоріш повірять...

Відчиняються двері. Заходить Лященко. Як завжди, в темних окулярах, при капелюсі.

Лященко *(не впізнавши в спину Полив'яного)*. Спробуйте, товаришу Воротюк, тепер одкараскатись... *(Показує папірець)*.

Полив'яний вихоплює з рук Лященка папірець, рве на дрібні шматочки, затим, похнюпившись, виходить.

Лященко *(сторопіло)*. Як зрозуміти це? Федоре Пилиповичу!

Воротюк. Як кінець вашим перевіркам, товаришу Лященко.

Л я щ е н к о. Глибоко помиляєтесь.
Без стуку в двері заходять Люся й Муся з дитиною. Воротюк забирає в Люсі немовля, починає колисати.

Л ю с я. Прийшли порадувати. Уже Віталік без гудзика. Думала, не переживу...

М у с я (замилувавшись Воротюком). І мое колисатимете?

В о р о т ю к. І твоє, і Дусине... Аби тільки народжували.

М у с я. Я так і знала. Склала правильно. Ану, Люсю! (Починає співати. Другим голосом бере Люся).

Сину мій хороший, втіхо кучерява,
Зліва в тебе луки, гай зелений — справа.

Є де чорногузам нині походжати.

Усміхнись до мене, я твій батько-мати.

Усміхнись до мене і до тьоті Дусі.

Щось і в неї буде у такому ж дусі.

Вам у щасті жити, у добрі зростати.

Є кому вас бавить, є кому гойдати.

В о р о т ю к (у тон пісні). Будемо вас бавить, будемо гойдати...

Л ю с я. Спасибі вам, Геннадію Петровичу, за все... (Забирає дитину). Піду погодую. (Виходить).

Л я щ е н к о (услід). Прошу без сентиментів. (До Воротюка). Якщо, наприклад, додержання кимось із вас постів ще можна якось пояснити, то відносно дітей... даруйте, виправдання ніякого.

М у с я. Ну чому, чому?

Л я щ е н к о. За кількістю народжень Вишнева Долина посідає перше місце в районі. А хто не знає, що в селі майже самі діди і малеча? Звідки такий процент? Може, скажете, чорногузи наносили?

М у с я (цілком серйозно). А хто ж?

Л я щ е н к о. Навіть чорногузів приписали.

В о р о т ю к. Не приписали, а прописали. До Вишневої Долини. Навічно.

Л я щ е н к о. Без персональної справи тут не обійтись. (*До Воротюка*). Полетить же пір'ячко та й на все подвір'ячко...

Відчиняються двері і до кабінету заходять всі персонажі комедії. Крім Люсі.

В о р о т ю к (*до Дусі й Мусі*). А де ж Люся? Чому не разом?

Д у с я. Разом, Геннадію Петровичу. Уже разом. З батьком свого маленького.

В о р о т ю к (*радісно*). Куди ж його чорти носили? Де він?

М у с я (*показує на двері*). Ось.

Крізь відчинені двері заходить Л ю с я. За нею, обережно ступаючи, М а р а т несе дитину. Він у військовій формі. За ним Гурам і Віктор. Гурам когось шукає очима. Побачивши Дусю, поспішає до неї. Д у с я: Черногузи — на літо, а вони (*показує на Гурама, Марата і Віктора*) — назавжди.

О к с а н а К а р п і в н а (*до Мусі*). А твій же де? Л ь о н ь к о (*підходить до Мусі, бере її за руку*). А Мусин — ось.

П о л и в ' я н и й. Таки висвистав...

Л ь о н ь к о. Не висвистав, Федоре Пилиповичу, а висватав.

В і к т о р. Демобілізувались — і до вас. Ні роботи не боїтесь, ні харчів. Приймаєте?

З л о п а м ' я т н и й. Де ж вас подіти? (*З удаваним докором*). Як дівчат вибирали, тоді не питали.

Присутні поздоровляють Люсю й Марата. Сміх, гамір. Надужче радий, здається, Злопам'ятний: не підвела його інтуїція і цього разу.

П е т р и к (*Злопам'ятному*). Усиновили, називається...

Лященко знімає окуляри, довго і старанно їх протирає.

Повільно опускається

завіса.

ПІЗНАННЯ ІСТИНИ

Комедія на дві дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Воротюк Геннадій Петрович — голова колгоспу «Промінь», молодий спеціаліст.

Муза Софронівна — його дружина, вчителька музики.

Ярчук Денис Романович — перший секретар райкому партії.

Лебідь Степан Герасимович — заступник голови колгоспу з питань екології.

Полив'яний Федір Пилипович — агроном.

Маруся Кузьмівна — його дружина.

Колесник Марат — завідуючий Будинком культури.

Яків Тихонович, по-вуличному Злопам'ятний — пенсіонер.

Оксана Карпівна — пенсіонерка.

Євгенія Юхимівна — пенсіонерка.

Легкодух Дарина Климівна — відповідальний працівник народного контролю.

Дуся
Люся
Муся

{ — доярки.

Льонько — мелодій колгоспник, диригент ансамблю сопілкарів.

Чуприна Дмитро Улянович — персональний пенсіонер.

Лященко Іван Ладимирович — заступник директора агропромислового об'єднання.

Секретарка.

Картина перша

Кабінет голови колгоспу «Промінь». На стіні — фотопортрет діда Петрика (Петра Самійловича) в траурній стрічці. Під портретом — столик, на якому снопик пшениці, пучок калини, кошик із яблуками і грушами. Ліворуч — плакат «Діти — наше майбутнє», нижче — фотографія дітей різного віку й статі.

До кабінету, присмучені втраатою, мовчки заходять майже всі персонажі комедії. Розташовуються обабіч столика.

В о р о т ю к *(підійшовши до портрета, не зразу)*. Товариші! Багато чого спроможна людина содіяти: атом розщепити, штучні моря будувати, на іншу планету забратися... Все їй під силу, крім одного: смерть одвернути. Єдина, можна сказати, причина, чому наша комедія починається сумно. Се ля ві, кажуть французи. Таке життя. Але я певний, настане час і «се ля ві» якщо й казатимуть, то хіба що при якійсь аварії чи катастрофі. Наука дійде до того, що людина житиме скільки захоче. А не захоче — це справа її особиста, і смерть викликатиме тоді зовсім іншу реакцію... яку неможливо навіть передбачити. Сьогодні ж у нас горе незглибиме. Не стало Петра Самійловича, першого нашого комунара, зачинателя нового життя у Вишневій Долині. Голова його працювала до останньої хвилини, розум був світлий, що не завжди трапляється з нашим братом...

О к с а н а *(сумно)*. Ой правда...

В о р о т ю к. Людину слід оцінювати по заслугах, тим більше після смерті — вже ж не почує і на вус не намотає. Проте — і я в цьому переконаний — справжнє осягнення подвигу Петра Самійловича ще попереду. Вшануймо ж його світлу пам'ять хвилиною мовчання.

Усі схиляють голови, стоять нерухомо.

Оксана Карпівна (по паузі). Казали, безсмертя собі заробляємо... Та й де ж воно? Немає правдобрця нашого. І в мене... погляньте. (Простягає перед собою руки).

Усі переглядаються. Ніхто нічого не розуміє.

Воротюк. Що таке, Оксано Карпівно?

Оксана Карпівна (показує руки). Не пальці вже, а цурпалки...

Воротюк (збагнувши, що й до чого). Не дивно. Стільки на своєму віку роботи переробили, молока надоїли. Європу можна залити! (До всіх). Молодші, може, й не знають: Оксана Карпівна вручну доїла. Про машинне доїння ще й гадки не було. І перша у Вишневій Долині комсомолка. (До Оксани Карпівни). Правду кажу?

Оксана Карпівна (запишавшись). Знають! Мій правнучок і той... У школі їм розказують.

Воротюк. Заводійкою, кажуть, була. З «опіумом для народу» боролась. (До Оксани Карпівни). Весело життя починалося?

Оксана Карпівна (аж просвітліла). Ой, весело!.. Вечорами, бувало, перелази ламалися. Так ми, щоб не ламалися, хреста з дзвіниці зняли, а в церкві — клуб. Перелази перелазами, а лекції треба слухати. Лектори ж були!.. (Зітхає).

Воротюк. Чого так тяжко?

Оксана Карпівна (скрушно). Не вийшло так, як говорили.

Воротюк. Хто?

Оксана Карпівна. Лектори. Один і пісню був склав. Як же це? (Згадує). «Сонячну комуна побудуєм і собі безсмертя гарантуєм».

Воротюк. Правильно співали. Діла ваші, Оксано Карпівно, безсмертні. І не лектори, а ми винуваті перед вами. Спасибі, що нагадали. Виправимо.

Оксана Карпівна. Що?

Воротюк. Справу з вашим безсмертям. Добро-го художника запросимо. (*До Марата*). Так-так, то-варишу міністр місцевої культури. Це по твоїй лінії. І не менш як народного! Скільки їх, тих перших ко-мунарів, лишилося? На пальцях перелічити. (*До Ок-сани Карпівни*). Портрети з вас намалюємо і повіси-мо не десь, а в Будинку культури, на вічні оглядини. Дивіться, сучасники й нащадки! Ось вони, перші зви-тяжці наші!

Оксана Карпівна (*замахала руками*). Малю-вати? Нас? Отакіх?

Воротюк. Які вже є.

Оксана Карпівна. Не цього мені хочеться.

Марат. А чого ж?

Оксана Карпівна. Закриць — закрили, а за-мість церкви — нічого...

Марат. Як нічого? А Будинок культури?

Оксана Карпівна. То для молодих. А для та-ких, як ми, — хто вже не співає й не танцює? Для душі нашої?

Марат. Чого ж вашій душі треба?

Оксана Карпівна. Того, чого й душі Тихо-новича...

Воротюк. Але ж ви самі того господа скинули!

Оксана Карпівна. Скинули. Не господа по-трібно, а чогось возвишеного, для душі... Он Яків Ти-хонович — який воєнний! — і той про возвишене ду-має. Скажи, Якове, що думаєш!

Яків Тихонович за допомогою жестів і міміки показує щось таке, що й второпати важко.

(*Не зважає*). Щоб із музикою і благоговінням. Тоді б гріхів було менше і не так із села тікали б. Люби-ли б землю, батьків шанували. Менше б сімей роз-падалося...

Воротюк (зацікавившись). Що ж пропонуєте?
Оксана Карпівна. Ракети-кораблі придумали, придумайте й це. Нехай проповіді виголошує не батюшка, а він... (Показує на Марата). І собою нівроку, і голос гучний. Та й культурою завідує.

Воротюк (до Марата). Що скажеш?

Марат. Уявляю себе проповідником! (До Оксани Карпівни). У ризах чи як?

Оксана Карпівна. Одягнись у щось возвишене. Щоб як професор був чи академік.

Марат. А проповіді про що?

Оксана Карпівна. Про любов до землі... і жінки. Про чесність і трудолюбство. Скільки вже таких, що трудитися не хочуть? Чи, може, розучилися? Про святість тих, хто працює, ладить у сім'ї, дітей на добро повертає.

Марат. Де ви про все це вчитали?

Оксана Карпівна. У голові своїй. Вечори довгі тепер, лежиш ото і думаєш, думаєш... (З ноткою жалю). Закрих — закрили, а відкрити — забули...

Марат. А лекцій не хочете?

Оксана Карпівна. На перших словах голова хилиться. Чи лектори не такі, чи лекції? А в наших матерок не хилилися.

Марат. В церкві було веселіше?

Оксана Карпівна. Хіба заснеш, як поклони б'єш? Подумайте, синочки.

Злопам'ятний. Що вже придумаєш? Хіба що танці до упаду? Так це не для нас із тобою, Оксано.

Воротюк. Спасибі, Оксано Карпівно. То Петро Самійлович зі своїми пропозиціями спокою нам не давав, а тепер ви. Чудово! Якраз те, що нам треба. Бо що є в людині найціннішого? (Обводить присутніх поглядом). Це коли вона думає.

Оксана Карпівна. Придумаю ще й не таке, аби виконували.

В о р о т ю к. Перемагає, товариші, хто? Той, хто більше думає. Хто в світі революції робить? Тільки об'являться такі, що думають,— уже й революція. Так от. Питання питань, товариші. І його порушила Оксана Карпівна, чим довела свою життєздатність. *(Зводить погляд на фотопортрет)*. Чув би оце Петро Самійлович! Його приклад — жити в постійному діянні — править нам за науку. Але безсмертя, про яке говорила Оксана Карпівна, даром не дається. Його треба повсякчас завойовувати — у праці, дружбі, вихованні дітей...

М у с я. І в любові...

В о р о т ю к *(зупиняє погляд на Мусі)*. І в любові. Правильно, Мусю! *(Муся захвилювалась, знітилась)*. Для молоді Вишневої Долини у нас є все: Будинок культури на п'ятсот місць, бібліотека, різні музичні інструменти — від кларнета до барабана. Молодь тільки порозбігалась. Але потроху повертаються та й підрастають — і ті, що в школі, і ті, що ось... *(Проводить очима по фотографіях)*. Тут ми думаємо з перспективою. А що маємо для людей старшого віку? Не дуже щось. От давайте і подумаєм. Всі разом. Які в кого пропозиції?

З л о п а м' я т н и й. Тут би скомандувать!..

М а р а т. Під команду ніхто ще не думав.

Довга пауза.

В о р о т ю к *(заохочувально)*. Ну, товариші? Сміливіше!

М а р а т. Дозвольте, Геннадію Петровичу?

В о р о т ю к. Першим поділіться своїми думками товариш Колесник. Слухайте, товариші, і думайте!

М а р а т. А чого б фойє нашого Будинку культури не переобладнати під своєрідний музей і виголошувати в ньому проповіді про комуністичну мораль і високий людський дух? Раз на тиждень. Для цього за-

купити копії знаменитих картин... Таких, що коли на них глянути, то й помирать не захочеться. А поруч розмістити портрети наших славних вишневололинців.

В о р о т ю к (не зразу). В цьому щось є. А й справді, товариші. Як гадаєте?

З л о п а м' я т н и й. Слово «проповідь» відставить! Несучасне. Несе дурманом.

В о р о т ю к. Яків Тихонович мають рацію. Замінімо. Інші пропозиції є? (Оглядає). Немає. Всі за те, щоб у фойє Будинку культури відкрити духовний музей і проводити там не проповіді, а скажімо, слово-слу-жін-ня? (Помічає замішання Злопам'ятного). Якове Тихоновичу, ви проти?

З л о п а м' я т н и й. За себе я не боюсь. Колись начальник міліції оголосив мене персоною грата і ясновидцем. За те, що я — вгадько. От я й думаю: чи не доведеться комусь із вас у міліції пошалатися годинку-другу?

М а р а т. За віщо, Якове Тихоновичу?

З л о п а м' я т н и й. За словослужіння перед мадоннами.

М а р а т. Ну, знаєте... Не релігію ж насаджуємо. Пропагуватимемо мораль нашу, а не якусь.

З л о п а м' я т н и й. Нашу то нашу...

О к с а н а К а р п і в н а. Коли ж буде перша... ця сама... непроповідь?

М а р а т. Як усіх намалюємо.

В о р о т ю к. Проблему возвишеного ми розв'яжемо. За всяку ціну. Без цього який рух уперед? І взагалі, товариші, пощастило нам, та й дуже. Живемо в пору, коли проблем — не позичать. Є що розв'язувати. Що б ми робили без них? Отже, нехай живуть проблеми!

М а р а т. І Люся.

В о р о т ю к (не зрозумівши). Що Люся?

М а р а т. Хай живе!

То там, то тут вихопився смішок. Воротюк непорозуміло дивиться на Марата.

(Уточнює). Коли на світі житиме Люся, а з нею Дуся, Муся, ну й, звичайно, Муза Софронівна, то всі проблеми нам — як горішки лузати.

В о р о т ю к (задоволено). А в тебе, Марате, голова варить. Правильно. Нехай живуть жінки — творці людського безсмертя! Все, товариші, гаятись не будемо. Петро Самійлович нам не простив би цього. Перед тим як розійтись, прошу пригоститися плодами його садка. (Показує на кошик). Така передсмертна воля небіжчика.

Хто бере яблуко, хто грушу. Хто їсть, хто кладе до кишені. Виходять. Марат тим часом дістає із шафи дві таблички. Ту, на якій написано «Курити дозволяється», вішає на стіні, а з написом «Вхід вільний для тверезих і навпаки» — на дверях з протилежного боку.

В о р о т ю к (заходив по кабінету). Боюсь, поспішили. Не до кінця твоя пропозиція продумана. Загнала нас Оксана Карпівна на слизьке.

М а р а т. Чому? Погодилися ж усі до одного.

В о р о т ю к. Погодитись погодились... (Пауза). Ну намалюємо наших ветеранів, ну замовимо копії все-світньовідомих шедеврів. Ну подивимось на них. Раз, другий... А далі? Що далі?

М а р а т. Інші копії виставимо.

В о р о т ю к. Ну, а ще далі? Та й про кошти не слід забувати. І так влетить у копійчку!

М а р а т. Але ж треба! Хто знає, може б, і не ховали сьогодні Петра Самійловича, якби возвишеного було більше? Хоч, правда, вісімдесят вісім — це щось означає.

В о р о т ю к (безапеляційно). Анічогісінько! Ну й що, як вісімдесят вісім?

М а р а т. Як що? Машини зношуються, а це ж — людина. Амортизація.

В о р о т ю к. Ніякої амортизації! На минулому тижні траву на леваді косив. Мимо проходив, бачив. Ручку зайняв метрів на два — не менше. Богатир!

М а р а т. А богатири хіба не вмирають?

В о р о т ю к. Все одно треба щось придумати. Продовжити життя нашій людині на рік, на місяць, на день — наш первосвященний обов'язок.

М а р а т. Еврика! А що, як запросити гіпнотизера? Хай раз на тиждень дає сеанси, робить їх безсмертними хоч у сні.

В о р о т ю к. Нічого це не дасть. Та й де його взяти, того гіпнотизера?

М а р а т. Він перед вами. Ану, подивіться мені в очі!

Воротюк зводить на Марата очі і швидко їх відводить.

(Переможно). Бач, не витримали! І Люся моя так само: загіпнотизував, каже, мене на все життя.

В о р о т ю к. Пиши заяву.

М а р а т. Яку?

В о р о т ю к. На посаду психолога. За все, що стосується їхнього настрою, душевної рівноваги, відповідатимеш ти. За це одержуватимеш окремо. Не так це просто, май на увазі. Одній коханнечка треба, другій — безсмертя, третій — ще чогось... Від сьогодні це гурбота твоя.

М а р а т. Поки військова частина під боком, з коханнечком, гадаю, проблем не буде.

В о р о т ю к. Не дуже-то... Дзвонив генерал, прощався. Частина передислоковується.

М а р а т (розчаровано). Ось тобі й на!

В о р о т ю к. Отже, найперше діло — підняти дух нашим ветеранам, продовжити їм радість життя... і потяг до праці... Сьогодні це дуже важливо.

Відчиняються двері. Входить Євгенія Юхимівна. Гарно вбрана. При сумочці. Справжня городянка.

Воротюк (не приховуючи здивування). Євгенія Юхимівна?

Євгенія Юхимівна (радісно). Я, Геннадію Петровичу. Здрастуйте!

Воротюк. Оце сюрприз! День добрий! Погостювати приїхали?

Євгенія Юхимівна (сівши, легко зітхнувши). Назовсім, Геннадію Петровичу. Сказала дочці: живіть собі на здоров'я в столиці, а я доживатиму віку там, де народилася. Даремно, кажу, ти мене з рідного гнізда виманила.

Воротюк (ще дужче дивуючись). Не сподобалося в столиці?

Євгенія Юхимівна. Чому не сподобалось? Не треба по воду ходити, в печі топить...

Воротюк. Тоді чого ж?

Євгенія Юхимівна. Ой Геннадію Петровичу! Та хіба ж є де краще, ніж у нашій Вишневій Долині?

Воротюк. Столиця ж все-таки!

Євгенія Юхимівна. Той що? Ні курочка під вікном не засокоче, ні півник не закукурікає. Та й з хати не зразу вийдеш.

Воротюк. Чому?

Євгенія Юхимівна. Високо дуже. Аж на сімнадцятому поверсі. Зять із дочкою на роботі, а я сама на тій висоті. (Пауза). Є таки бог на світі!

Воротюк. Оце тобі! У столиці почали в бога вірити?

Євгенія Юхимівна. В якого бога? Не нарадуюсь, що хати не продала. Що б оце я робила? Не йшла, а бігла від автобуса, щоб скоріше хатоньку свою побачити. Заломила руки перед нею, покинутою... Хатиньонько моя, сиротиньонько, кажу, прости мене не-

розумною... Подружка моя Оксаночка, що навпроти живе, почула, прибігла, обнялися та й заплакали.

В о р о т ю к. Тоді з поверненням вас, Євгеніє Юхимівно. Механізатори, як узнають, «ура» кричатимуть.

Є в г е н і я Ю х и м і в н а (зворушено). За борщамі моїми заскучали? Передай — варитиму. Аякже.

В о р о т ю к. Відпочивайте. Скоро покличемо.

Є в г е н і я Ю х и м і в н а. Навідпочивалася. Кличте, соколики, та скоріше. (Виходить).

В о р о т ю к (провівши Євгенію Юхимівну до дверей, захоплено). Оце, Марате, покоління, скажу я тобі! І кого не візьми: Злопам'ятного, Оксану Карпівну, покійного Петра Самійловича чи ось Євгенію Юхимівну. Випало ж на їхню долю, ой випало — і державу будувати, і від фашизму її рятувати, і з руїн піднімати! Як же їм життя не продовжити!

З а т е м н е н н я.

Картина друга

Обстановка та сама. Червень надворі.

До кабінету заходять Оксана Карпівна, Євгенія Юхимівна. Злопам'ятний та інші. Марат зустрічає їх біля дверей.

З л о п а м ' я т н и й (приклавши руку до скроні). Прибув для дальнішого проходження служби. Що таке, Марате?

М а р а т. Тепер так: ухвалу прийняв — виконуй.

О к с а н а К а р п і в н а. Яку ухвалу?

М а р а т. Ту саму... Мені, як завідуючому Будинком культури, доручено довести справу до кінця. Запросив із столиці художника, буде вас малювати.

Є в г е н і я Ю х и м і в н а. Навіщо?

М а р а т. Щоб пам'ять про вас лишити... можна сказати, обезсмертити.

Злопам'ятний. А ми ще не вмираємо.

Марат. Мало чого. Ось Петра Самійловича доведеться малювати з фотокартки. А це не те, що з натури.

Оксана Карпівна. А я не буду позувать. Хай обезсмертить мене молодю. Як і Петра Самійловича.

Євгенія Юхимівна. Його ж немає, а ти — жива-живісінька. Та й чи художник погодиться?

Злопам'ятний. Йому що? Заплати — чорта намалює.

Марат. Не має значення. Хто як хоче.

Євгенія Юхимівна. Ні. Такими, як є. (До Оксани Карпівни). Бач, сімнадцяткою захотіла. Посоромилася б!

Оксана Карпівна. Ну чого ти? На молоду, може, хто й гляне. Страх як не люблю зморшкуватих!

Євгенія Юхимівна. Зате ніякої неправди. Які є, такі є.

Марат (до Євгенії Юхимівни). Не розумію, чому ви так наполягаєте на натурі? Яка різниця?

Євгенія Юхимівна. Бо хочу справедливості.

Марат. Я ж сказав: хто як хоче. Хіба це не справедливо?

Євгенія Юхимівна (приперта до стінки). А де я ту карточку візьму? У війну згоріла хата і всі дівочькі фотографії.

Злопам'ятний. Так би й казала. (До Марата). Запросили народного?

Марат. Найдорожчого.

Злопам'ятний (до Євгенії Юхимівни). У найдорожчого уява знаєш яка? Із старої баби дівку зробить і навпаки. Аби тільки не крутилась, як малюватиме.

Оксана Карпівна (сміється). То ж така, що не всидить.

Злопам'ятний. Прив'яжем, коли так. Аби

команда. (Пауза). А в мене тих карточок — півсундука. З вусами і без бороди. З бородою і без вусів. В парусинових туфлях і в чоботищах кирзових... Але прошу намалювати мене натуральним.

Оксана Карпівна (до Євгенії Юхимівни). У Саваофи мітить.

Євгенія Юхимівна. Далеко куцо́му до зайця. Входить Воротюк. Здоровкаються. Марат поступається місцем.

Марат (до всіх). Сьогодні о п'ятнадцятій нуль-нуль приходьте до Будинку культури. Для зустрічі з художником.

Злопам'ятний. А можна в гімнастерці й пілотці?

Марат (не зрозумів). Що?

Злопам'ятний. Маю таке фото. Чи краще в шинелі й валянках?

Марат. Повторюю: хто як хоче.

Виходить. Останнім — Злопам'ятний. Біля порога затримується.

Злопам'ятний. Хто як, а я — на Фрідріхштрасе в Берліні. Як зараз. З вусами і бородою.

Воротюк. Де вони тоді у вас взялися?

Злопам'ятний. Гітлеру так прикурить давали, що тижнями не голилися. (Виходить).

Воротюк. Бачу, діло закрутилося. (Пауза). Чого не показуєшся?

Марат. Передихнути нема коли. З Музою Софронівною хори організовую — то чоловічий, то жіночий. Ще й на поїздку до Києва три дні ляснуло...

Воротюк. Ну, що виїздив?

Марат. Замовив копії кількох мадонн: «Сікстинської», ну, й інших... з сонячним сяйвом над головою.

Воротюк. І досить.

Марат (аж киңується). Сьогодні що?

Воротюк. Зранку був вівторок.

Марат. Сьогодні мають дзвонити. Домовився з художниками-портретистами. За півціни.

Воротюк. І погодились?

Марат. Як дізналися, для чого, згодні були й безплатно. Але я наполіг. Нехай за гроші. Більше відповідальності.

Воротюк. Гаразд. Усе?

Марат. Ні. Придумав і ритуал.

Воротюк (зацікавлено). Ну-ну?

Двері розчинилися, як від сильного вітру. На порозі — Полив'яний.

Полів'яний. Відкривайте музей, Геннадію Петровичу. Якскоріше. Жнива ось. А після смерті Петра Самійловича дехто з ветеранів духом підупав. Духовні ін'єкції потрібні. Приїхав художник чи ні?

Воротюк. Уже малює. За тиждень-півтора можна буде починати словослужіння. Наш вишневодолинський міністр культури це називає: сеанси пізнання істини.

Полів'яний. Чи не замудро?

Воротюк. Сам думав про це. А потім погодився. Є щось таємниче в цих словах. Марат виявився на висоті. Мій сумнів розвіяв однією фразою: таємниче до себе кличе. З релігією, каже, було так само.

Полів'яний. А хто ж ті істини проголошуватиме?

Воротюк. Ми з вами.

Полів'яний (здивовано). Я? Про що?

Воротюк. Ви, Федоре Пилиповичу. Хіба не наслухались і не набачились на своєму віку! Школу преїшли — ого! Життя нове стверджували, потім відстоювали його перед фашистською навалою, пів-

Європи проповзали по-пластунськи... скільки народів визволили! Є що розказувати! Але перші сеанси — за Маратом. Давно готується. (До Марата). Готується чи ні?

М а р а т. Аякже. Разом із Люсею.

Відчиняються двері. На порозі — Лебідь.

Лебідь. Геннадію Петровичу, машина потрібна. Дзвонять із Києва: мадонни готові.

В о р о т ю к. Яку вам?

Лебідь. Не вантажну ж. Мадонни, як не як.

В о р о т ю к. Гаразд. Беріть «рафіка».

М а р а т (радісно). Яка точність. Молодці, художники!

Лебідь виходить. На екрані монітора з'являється живе зображення Дусі.

Д у с я. Геннадію Петровичу!

В о р о т ю к. Що таке?

Д у с я. Більше, ніж таке...

В о р о т ю к. Конкретніше?

Д у с я. Підїхав на «Волзі» під саму ферму отой... з району... що в темних окулярах. Викликав мене надвір і давай допитуватись, де мій Гурам.

В о р о т ю к. Ну?

Д у с я. На Кавказ, кажу, поїхав...

В о р о т ю к. Ну?

Д у с я. А він єхидно так: «І надовго?»

В о р о т ю к. А ти?

Д у с я. А мене ніби щось укусило: дай, думаю, підіграю. Взяла й зморозила: «Назавжди. У свої гори, кажу, подався. Низько йому у нас рівень над морем».

В о р о т ю к. А він?

Д у с я. Зрадів, бачу.

В о р о т ю к. А насправді, коли Гурам повертається?

Д у с я. Не знаю.

В о р о т ю к. Ви що, посварились?

Д у с я. І не думали. Батько захворів. А Гурам — єдиний син.

В о р о т ю к. Так до чого тут я? До чого оті «темні окуляри» і те, що ти їм зморозила? Робити нема чого?

Д у с я. При тому, що по очах бачу: не з добрим серцем з'явився. От і заманулося його в дурні пошити. Ради ж тебе, Геннадію...

В о р о т ю к. Коли так — спасибі. А Гурам... що ж, хай побуде при батькові... скільки потрібно. Та й рідним повітрям подихає. Це корисно. Он Євгенія Юхимівна із самої столиці дременула. Чого, думаєш?

Д у с я. Із зятем посварилася?

В о р о т ю к. Не вгадала. Щоб рідним повітрям подихати.

Зображення гасне.

(Пересмикнувся, до Марата). Ну, товаришу Воротюк, тримайся! Лященко просто так не приїжджає.

М а р а т. Хто це?

В о р о т ю к. З району. Два роки тому просив мене завишити показники — на півтора-два центнери з гектара.

М а р а т. Для чого?

В о р о т ю к. Району щось там не вистачало, щоб вийти в передові. От він і старався. Нагородою мене спокушав. А я не клюнув. Не може мені цього простити. От і копає...

М а р а т. А до чого тут Гурам і сама Дуся?

В о р о т ю к. Це треба його питати, товариша Лященка.

З а т е м н е н н я.

На авансцену виходить Лященко. Він у темних окулярах, при капелюсі.

Лященко (вдивляючись у зал). А ось і я... Лященко. Іван Ладимирович. (Озирається). Так от: або він мене, або я його... Праведника з себе корчить... Непогрішимого. А я хто, по-вашому? Хто я тепер у його очах? Безчесна людина? Окозамилювач? Два роки живу підвішений — донесе чи не донесе? Свідків, правда, немає, і все ж... А якщо розібраться: чи сам я на те пішов? Чи тільки власну волю виконував? Якби не велено було, пропади ти пропадом, щоб я до тебе їхав! Так що совість у мене більш-менш... (Пауза). А все ж могло бути інакше — і мені щось перепало б, і тобі, дурню... Не захотів. Закомизився. На гачок мене взяв... можна сказати, підсік. Підсічу ж і я тебе, і так підсічу, що й жити не захочеться. Але балачки балачками... Пора діяти! (Іде).

Розсувається завіса.

Та сама обстановка. У кабінеті Воротюк і Марат.

Входить Лященко.

Лященко. Дозвольте?

Воротюк (упізнавши Лященка, без особливої приязні). Куди ж подітися? (До Марата). Отже, про все домовились. Заяву принесеш завтра.

Марат виходить.

(До Лященка). Слухаю.

Лященко. Може, сісти запросите?

Воротюк. Нема коли сидіти. Поспішаю. З чим до мене?

Лященко (не розгубившись, підходить ближче, влесливо). Якщо пам'ятаєте, рсків, здається, два тому...

Воротюк (не дає договорити). Не пам'ятаю.

Лященко. Ні, вислухайте. (Пауза). Думаєте, я сам ото приїздив до вас... за власною ініціативою? Слава богу, той, хто мене послав, на пенсії вже... Так і не вивів району в передові.

Воротюк. Кажу ж, не пам'ятаю.

Лященко (нічого не розуміючи). Жартуйте?

Воротюк. Менше спогадів, товаришу Лященко. Кожна секунда на обліку.

Лященко. Оце розмова! Зразу бика за роги... Тоді слухайте: цього разу не «з чим», Геннадію Петровичу, я прийшов до вас, а «по що». (Пауза). По ваш неоціненний досвід. Наше об'єднання, де я тепер заступником директора, зацікавилася вашим досвідом. Йдеться про добровільне повернення з міста людей. Це проблема сьогодні номер один. До нас дійшло, Геннадію Петровичу, посунули до вас вишневолодинці... майже наввипередки.

Воротюк. Ще не дуже. Але зрушення є.

Лященко. Раді будемо поширити ваш досвід на весь район. Колгоспи потребують молодих рук... Одне слово, селу потрібні люди, а їх там, на жаль, все рідше й рідше. Ваш приклад гідний того...

Воротюк. Ніякого ще прикладу.

Лященко. Ні, не кажіть.

Воротюк. А я й не кажу.

Лященко. В сорочці народилися, Геннадію Петровичу.

Воротюк. Це ж чому?

Лященко. Поводитесь так, ніби вам нічого не потрібно. Тікають із села — хай тікають! Хтось у скрутний для колгоспу час на пенсію виходить — хай виходить!.. А чого варта вивіска — «Вхід вільний для тверезих і навпаки»? Можна подумати, що у Вишневій Долині те й роблять, що п'ють. А воно ж далеко не так. І не п'ють, і в село повертаються, і все ладиться у вас, як у доброго господаря. Як же не поділитися таким досвідом з іншими?

Воротюк (не приховуючи підозри). Вас цікавить наш досвід?

Лященко. Дуже. Більше б таких керівників, як ви, і знаєте, де б ми вже були?

Воротюк. Годі про це.

Лященко. Чому годі? З вашим розумом і винахідливістю...

Воротюк (показує на годинник). Ні секунди... Вибачте. (Збирається йти).

Лященко (не зважає). Ви, Геннадію Петровичу, експериментатор, яких мало.

Воротюк (пересмикнувшись). І не набридло вам? Не маю права затримуватись. (Виходить).

Лященко (ні в тих ні в сих). Яка невихованість! Даремно, товаришу Воротюк, ой, даремно...

Затемнення.

Картина третя

Освітлюється край авансцени. Щось на зразок кімнати. Стіл. Кілька стільців. На стіні — портрети Шевченка й Пушкіна, обрамлені рушниками.

Полив'яний і Маруся Кузьмівна вечеряють. Ідуть мовчки, зосереджено. Стук у двері. Вечерувальники презирнулися. Стук повторився.

Полив'яний (витерши рушником губи, підходить до дверей, відчиняє). Хто тут?

Лященко (ввійшовши). Вечір дсбрий. (Знімає капелюха, пригладжує чуприну). Не так уже й легко до вас достукатись. Раніше було простіше.

Полив'яний (уловивши натяк, холодно). У нас ніхто не стукає. Хто хоче, той заходить.

Маруся Кузьмівна. Зроду не замикаємось. Ні, брешу. При фашистах, поки Федя воював, замикалася вночі і вдень. Ой, боялася!

Лященко. Воно й тепер усякі водяться... Не фашисти, так кар'єристи. Як не кулею, так дулею... Таку, брат, скрутять і під носом так поведуть, що й сві-

ту не радий станеш. (*Поздоровкавши:сь за руку*). Ну що, Федоре Пилиповичу? Не сидиться й не лежить-ся і сон уже не бере? Назад попросилися?

Маруся Кузьмівна. А що ж? Скніти отак, як скнів? Нехай йому ладу не буде! Пішов на роботу, зразу ожив. Гляньте на нього! Хто скаже, що йому шістьдесят два колючка на зрізі?

Лященко (*не зрозумів*). На якому зрізі?

Маруся Кузьмівна. Дерево коли-небудь валяли? Не рахували, скільки зрізаному дереву років?

Полив'яний (*незадоволено*). Годі тобі!

Маруся Кузьмівна. Годі не годі, а мій чоловік знов у моді. Звідси й здоров'ячко!

Полив'яний (*благально*). Ну, Марусю...

Маруся Кузьмівна. Не Маруськай... Хіба не правда? (*Встає*). Ось нап'юсь води й піду. (*Підходить до мисника, п'є*). Добраніч. Федю, не засиджуйся. Рано вставати. (*Виходить*).

Полив'яний (*до Лященка*). Таки рано... Може, іншим разом?

Лященко. Я скоро.

Полив'яний (*без інтересу*). Ну, кажіть.

Лященко. Півроку не бачились, а ви... Щось не те, Федоре Пилиповичу.

Полив'яний. Якраз те.

Лященко. А знаєте, Федоре Пилиповичу, що Воротюк загурило безповоротно...

Полив'яний. Ні.

Лященко. Щоб я так жив!

Полив'яний. Чого ви його так не любите?

Лященко. Бо кар'єрист. І наша з вами погибель. Дулею розмахує перед моїм і вашим носом, а вкусити — не вкусите. Йому дай волю — завтра сяде на місце голови райвика, розплодить у районі секти, заморить людей голодом. Чого, думаете, помер ваш найстаріший активіст?

Полив'яний. Петро Самійлович?

Лященко. Еге.

Полив'яний. Від чого ж?

Лященко. Від недоїдання. Постив, постив і перепостив. *(Пауза)*. А дитинка, яка у доярки Дусі,— Воротюкова. Рідна-ріднісінька.

Полив'яний. Хто вам сказав?

Лященко. А тут не треба казати. Отой грузин — лише прикриття. Ніякий він не батько. Тож, поки не пізно, оглоблі свої верніть не на Воротюка, а на товариша Лященка. Знаєте такого?

Полив'яний. Краще б не знати. Ой товаришу Лященко! Ніде ж і ніколи він дороги вам не перейшов. Ні пішо, ні кінно. А у вас стільки на нього злості!

Лященко. Перейшов. І ще перейде. І не тільки мені.

Полив'яний. Не наговорюйте.

Лященко. Аніскілечки. *(Показує на лацкан піджака)*. Уже б сіяло, якби не він. І грав би не другу скрипку, а першу. А це — не дірка від бублика.

Полив'яний. Так хто кар'єрист?

Лященко. Воротюк.

Полив'яний. Ось тобі й на!

Голос Марусі Кузьмівни. Федю! Завтра ледь світ вставати. Що собі думаєш?

Полив'яний *(встає)*. Іду. *(До Лященка)*. Не знаю, що й казати, Іване Ладимировичу. Хоча ні... скажу. Нічого проти Воротюка не затівайте. Він сильніший за вас. Ваше буде внизу.

Лященко. З вами, бачу, каші не звариш. Ходить, Федоре Пилиповичу, до своєї Марусі і забудьте, що я у вас був. *(Не прощаючись, виходить)*.

З а т е м н е н н я .

Освітлюється другий край авансцени. Квартира Воротюка. У кріслі сидить Воротюк, переглядає газети. Раптом голова починає хилитися. Схоже, задрімав. Так триває з хвилину. Вхо-

дить Муза Софронівна. Воротюк здригнувся, розплющує очі.

Воротюк (*затрусив головою*). Х-ху! Приснитися ж таке чортівиння! (*До Музи*). Ждав тебе, ждав—і похилило... Де це так довго?

Муза Софронівна. В клубі. З дідами й бабцями. Мішаний хор організовую.

Воротюк. Який іще мішаний? Мало тобі жіночого й чоловічого?

Муза Софронівна. Не мені мало, а Злопам'ятному. Вчора на репетиції заявив: «Чому немає у нас мішаного хору? Це ж найбільша краса!» Я й подумала: а й справді, чому немає? І вирішила його організувати. Чув би ти, який у Злопам'ятного бас! Найнижчу октаву бере.

Воротюк. Дивись, щоб у київську оперу не переманили.

Муза Софронівна. А ти не смійся. Переманили б, якби молодший був. (*Підходить ближче*). Тс-с... Дай руку. (*Бере чоловікову руку, притуляє до боку*). Чуєш?

Воротюк. Що?

Муза Софронівна. Б'ється...

Воротюк (*радісно*). Серйозно? От здорово! (*Бере її на руки, цілує*). А тут шука...

Муза Софронівна. Яка шука?

Воротюк. Сон поганющий...

Муза Софронівна. Розкажи.

Воротюк. Купив ото на свою голову спінінга. Та ні разу не вийшов на річку. От сниться: ніби я на березі. Закидаю раз, другий. І захопило. Та велике таке, ледве тягну. Дотягую до берега, а спінінг ламається. Можеш уявити? Новий—і пополам. Давай тоді намотувати жилку на рукав. Ось уже шука на березі. Кілограмів на п'ять. Я до неї, а вона дохла. Здуріти можна!

Муза Софронівна. Усни віриш?
Воротюк. Вірити — не вірю. Але гидко. І спінінг
поламав, і шука дохла:

Знадвору долинуло: «Геннадію Петровичу!»

(Повернув голову, прислухається). Хтось ніби гукає?

Вигук повторився. Цього разу голосніший.

(Схоплюється з місця). Голос Федора Пилиповича.
Біжу!

Замість на просценіумі з'являються Воротюк і Полив'яний.

Полив'яний. Даруйте, Геннадію Петровичу, що розбудив. Але треба.

Воротюк. Що скоїлося, Федоре Пилиповичу?

Полив'яний. Іще нічого, але може... Довго з Марусею радилися: йти чи ні. І вирішили одногосно: йти.

Воротюк. Куди?

Полив'яний. До вас.

Воротюк. Чого?

Полив'яний. Серце підказує: біда насувається.

Воротюк. Велика?

Полив'яний. Боюсь, що так.

Воротюк. Можете конкретніше?

Полив'яний. Для цього й прийшов. (Пауза).
Допіру Лященко від мене поїхав.

Воротюк. Так пізно?

Полив'яний. Еге. Тяжку образу на вас затаїв.

Воротюк. За віщо?

Полив'яний. Чорти його батька знають. За те, що ви Воротюк, а він Лященко. Десь ви йому дорогу перейшли. Ну, й про скрипку заговорив.

Воротюк. Про яку скрипку?

Полив'яний. Про першу... Хотів, мовляв, гра-

ти першу, а через вас — тільки другу. *(Показує на лауцан піджака)*. Вже сяло б, каже, якби не ви.

Воротюк. Он воно що! За приписки ордена хотів одхопити, по службі просунутись! Ідїть, Федоре Пилиповичу, досипайте. Ночі тепер короткі.

Полів'яний. На безсоння не скаржусь. Все буде в ажурі. Хіба не знаєте?

Воротюк *(наспівуючи на мотив відомої пісні)*. Ой знаю, знаю, з ким діло маю... *(Поблизу закукур'явав півень)*. Чуєте: перший сигнал? Як буде третій, штани в руки, сорочку на голову — і в полечко... до рослиночок-стебелиночок.

Розходяться.

Затемнення.

Освітлюється край авансцени. Щось на зразок кімнати в сільській хаті. Відповідна обстановка. Біля стіни дитяче ліжечко, яке час від часу похитується. Тоді до нього підходить Дуся, починає гойдати, наспівуючи.

Знадвору зачулися кроки. Потім постукали в двері. Дуся стрепенулася, поправила на собі кофтину.

Дуся. Заходьте. Хто там?

Входить Лященко. Без окулярів. На обличчі — море благодушся й доброти.

Лященко. Привіт, Євдокіє Сергіївно. *(Розглядається)*. Сама?

Дуся. Ні. З синочком.

Лященко. Це нічого. Сподіваюсь, до розмов старших він іще не прислухається. *(Пауза)*. Справа, Дусю, — і дуже серйозна. Не виходить у мене з голови твоя доля.

Дуся *(здивовано)*. Моя доля? Чого?

Лященко. Справа в тому, Євдокіє Сергіївно, що я гуманіст. Не могу бачити, як хтось страждає.

Д у с я. Хто страждає?

Л я щ е н к о. Зачекайте. Людина, Дусю, народжується для щастя. Але щастя само в руки не йде. За нього треба боротися, виборювати його щодня, щогодини, навіть щосекунди... Щастя — категорія ледве вловима. У піжмурки коли-небудь грали? Зав'язують вам очі, і ви повинні когось впіймати. Так і щастя. Ловиш його, ловиш... І хто впіймає, — його. Лишається тільки не випустити, втримати.

Д у с я. До чого ви?

Л я щ е н к о. До того, що ти... ви, Євдокіє Сергіївно, впіймали його і безрозсудно випустили.

Д у с я. Наче в душу дивитесь...

Л я щ е н к о. Кажу ж, я гуманіст. І справедливець. У вас такі надої, такі рекорди, а щастя, ваше особисте щастя, в цю хату й не заглядало.

Д у с я. Хто вам сказав? (Показує на ліжечко). А в ліжечку що? Не воно?

Л я щ е н к о. Воно. Навіть велике воно. Але не повне. Дитині потрібний батько. А вам — чоловік. А раз комусь чогось потрібно, комусь чогось не вистачає — то щастя мало. (Пауза). Не розумію, чого приховуєте? Адже всі знають, ніде не дінетесь...

Д у с я. Що знають?

Л я щ е н к о. Хто батько твого синочка.

Д у с я. Гурам.

Л я щ е н к о. Хай і так. Гурам так Гурам. А де він?

Д у с я. На Кавказі.

Л я щ е н к о. От бачиш... Дружина тут, синочок тут, а Гурам на Кавказі.

Д у с я. А як треба?

Л я щ е н к о. Біля синочка й дружини. А втім, яка різниця, де він і з ким. Можливо, навіть краще, що він там. Я знаю людину, яка ночами в подушку хлипає. І все через вас.

Д у с я. В подушку?

Л я щ е н к о. Еге. Гіркими. Щоб я так жив!

Д у с я. Хотілося б повірити, та щось не дає.

Л я щ е н к о. І даремно. *(Пауза)*. Між двома вогнями він. З одного боку — дружина, з другого — ти. З одного боку — він звичайна смертна людина, як і всі, а з другого — колгоспний вожак з академічною освітою і неабияким природним розумом. Цього не віднімеш. Що є, то є. Становище зобов'язує триматися своєї ялівки, боїться ступити назустріч справжньому щастю. Тут би легенько його підштовхнути — і він зробить цей крок. І вдячний буде своїй долі на віки вічні. Кому ж і підштовхнути, як не тобі?

Д у с я *(з удаваним зацікавленням)*. А як?

Л я щ е н к о. Оце по-моєму! Слухай же...

Д у с я. Слухаю.

Л я щ е н к о. На звітно-виборних зборах, які скоро будуть, візьми й заяви... перед усім людом, що батько твоєї дитинки не хтось, а він... Воротюк. Геннадій Петрович тільки цього й жде, щоб ти знала. Твоя заява допоможе йому відірватися від так званої законної.

Д у с я. А ви на зборах будете?

Л я щ е н к о. Неодмінно.

Д у с я. Тоді я заявлю, що дитинка — ваша.

Л я щ е н к о *(сторопівши)*. Як?

Д у с я. А так.

Л я щ е н к о. Не жартуйте. Я серйозно.

Д у с я. А я ще серйозніше...

Німа сцена.

З а т е м н е н н я.

Картина четверта

Фойє Будинку культури. Перед нами ціла картинна галерея. В центрі — копії різних мадонн художників пори італійського Відродження. По боках — портрети Оксани Карпівни, Євдокії Юхимівни, покійного Петра Самійловича і Злопам'ятного. Всі вони молоді, хто простоволосий, хто в кашкеті, що їх носили в двадцяті роки. Нікого не впізнати, крім Злопам'ятного. Той — точна копія теперішнього, з білою бородою і смолянисто-чорними вусами.

Входять Воротюк і Марат.

Воротюк (роздивляється). Не так би купно! Скидається на іконостас.

Марат. Що ви, Геннадію Петровичу! Ні бога, ні божої матері... І жодного святого. Самі мадонни... ну, й наші герої і героїні.

Воротюк. А Злопам'ятний — як живий! Дивись, так і сказоне щось.

Марат. Єдиний, хто не йоршився, в якому віці його малювати — дідом чи парубком. А зрештою, Геннадію Петровичу, художник набрався мороки.

Воротюк. Не страшно. Вони, Марате, заслужили на задоволення своїх бажань. А художнику надбав при розрахунку і... за мороку.

Марат. Якщо погодиться... (Пауза). Сьогодні, Геннадію Петровичу, у нас репетиція. Які будуть побажання?

Воротюк. Менше говори по писаному. А найкраще — без всяких шпаргалок. Хоч попервах. (Пауза). Повтори, як це називається?

Марат. Сеанси пізнання істини. Це Люся придумала.

Воротюк. Зарубай на носі: ні слова — «проповідь», ні слова «лекція». Се-анс! Промова двадцять хвилин і концерт — тридцять. Тематику продумав?

М а р а т. На місяць. Перший сеанс про любов до землі. Другий — про роль кожного з нас в історії.

В о р о т ю к. Продумав, та не все. Спершу про роль в історії. Кращої теми на сьогодні не придумати.

М а р а т. Чому? А по-моєму, в першу чергу — про любов до землі. Щоб не тікали.

В о р о т ю к. Ті, що лишилися, вже не втечуть. *(Пауза)*. Через три дні жнива. Самі не впораємось. На допомогу солдатів розраховувати не доводиться. От перший сеанс і присвяти ролі кожного з нас в історії. Запали! Потряси! Вдихни в їхні кволи організми заряд молодечої енергії. Зможеш? Без їхньої допомоги не обійтись.

М а р а т. Скільки років перед вели! Знають свою роль не гірше від нас.

В о р о т ю к. Коли їм було знати? Працювали на совість, зранку до вечора. Хіба що Злопам'ятний... Єдиний, хто умудрився брати роботу легшеньку. Більше язиком, кажуть... О котрій годині початок?

М а р а т. О дев'ятій. А почнуться жнива — в полі. В обідню перерву. З ким не говорив — згодні. Свідомість — як у перші дні після революції.

В о р о т ю к. Не розумію: для чого тобі та репетиція? Починай зразу.

М а р а т. Треба, Геннадію Петровичу. Для більшої певності. У Жовтневої революції теж була репетиція.

В о р о т ю к *(приємно вражений)*. Он як! Переконав. Підготувався, бачу, куди там! *(Пауза)*. Ну, бажаяю... Порядок мій знаєш: ні секунди туди, ні секунди сюди...

М а р а т *(глянув на годинника)*. Вибачте. Не встигну перевдягтись. За п'ять хвилин початок. *(Зникає)*.

Воротюк відходить на край сцени, намагаючись лишатись непоміченим. Відгорнув рукав, дивиться на годинник. З'являються Оксана Карпівна, Євгенія Юхимівна,

Дуся, Муся, Злопам'ятний та інші. Розміщуються на стільцях.

Обличчя Воротюка виказує задоволення. Заходить і сам. Сідає. Збоку виходить Марат у спеціально пошитому одязі. Вся увага — на нього.

Марат (піднявши обидві руки). Перед тим як почати сеанс пізнання істини, прошу засвідчити чистоту своїх діянь і помислів.

Кожен прикладає до грудей руку, що має означати повну безгрішність, мало не святість. Не приклала одна Муся.

(Помітивши). Що скоїлося, Мусю?

Муся. Гріха ніякого, а душа не на місці.

Марат. Чого?

Муся. Голова сільради кудись поїхав, секретар у лікарні, а ми... а я... (Запнулась).

Марат. Що «а ми, а я»? (До Льонька). В чому справа?

Льонько. Не можемо розписатись.

Марат. Ну, почекайте. Поїхав же ненадовго.

Льонько. Я згодний дати Мусі розписку.

Марат. Яку розписку?

Льонько. Що зареєструємось, як прийде. Чесне комсомольське.

Муся. Не хочемо починати сімейне життя з порушення.

Марат. Яке порушення? Що маєш на увазі?

Муся. Ще минулого року ми намітили собі цей день... для одруження. Хіба ми з Леонідом винні, що голова сільради в лікарні?

Марат (зрозумівши, що й до чого). Свідомість — дай бог кожному. (Оглядає всіх). Яка думка, товариші?

Злопам'ятний засовався на стільці, пересмикнувся.

(Помітивши). Що таке, Якове Тихоновичу?

Злопам'ятний. Без печатки воно якось...

Оксана Карпівна (до Злопам'ятного). Що «якось»? Себе постав на їхнє місце!

Євгенія Юхимівна (в знак солідарності). От-от-от...

Льонько (до Злопам'ятного). Що та печатка? Із чого вона? Із гуми. А я ось цією рукою... Можете вірити!..

Злопам'ятний. Та віримо... Хто не вірить? Але який приклад показуємо молодому поколінню?

Оксана Карпівна (до Злопам'ятного). Той самий, що й ти колись.

Злопам'ятний. До чого тут я?

Оксана Карпівна. Думаєш, забула, як у молодості дівчатами перебирав?

Марат. Вирішено до минулого не повертатись, бо заплутаємось. Відрахунок починаємо з сьогоднішнього дня. (До Мусі). А весілля ж коли?

Муся. В неділю. Всіх запрошуємо.

Марат. То як, товариші? Повіримо? Чи, може, таки нехай наречений розписку дасть?

Муся. Навіщо вона мені? (Леоніду). Я вірю й так... кожному твоєму слову.

Льонько (схвильовано). Спасибі, Мусю. (До решти). Дивіться, могу написати.

Марат. Все ясно. Ставлю на голосування. Хто за те, щоб Леоніда Чубатого і Марію Полив'яну вважати з сьогоднішнього дня подружньою парою, прошу підняти руки. (Рахує). Хто проти? Немає. Хто утримався?

Злопам'ятний покосився то в один, то в другий бік.

(Помітивши). Що таке, Якове Тихоновичу?

Злопам'ятний. Я.

Марат. Яків Тихонович утримались. (До Мусі і Льонька). Поздоровляємо вас із новим статусом. Щастя, здоров'я і найскорішого вам поповнення, бо з кадрами у нас іще не дуже... (Глянув на годинника). А секунди летять... (Пауза). Починаємо перший

сеанс. На порядку денному: роль кожного з нас в історії. Але спочатку — що таке історія. Слово це грецьке. Все, що в світі відбувалося, історія і є. Колись історія ледве рухалась, на волах їхала, аби день до вечора, поки в революцію та в громадянську не пересадили її на коней і тачанки.

Злопам'ятний (не втримується). Ех, нема Петра Самійловича! А то б розказав, як у дев'ятнадцятому із шаблюкою наголо аж до Чорного моря проскакав!

Марат. Ну от... Приклад — не треба кращого. Основне: наш, не позичений. (Пауза). Після того хода історії на аліур перейшла. Але якби не спромоглися пересадити її на літаки й танки, хто знає, куди б вона завела нас пізніше. А з нами і всенький світ. Отака, брат, історія з історією.

Полів'яний. Моя «тридцятьчотвірка» у Варшаву першою вкотилася.

Злопам'ятний. А нам, інтендантам, хіба не діставалося? І бомбами закидало, і снарядами...

Марат. Стривайте! Та ви ж самі творили її, цю історію! Що розказувать?

Муся. Я нічого ще не натворила. Мені цікаво...

Марат. Ну гаразд. А тепер на ракеті її садовимо. Без нас, товариші, без того, що ми робимо і будемо робити, історія — ні на крок. Ось ідуть жнива. І товариш Воротюк цікавиться, яке місце в історії посяде кожен з нас під час жнив. Сьогодні це дуже важливо. Без хліба — ні льолі для немовляти, ні ракет-носія. І нікого нікуди вже не пересадиш... А від солдатиків цього разу допомоги не буде.

Злопам'ятний. Чи вперше нам? Не підкачаєм. Аби команда.

Марат. Спасибі.

Злопам'ятний. Одне тільки запитання.

Марат. Прошу, Якове Тихоновичу.

Злопам'ятний. Ото, як городи одрізали, що то була за історія?

Муся. Хто одрізав? Які городи?

Євгенія Юхимівна. Ну й пам'ять! (До Мусі). Вигадує казна-що. (До Злопам'ятного). Кому це сьогодні потрібно?

Злопам'ятний. До слова прийшлося.

Марат (схоже, розгубився. Не зразу). Коли це, Якове Тихоновичу, було? Ще за царя Гороха, як землі було трохи? Того й одрізали, що було трохи. А тепер стало більше, можна й прирізати... якщо бажаєте...

Присутні непорозуміло переглядаються. Загальне мовчання.

Злопам'ятний. Цар Горох був не за нашої пам'яті, а городи одрізали — за нашої.

Марат (знічено). То звідки мені знати? Питайте щось інше...

Воротюк (встає). Якове Тихоновичу, то була не історія, а виняток. Без винятків немає правил. Так і в історії.

Злопам'ятний. Оце воно. Я й сам думав, що виняток.

Воротюк. Продовжуй, Марате. Іще б слухав, та, вибачайте, справи... (Виходить).

Оксана Карпівна. Є одна закарлючка і в мене. По ночах спати не дає.

Марат. Що саме?

Оксана Карпівна. Скажи, якщо можеш, чому в Вишневій Долині немає Героїв? По сусідніх селах є, а в нас — ні одного. Працюємо ж не як-небудь.

Марат (зам'явся). Може, наступного разу?

Оксана Карпівна. Ні, зараз, бо забуду.

Марат (не зразу). Дуже просто. У сусідів чорнозем, а в нас — супіски. І сусідам щастить на дощі. От вони і Герої.

Злопам'ятний. А що не розгинаємось? І все життя так?

Оксана Карпівна. Бачимо, який ти зігнутий. (Показує руки). Подивись на мої і на свої.

Злопам'ятний (відмахуючись від Оксани Карпівни, до Марата). Чим, скажи, ми винні, що в нас земля бідна? А в сусідів, де чорнозем у півтора метра, орденоносці майже всі? Де ж правда?

Марат (дивиться на годинника). Регламент вичерпано. Секунда в секунду. Зараз концерт. Виступає ансамбль сопілкарів під художнім керівництвом Леоніда Чубатого. (До Льонька). Давай, Леоніде!

Льонько вибігає за лаштунки. Згодом з'являється, починає диригувати ансамблем, якого ми не бачимо. Лунає мелодія Баха.

Всі слухають з непослабним інтересом.

Лунає ще одна мелодія. Слухачі — мов заворожені. Вже й музика стихла, а вони, схвильовані й просвітлені, якусь мить сидять мовчки.

Марат. Наступна тема: любов до матінки-землі.

Злопам'ятний. З концертом?

Марат. Обов'язково. Без музики — ніяких сеансів.

Злопам'ятний. А можна, щоб духовий оркестр... і воєнні марші?

Марат. І духовий, і троїсті... Всіх переслухаємо.

Розходяться без жодного слова, в себе заглиблені. Ідуть в різні боки, не прощаючись. Останні — Муся з Льоньком. Не встигли з очей зникнути, як назустріч їм — Легкодух Дарина Климівна.

Легкодух (до Мусі). Даруйте... Як звати вас? Муся. Муся.

Легкодух (до Льонька). Прошу вибачити. У мене до Мусі розмова.

Льонько. Вас зрозуміли. (До Мусі). Як стемніє — виходь. Туди само.

Муся (сміється). Іди вже...

Легкодух (бере Мусю під лікоть, завертає до приміщення). Що тут у вас?

Муся. Духовний музей. Для сеансів пізнання істини. Вхід безплатний.

Легкодух (заглядає). Крайнього місця для нашої розмови не знайдеш. Гарно як! (Довго розглядає картини, а сівши — ще й сидячи). Що тут у вас, Мусю, відбувається?

Муся. Сеанси пізнання істини. Допіру закінчився. Так цікаво! А після нього — концерт.

Легкодух. Що за сеанси? В чому їх суть?

Муся. Завідуючий Будинком культури товариш Колесник розповів про історію — від давнини і до сьогодні. Як вона, ця історія, рухалася і як наші діди повернули її на правильний шлях. Д-дуже цікаво! А Яків Тихонович, пенсіонер, і мій батько його доповнювали. Батько Варшаву визволяв, а Яків Тихонович — в інтендантах служив.

Легкодух. Ну, а далі?

Муся. Слухали Баха. Д-дуже цікаво!

Легкодух. А звідки вони у вас взялися, ці сеанси? Інструкцію одержали?

Муся. Баба Оксана підказала.

Легкодух (не зрозуміла). Хто?

Муся. Оксана Карпівна. (Показує її портрет на стіні). Ось вона. Перша колгоспна доярка. Інженера Євгена і доярку Дусю знаєте? То це їхня мати.

Легкодух. Скажи, будь ласка, а під час сеансів молитесь?

Муся (сміється). Кому? Хіба що Злопам'ятному. В нього борода, як у Саваофа. (Показує) Оце він.

Легкодух. Суворий який!.. Аж страшно.

Муся. А в нас ніхто його не боїться. Буває, таке згадує, що нікому й не снилося. І все одно не боїмось.

Легкодух. Кажеш, баба Оксана підказала? А як саме?

Муся. Подала думку... одразу після похорону першого нашого комунара, Петра Самійловича. (*Показує його портрет*). Щорсівець. Совість Вишневої Долини. Так Воротюк його називає.

Легко дух. Ну, подала думку...

Муся. Еге. А Геннадій Петрович підхопив. Він такий, що нічого розумного не пропустить. Сам каже: «Хто прислухається до народу, той не зазнає поразки зроду».

Легко дух (*розглядає картини*). Ікон скільки! Як у Володимирському соборі в Києві. І все це, мабуть, за колгоспні кошти?

Муся. Де вони, ті ікони? Самі мадонни, ну й портрети наших вишневодолинських знаменитостей.

Легко дух (*по паузі*). Кажеш, хто прислухається до народу...

Муся. Не я кажу, а Воротюк: «...той не зазнає поразки зроду».

Легко дух. Що Воротюк не зазнає — це точно.

Муся. Звідки знаєте?

Легко дух. Бо прислухається до народу.

Муся. Ой, не кажіть! Хмари над ним скупчуються й скупчуються. Не може бути, щоб не гримнуло.

З а т е м н е н н я .

Картина п'ята

Обстановка першої картини. Розповень літа. Вікна відчинені. Входять Воротюк і Лебідь.

Воротюк. Закрутилося, Степане Герасимовичу... краще не треба.

Лебідь. Широ кажучи, не сподівався...

Воротюк. Чого не сподівалися?

Лебідь. Щоб одразу після першого сеансу такий результат. Працюють не гірше від молодих. Яків Ти-

хонович воду механізаторам підвозить. Де перша бригада, де друга... Двічі на день — туди й туди. Євгенією Юхимівною жнивварі не нахваляться: таких комплексних обідів, кажуть, ні в якому київському ресторані не покуштуєш. Незадоволена одна Оксана Карпівна.

В о р о т ю к. Чого?

Л е б і д ь. Що не в полі, а в дитячому садку. Виховательку підміняє. «Минуть, бідкається, жнива без мене».

В о р о т ю к (задоволено). Тепер розумієте, Степане Герасимовичу, що означає, коли знаєш свою роль в історії? Ось що таке сеанси пізнання істини. Все-таки деякі поняття потрібно часом розшифрувати.

Л е б і д ь. Даруйте, які поняття?

В о р о т ю к. Які знаємо ще зі шкільної парти.

Л е б і д ь. А саме?

В о р о т ю к. От ми кажемо: народ — творець історії.

Л е б і д ь. Правильно.

В о р о т ю к. Звичайно, правильно. А ось коли до наших ветеранів дійшло, що Оксана Карпівна, і Злопам'ятний, і Євгенія Юхимівна, і всі-всі, хто трудиться, — не просто колгоспники, а творці історії, їх ніби хто підмінив. Яку роботу не дай, що не доручи... Про матеріальні стимули й слухати не хочуть. Заохочуйте, мовляв, тих, хто не хоче працювати або розучився. Молодець, Марат! Не розумію тільки, нащо він оголосив перерву.

Л е б і д ь. Яку перерву?

В о р о т ю к. А ось і він...

Вбігає М а р а т.

(З ходу). В ідеологічній роботі — ніякого перепочинку! Провів один-два сеанси — і на бокову? Ні, цього не буде. Ні перерв, ні привалів. Стільки ансамблів, хорів — мішаних і перемішаних... Для чого було їх створювати? Чи, може, тем для сеансів не вистачає?

М а р а т. Тем вистачає, тільки...

В о р о т ю к. Ніяких «тільки»! (*До Лебедя*). Зустрів он Євгенію Юхимівну, а вона: «Так буде чи не буде цієї неділі сеанс?» Звичайно, кажу, буде. А вона: «А нам перерву оголосили. У церкві,— каже,— її не було». (*Пауза*). Церковники в ім'я своїх утробних інтересів ока з пастви не зводили, а тобі концертів шкода... в ім'я народу? Перепрацювати боїшся? Чи як тебе розуміти?

М а р а т. Знімайте мене з посади психолога. Не по мені вона.

В о р о т ю к. І не думай. У тебе з людьми клеїться.

М а р а т. Нічого не клеїться.

В о р о т ю к. Варто з поля зору випустити, і посипеться на твою голову! В чому справа?

М а р а т. Не хочу — і все.

В о р о т ю к. Що значить «не хочу»?

М а р а т. Ще тільки репетиція, а вони запитання за запитанням. І всі якісь закарлючисті... Спробуй відповісти!

В о р о т ю к (*з докором*). А ти злякався! Теж мені комсомолец, ще й отець сімейства! Немає таких запитань... не існує таких, розумієш, у природі, на які ми б з тобою не могли сьогодні відповісти.

М а р а т. Ну й відповідайте!

В о р о т ю к (*українським дивованим*). Ну, що таке?

М а р а т. Хіба не чули, про що питав Злопам'ятний?

В о р о т ю к. Ну, питав, то й що? Відповіддю, по моему, лишився задоволений.

М а р а т. А після того, як ви пішли, Оксана Карпівна ще не таке викинула. П'ятий день думаю, як викрутитись. Єдина була надія: може, забуде. Так Злопам'ятний хіба дасть?! Зустрічаю сьогодні біля контори, а він: «Ну, надумався, що Оксані Карпівні відповідати?» Нічого не забуває, бородачий...

В о р о т ю к. Що ж вона таке спитала?

М а р а т. Чому у Вишневій Долині немає Героїв. А по сусідніх селах є. Працювали, каже, все життя, рук не покладали. Показала їй пальці скоцюрблені. Таки працювала...

Л е б і д ь. Не заробили, тому й не Герої.

М а р а т. Така відповідь їх не влаштує. Вони працювали все життя не гірше за сусідів. А земля підводить. Супіски. Що з них візьмеш?

Л е б і д ь. Змінимо структуру ґрунту. Не я буду! Ще за мого життя.

М а р а т. Коли це буде? А мене питають зараз.

В о р о т ю к. Це ж просто.

М а р а т. Ну, й відповідайте. А я більше не з'явлюсь. Не потрібна мені ваша додаткова зарплатня. Ось заява. (*Кладає на стіл*).

В о р о т ю к (*примирливо*). Заяву написати — не штука. Я сто їх напишу. А що з того? На таких, як ми з тобою, світ тримається. Ти подаси, я подам... Прийде на місце наше хто тині своєї боїться, зведе всю нашу працю нанівець і потягне наш «Промінь» у мившину. А нам же, якщо й треба колись озирнутись, то рухатися — тільки вперед. Чув, що казав перший комунар Петро Самійлович?

М а р а т. Щось надто мудро...

В о р о т ю к. Колишні набутки не перекреслювать, а брати з собою в майбутнє. Всі гріхи чи промахи виправляти, гарячим залізом випікати. Ось тоді буде вперед.

М а р а т (*завагавшись*). Що ж відповісти?

В о р о т ю к. Давай подумаєм. (*Пауза*). Ну, хоча б так. Питає, кажеш, чого вони не Герої?

М а р а т. Еге.

В о р о т ю к. Скажи їм так: в нашій країні не лише той герой, що Герой, а й той, що не герой — теж Герой.

М а р а т. Складно щось.

В о р о т ю к. Нічого складного. Всіх нагородити неможливо. Золота не вистачить. Успіхи одиниць багато важать, але не вони вирішальні. Добробут народу, наші досягнення цілком і повністю залежать від героїзму масового. Історію, щоб ти знав, творять не одиниці, а маси, народ. Отже, всі ми — Оксана Карпівна, Євгенія Юхимівна, Яків Тихонович і кожен із нас — повинні пишатися, що ми герої масові. Ім'я нам — легіон.

М а р а т. Легіон — це звучить. Люсі теж сподобалося б. Так і скажу: нас — легіони...

В о р о т ю к. Ну от, бачиш? Не дуже й складно. Що ще?

М а р а т. Наступний сеанс — про єднання людини з природою.

В о р о т ю к. Тут порадься з товаришем Лебедем. Чого, думаєш, Степан Герасимович із міста п'ятами наживав?

М а р а т. Для мене це, Геннадію Петровичу, загадка.

В о р о т ю к. Ніякої загадки. Щоб із природою єднатись. Так, Степане Герасимовичу?

Л е б і д ь (сміється). В самісіньке яблучко.

Входить П о л и в'я н и й. Обличчя усміхнене, щасливе.

П о л и в'я н и й. Можете, Геннадію Петровичу, радуватись. Сорок центнерів в середньому з гектара буде. А може, й більше. Якщо не перешкодять дощі.

В о р о т ю к. Що треба, щоб не перешкодили?

П о л и в'я н и й. Ще одного комбайна. Попросіть у сусідів. У них посівна площа менша.

М а р а т. А комбайнер перед вами. Після сеансів так хочеться розім'ятись. Та й Люся жде — не дїждеться, коли я за штурвал стану. А головне: нікому нічого не треба відповідати...

В о р о т ю к. Згодний. Але без відриву від сеансів. Чув, що казала Євгенія Юхимівна? У церковників перерв не було. (До Полив'яного). Сьогодні ж підскочу до сусідів. Гадаю, домовлюсь. Все, товариші. До завтра.

Полив'яний і Марат виходять. Воротиюк вмикає монітор. На екрані — зображення М у с і.

М у с я. Слухаю, Геннадію Петровичу.

В о р о т ю к. А Дуся де?

М у с я. Немає. От шкода! Що їй передати?

В о р о т ю к (по паузі). Нічого.

М у с я. А Дусі було б приємно.

В о р о т ю к. Від чого?

М у с я. Якби передали що-небудь.

В о р о т ю к. Без жартів ти не можеш...

М у с я. Молодість дається раз. Коли й пожартувати?

В о р о т ю к. Передай, що я на місці. (Вимикає). Ну й дівчата! Як на підбір — і до роботи, і до жартів. «Молодість дається раз...» Старість, до речі, не більше. (Усміхнувся). Ну, й жартуйте на здоров'я.

Засвічується екран монітора. На ньому — зображення Д у с і.

Д у с я. Геннадію Петровичу, це я.

В о р о т ю к. Бачу.

Д у с я (усміхається). І все?

В о р о т ю к. А ти чого хотіла?

Д у с я. Дивіться, можу й вимкнутись. Мені не довго.

В о р о т ю к. Де була?

Д у с я. З начальством. З району приїхало. Хіба не можна?

В о р о т ю к. Чого воно до тебе внадилося?

Д у с я. Як не хтось, так Антось... Вам що, шкода?

В о р о т ю к. Де Гурам? Чому не повертається?

Д у с я. Поєднує приємне з корисним.

В о р о т ю к. А саме?

Д у с я. Гірським повітрям дихає і татуся виходжує.
Для чого він вам?

В о р о т ю к. Для того! Ти тут шури-мури з начальством крутиш, а мені перед Гурамом віддувайся. Припинити! (*Вимикає монітор*).

Картина шоста

Обстановка першої картини. Без істотних змін. Спостережливе око помітить хіба що відсутність табличок «Курити дозволяється» та «Вхід вільний для тверезих і навпаки». Їх щойно зняв З л о п а м' я т н и й. Стоїть із ними посеред кабінету, прикидаючи, куди приткнути їх.

Входять В о р о т ю к і М а р а т.

З л о п а м' я т н и й. Геннадію Петровичу! (*Показує табличку*). А може, нехай ще повисять? Хіба не знаєте, не так страшна хвороба, як рецидив?

В о р о т ю к. Усе тече, Якове Тихоновичу, все змінюється. Так сказав ще давньогрецький філософ Демокріт. Ніхто не п'є, ніхто не курить. Доки їм висіти? Аби нагадувати непитущим і некурящим, що в світі є тютюн і горілка? Чого доброго, хтось і спокуситься. Може таке бути?

З л о п а м' я т н и й. Тут не вгадаєш.

В о р о т ю к. Отож. А по-друге, новий час — нові таблички.

З л о п а м' я т н и й. Як новий? Щось змінилося?

В о р о т ю к. Кажу ж, все тече, всі змінюється. Минулі роки не обійшлися без допомоги військових, а цього літа самі впорались. Сьогодні Вишневу Долину покидає один, а повертаються двоє-троє. То що, змінилося? Час не стоїть на місці. І люди не стоять. Мав рацію давньогрецький філософ. А таблички ті самі. Не годиться! Про нові треба думати.

Злопам'ятний. Ваше діло придумувати, а наше — раз, два і повісив. Аби команда. (*Виходить*).

Воротюк (*до Марата*). Сідай. Чого стоїш?

Марат (*захоплено*). З вами, бачу, не пропадеш... Життя за гузир узяли, дай боже!

Воротюк. За гузир? Аякже! Се ля ві...

Дзвонить телефон. Воротюк бере трубку.

Голос у трубці. Ярчук турбує.

Воротюк. Слухаю, Денисе Романовичу.

Голос у трубці. Тут надійшла депеша... від персонального пенсіонера Дмитра Уляновича Чуприни. До речі, мій однополчанин. Знаєш такого?

Воротюк. Поняття не маю.

Голос у трубці. Завтра о дванадцятій. До мене. (*Чути гудки*).

Воротюк (*повільно кладе трубку*). Не попрощався навіть. Оце тобі дохла шука і спінінг поламанний! Приїхав, товаришу Воротюк! До самої хвірточки...

Марат (*стривожено*). Що таке?

Входить Легкодух Дарина Климівна, слідом — Лебідь. Кинувши: «Добриденя», Лебідь підходить до Воротюка впритул.

Лебідь. Геннадію Петровичу, тут делегація до вас.

Воротюк. З якої країни?

Лебідь. Беріть ближче. З сусіднього колгоспу.

Воротюк. Із чим? (*До Легкодух*). Сідайте, Дарино Климівно.

Лебідь. Просяться в наш колгосп.

Легкодух (*сівши*). Найкраща вам, Геннадію Петровичу, характеристика. Радуйтеся!

Воротюк. Яка тут радість, Дарино Климівно? Що село своє збираються кидати? Рідні поля, на яких

батьки й прадіди їхні хліб вирощували? Треба думати, як допомогти їм, де плече підставити, а де й коліном по тому самому... (Пауза). Скажіть: прийму, але не сьогодні. (Перегортає настільний календар). На наступному тижні.

Лебідь. Так і скажу. (Киває на прощання Легкодух головою, виходить).

Воротюк. Що привело до нас народний контроль? Якість неприємності?

Легкодух. Геннадію Петровичу! Дуже серйозно. Вас стосується.

Воротюк (спокійно). Коли-небудь приїхали б просто так... На поля б наші подивилися, а ми — на вас...

Легкодух. Поки що не виходить. (Пауза). Вам нічого не говорить таке прізвище, ім'я та по батькові: Чуприна Дмитро Улянович?

Воротюк. Чуприна... Дмитро Улянович?

Легкодух. Знаєте його?

Воротюк. У Вишневій Долині чимало людей з таким прізвищем, цілий куток.

Легкодух. Так. Родом із вашого села. Нині персональний пенсіонер. Учасник Великої Вітчизняної війни. Чудова людина.

Воротюк. Дмитра Уляновича у нас немає.

Легкодух. Дмитро Улянович живе в районі.

Воротюк. Ну, й хай собі живе...

Легкодух. Не в тому справа. На вас, Геннадію Петровичу, вчинено наклеп. Якщо повірити написаному, вас негайно треба знімати з роботи, виключати з партії... А підпис — Чуприна Дмитро Улянович.

Воротюк. Нічого собі чудова людина!

Легкодух. Тут помилки немає. Скрізь перевірила: в райкомі партії, в раді ветеранів, соцзабезі. Всі в одно: людина принципова і вищою мірою порядна.

Воротюк. А самого бачили, розмовляли з ним?

Легкодух. Ні, не вдалося. І приходила до нього додому, і по телефону дзвонила... Ні разу не застала. А завтра... Ви ж знаєте, що завтра?

Воротюк. Середа.

Легкодух. Яка там середа! Засідання бюро райкому. Розглядатиметься ваша персональна справа. Якби ще не ця історія з Дусиною дитиною...

Воротюк. До чого тут Дусина дитина?

Легкодух. У сигналі є натяк, що вона ваша.

Воротюк. Приїхали, товаришу Воротюк! До самої хвірочки! Далі можете не говорити.

Легкодух. Я не вірю жодному написаному слову. Дмитрові Уляновичу я надіслала листа. Просила слізно: коли одержить, щоб негайно прибув до райкому або в народний контроль. Тут щось не те.

Воротюк. Те чи не те, а воно мете й мете. За комір і в душу вже стільки навіяло... Бр-р-р! (*Тисне Легкодух руку*). Дякую за довіру, Дарино Климівно.

З а т е м н е н н я .

Картина сьома

Кабінет секретаря райкому. Нічим особливо не відрізняється від Воротюкового. На стіні — діаграми, карта району. За столом — Денис Романович Ярчук. Переглядає папери. Потім натискає на кнопку. Дзвінок. Входить секретарка.

Ярчук. Там ніхто не чекає?

Секретарка. Голова вишневолодинського колгоспу. Сказала, щоб заходив, а він — чудний такий! — подивився на годинник і каже: «Не маю права. Велено на дванадцятю. Сьогодні, каже, кожна секунда на обліку».

Ярчук. Знає, що каже. Великий реформатор! Хай заходить.

Секретарка виходить. За мить увіходить Воротюк.

Я р ч у к (холодно). Сідай, Воротюк.

В о р о т ю к. Добрий день, Денисе Романовичу. (Сідає). Дякую.

Я р ч у к. Довелося потурбувати. Гадаю, це не виб'є тебе з ритму?

В о р о т ю к. Якщо кожна секунда на обліку, найменша зміна може відбитися на загальному процесі.

Я р ч у к. Хотілося як краще... У твоїх же інтересах.

В о р о т ю к. Прошу, Денисе Романовичу. В своєму ділі робіть як вважаєте за потрібне.

Я р ч у к. Вирішив з тобою побалакати сам на сам... до того, як зберуться члени бюро. Ну, й ознайомити з матеріалом. (Бере зі столу папери, дає Воротюкові). Проглянь. З чим не погодишся — скажеш.

Воротюк починає читати. Ярчук прогулявся туди-сюди по кабінету. Вийшов. За хвилину-дві знову з'явився.

В о р о т ю к. Прочитав, Денисе Романовичу.

Я р ч у к. Ну? Що скажеш?

В о р о т ю к. Нє розумію, звідки про все це зміг довідатися товариш Чуприна?

Я р ч у к. А що тут довідуватись? Весь район знає. Тільки й розмов, що про Воротюка. Знаєш, відколи ця депеша в мене? Місяців два, як не більше.

В о р о т ю к. Чому ж не давали їй ходу?

Я р ч у к. Чекали на товариша Чуприну. Дзвоню до нього, народний контроль посилаю... Як у воду впав. Років на п'ять старший за мене, а все десь вештається, не сидить на місці. Тому й не давав ходу. Зрозумів?

В о р о т ю к. А тепер об'явився?

Я р ч у к. Ні. Понесло його кудись... Можливо, до синів. Вони в нього по всіх світах. Ото як поховав дружину, дому майже не тримається. Вирішили розглядати без нього. Старий знає, що пише. Чи, може, напугав щось?

Воротюк. Може.

Ярчук. Тоді давай по порядку. (Пауза). Хто батько дитини Дусі?

Воротюк. Гурам Цівцивадзе.

Ярчук. Хто-хто?

Воротюк. Один грузин. З демобілізованих. Вже два роки як член вишневололинського колгоспу.

Ярчук. І де ж він?

Воротюк. У Грузії.

Ярчук (здивовано). Стривай-стривай... Член вишневололинського колгоспу — а сам у Грузії. Не в'яжеться щось.

Воротюк. Кажу, що є. Прийшла телеграма: батько в тяжкому стані. Він і поїхав.

Ярчук (веселіше). Ясно. (Пауза). Ну, а в тебе вдома? Все гаразд?

Воротюк. В якому розумінні?

Ярчук. Ну, з дружиною... стосунки... нормальні?

Воротюк. Беріть вище. Більш ніж нормальні. Але ще до недавнього часу ніхто у Вишневій Долині... та що там Вишнева Долина!.. Жодна людина в світі не знала й не здогадувалася, що в мене отут (показує на груди) робилося.

Ярчук. Чого ж не прийшов, не пожалівся? Може, порадив би щось.

Воротюк. Яка там рада? (Тяжко зітхнувши). Сім років, Денисе Романовичу, прожили душа в душу. Не пили, не курили. Про здорове покоління думали. А його нема й нема. Цілих сім років! У моїх ровесників уже до школи бігають, м'яча на колгоспному стадіоні ганяють, а я голий, як бубон. Тиждень можу не їсти, місяць в кіно не ходити... рік до телевізора не заглядати... А без дитини... Даруйте, не для того одружувався.

Ярчук (схвильовано). Так дітей любиш?

Воротюк. Не те слово. Людина живе раз — і не

спізнати батьківства? Ні, Денисе Романовичу... (усміхнувся). Але вже наладилося. Чекаємо.

Я р ч у к. Поздоровляю.

В о р о т ю к. Ні, не треба. Хай уже тоді, як з'явиться.

Я р ч у к. Маєш рацію. (Пауза). Строго між нами, теж люблю. Не можу натішитись. Ох, ці онуки! Кумедні такі і беззахисні. А душі — чисті-чисті, нічого ще не встигло до них налипнути. Ось як доживемо до такого, коли душі дорослих лишатимуться чистими-чистими, як у дітей, ото й буде найвищий ступінь людського розвитку. Пробач старого, забалакався. (Пауза). Ну, а по́сти? Смерть ветерана колгоспного руху... як його? Петра Самійловича?

В о р о т ю к. Ветеранові колгоспного руху було вісімдесят вісім. Хворів іще з громадянської війни. Єдине, що тримало його на світі, — це по́сти. Ніколи нічого не їв зайвого.

Я р ч у к. А релігійні збориська під маркою словослужіння?

В о р о т ю к. Захотіли наші ветерани чогось возвишеного, як говорить перша комсомолка Вишневої Долини Оксана Карпівна. Для душі. Треба — значить, треба. Подумали і впровадили сеанси пізнання істини. Дехто називає це словослужінням.

Я р ч у к. Що за сеанси?

В о р о т ю к. Про те, що відомо й перевідомо, знайшли спосіб розповісти по-новому.

Я р ч у к. Наприклад?

В о р о т ю к. Ну, наприклад, хто не знає, що народ — творець історії? Навіть онуки ваші. А що таке народ? Це ми з вами, люди наші, герої і рядові, видатні і невідомі. Всі щось роблять. Ніхто не сидить без діла. Множать багатства Батьківщини, відстоюють її у боях. От ми перший сеанс присвятили ролі кожного з нас в історії. Кожному ветерану було що згадати:

де воював, що робив. Пройшло дуже цікаво. А після сеансу — концерт. Бах, Чайковський, Лисенко. Після цього де й сили беруться! Цього літа обійшлися без допомоги, а минулого — самі знаєте, що було. Добрі емоції викликає сама урочистість обстановки. Фойє, де відбуваються сеанси, прикрашені знаменитими картинами й портретами наших найбільш заслужених людей. Усі підтягнулися, окрилилися, помолодшали. Буквально Ренесанс якийсь! А до роботи — аж трусяться. Життя поцікавішало. Із міст почали повертатись. Згоджуються на будь-яку роботу.

Я р ч у к. Чув-чув... Народний контроль розказував. Горою за тебе! Вже й не знаю, чи вірити тому контролю? Що про Вишневу Долину не спитай — самі дифірамби. А твоє прізвище просто з язика не сходить. Не знаю, що й думати...

В о р о т ю к. Підказувати не берусь.

Я р ч у к. Воно й не з руки... (Пауза). А доярка Дуся чого ночами провідує?

В о р о т ю к. Було один раз.

Я р ч у к. Один?

В о р о т ю к. Так. Років два тому.

Я р ч у к. З якою метою?

В о р о т ю к. Не знаю. Можливо, через самотність. Одна була, без чоловіка. Мало що може найти на людину темної ночі.

Я р ч у к. Прийшла — і що?

В о р о т ю к. І пішла. Точніше, у вікно вискочила.

Я р ч у к (зазирнув у папірець). І про це написано. До речі, деталь промовиста.

В о р о т ю к. Про що ж вона, на вашу думку, промовляє?

Я р ч у к. Згідно з логікою поведінки доярки, не все тут чисто. За це й доведеться відповідати. У дотриманні окремими колгоспниками постів і в тому, що ти називаєш словослужінням, не бачу нічого недозво-

леного, навпаки — хвалю за ініціативу. Запишемо це і в протоколі. А от за нічні придибенції з молодими доярками... питаємо як належить. (Пауза). Сумніваюсь і в тому, хто справжній батько Дусиної дитини. Чогось же вона з того вікна вискакувала...

Входить секретарка.

Секретарка. Зібралися, Денисе Романовичу.
Ярчук. Хай заходять.

Затемнення.

Обстановка та сама. За столом — Ярчук. В кінці приставного столика навпроти — Воротюк, з похнюпленою головою.

Ярчук. Скажи, Воротюк, спасибі. Могло бути й гірше.

Воротюк (неохоче). Спасибі.

Ярчук. Догану за плечима не носити. Ось дружина народить, перестануть язиками плескати, дівчатка ночами навідуватись — і знімемо.

Воротюк. Або запишете ще одну.

Ярчук. За віщо?

Воротюк. Діти ж не перестануть народжуватись, і не в кожній буде батько.

Ярчук. Таке життя. А ти тут до чого?

Воротюк. А до чого я, коли Дуся вночі навідалась?

Ярчук. І в хаті було темно? І у вікно вискочила?

Воротюк. Так. Було темно. І вискочила. Але звідки це відомо персональному пенсіонеру Чуприні?

Ярчук. Твоє життя, Воротюк, на видноті. Нічого не приховаєш, хоч би й хотів. Ось товариш Чуприна застерігає тебе від ризикованих кроків, аморальності. Власним прізвисьмом підписався. А цій людині я вірю. Разом до Берліна дійшли. До того ж народному контролю нічого не вдалося спростувати.

Секретарка. Денисе Романовичу, товаришка Легкодух! З якимось чоловіком.

Ярчук. Запрошуй. (До Воротюка). От всюдисуща! Варто згадати — і тут як тут.

Заходять Дарина Климівна Легкодух і Невідомий. На піджаці останнього — кілька рядів орденських планок.

Легкодух (вся аж світиться). Здрастуйте, Денисе Романовичу. (Відрекомендовує). Дмитро Улянович Чуприна. А тепер, Денисе Романовичу, скажіть: є на світі бог чи немає?

Ярчук. А що з цього приводу думає народний контроль? (Встає, простягає Чуприні руку). Вітаю, друже. Де ж ти був запропастився?

Легкодух (про своє). Є, Денисе Романовичу. У вигляді найвищої справедливості.

Ярчук. Справедливість є справедливість. Ні найвища, ні найменша. (До Чуприни). Чи, може, не так, Дмитре Уляновичу?

Легкодух. Дмитро Улянович нічого не писав і не думав писати.

Ярчук. Сідайте. (До Чуприни). Як не писав?

Легкодух. Дмитро Улянович зовсім не чує. Ускладнення після грипу. А розмовляти — розмовляє.

Ярчук (вражений). Коли це з тобою стряслося? Біда за бідою! То дружину поховав, то на тобі — оглух. (Дістає папір, щось пише).

Легкодух. Живе сам. Не чує, коли в двері стукають, не чує, коли телефон дзвонить... Хтось скористався його неконтактністю і підписав під наклепом його ім'я. Ніяка, мовляв, не анонімка. Кому спаде на думку перевіряти? А якби й спало, спробуй ввійти в контакт з людиною, яка глуха і вдома майже не буває?

Ярчук дає Чуприні записку разом з наклепницьким листом. Той узяв, читає, на листі затримується.

Видно, зацікавився змістом.

Я р ч у к (*До Легкодух*). Напишіть йому, що це не роман і не поема. Хай скаже тільки: він писав чи не він.

Легкодух пише. Дає прочитати Чуприні. Той рішуче мотає головою.

Ч у п р и н а. Як могли таке подумати? Відколи живу, ніколи й ні на кого не писав. (*Пауза*). А читається з цікавістю. В одній людини стільки жінок! Хто він, мусульманин?

Я р ч у к. Насамперед нас цікавить, хто автор цього доносу.

Ч у п р и н а. Даруйте, нічого не чую.

Я р ч у к (*до Легкодух*). Напишіть Дмитрові Уляновичу, про що мова.

Легкодух бере на столі папір, ручку; пише, дає Чуприні.

Ч у п р и н а (*прочитавши*). Вимагаю покарати негідника. Використати мое чесне ім'я з підлою метою... В тюрму таких!

Я р ч у к. Знайдемо й покараємо. Внукам і правнукам закаже! (*До Легкодух і Чуприни*). Дякую, Дарино Климівно. Хвалю за наполегливість. А я було повірив. (*До Воротюка*). Пробач, Геннадію Петровичу. (*Прощається за руку з Легкодух і Чуприною. До Воротюка*). Затримайся на хвилинку. (*Підходить до Воротюка, кладе руку на його плече*). Так от, Геннадію Петровичу, повертайся додому і скликай загальні збори. Сам приїду. Будемо обирати нового голову. Як гадаєш, Лебідь справиться?

В о р о т ю к. Даруйте, але я не розумію.

Я р ч у к. Зрозумієш, як очолиш аграрно-промис-

лове об'єднання. Якраз по тобі шапка. Та й під боком у мене будеш, не дуже розгуляєшся... (Сміється).

Воротюк. А хто заступник?

Ярчук. Кому працювати, тому й добирати.

Воротюк. Ні, Денисе Романовичу. Вистачає роботи і в Вишневій Долині. Багато планів задумано.

Ярчук. Не поспішай відмовлятись. Подумай.

Воротюк. Вважайте, подумав.

Ярчук (по довгій паузі). Що ж... Не наполягаю, Воротюк. І знаєш, чому?

Воротюк. Не вгадько.

Ярчук. Бо найвища на землі посада — хлібороб. (Прощається).

Епілог

Обстановка першої картини. До кабінету поспішають Лебідь, Полив'яний, Злопам'ятний, Оксана Карпівна, Євгенія Юхимівна, Дуся, Люся та інші. Вигляд у всіх стурбований.

Оксана Карпівна. Допіру бачила: сюди за-вернув...

Дуся (обнишпоривши очима кутки). Де ж він подівся?

Злопам'ятний. Може, людині кудись треба...

Полив'яний. Увага, товариші! (Обводить усіх поглядом). Хто сказав, що закриватимуть? Не може такого бути. Це провокація. Кому наш музей заважає? Нарешті — він на громадських засадах.

Оксана Карпівна. А ми ж тоді як? Без повишеного?

Люся. Сама чула. Від отого, що в темних окулярах. Побачив мадонн і скривився.

Злопам'ятний. А може, то з похмілля?

Полив'яний. Вже більше сюди не поткнеться, ні в окулярах, ні без окулярів. Дзвонив Геннадій Пет-

рович: викрили пройдисвіта. Судитимуть, сказав, як наклепника й оковамилювача.

Д у с я. Так йому й треба! Намовляв мене проти Геннадія Петровича, хотів приписати йому мого Йвасика.

З'являється В о р о т ю к. З плащем на руці. Простоволосий.

В о р о т ю к. Варто десь відлучитись, як ви цілими юрбами... (До Лебедя). Що трапилось, Степане Герасимовичу?

Л ю с я. Це правда, що наш музей закриватимуть?

О к с а н а К а р п і в н а. Кому яке діло до нашого словослужіння?

З ло п а м' я т н и й. А троїстих музик не розпустять?

Л ю с я. Будемо скаржитись. В столицю поїдемо.

Вбігає М у с я. В очах — веселі іскорки.

В о р о т ю к. Де ви це взяли? Ніхто нічого не розпускає. Сам перший похвалив... І за музей, і за художню самодіяльність. (До Мусі). А в тебе що? Чого сіяєш, як нова копійка?

М у с я. Дійшла черга й до Музи Софронівни...

В о р о т ю к (неуважно). Черга? За чим?

М у с я. Не встигли й «Швидку» викликати. Поздоровляю, Геннадію Петровичу!

В о р о т ю к (з полегшенням). Х-ху, налякала... Хто ж?

М у с я. Два музиканти.

В о р о т ю к (радісно). Аж два? Оце здорово!

З ло п а м' я т н и й. Кому музиканти, а кому захисники Батьківщини. Буде з ким паради проводити: «Раз-два, праве плече вперед! Кругом!»

О к с а н а К а р п і в н а. Тільки ж очі розплющили і вже «кругом»? Ти, Якове, мабуть, і спиш із рушницею?

Злопам'ятний. Без рушниці — ні миру, ні пашниці. Спасибі, Геннадію Петровичу, що турбуєшся не тільки про наше безсмертя, а й про своє власне. Так воно певніше. Батькові двох музикантів — ура!

Піднімають Воротюка на руки, підкидають угору.

Завіса.

ЗМІСТ

Вірогідність підтверджую

Сльоза	5
Поїздка у Бояни	9
Біль	19
Поцілунок	24
Невиконаний наказ	31
Дубові дрова	37
Одчайдух	42
Золотовесільник	48
Хліб	53
Хвостатий вундеркінд	56
Місяць без Мар'яни	61
Нічний гість	71
Ненаписане оповідання	76
Кирильцьо	82
Ще недавно...	94
...і колись	95
Магія слова	97
Солдатський коментар	99
Голос із-за Ла-Маншу	101
Письменник — життя — редактор	106
Пора захоплюючих перспектив	120
Диво людське	127

Зблизька і здалека

Посеред бурі	133
Співець побратимства	136
Заохочений Іваном Кочергою	141
У корінь заглиблений	145
Він був нашим автором	152
«Невистачає людини»	159
Надмужність	167
Співець квітучих берегів	171

Його перші кроки	175
Неперейдене поле	181

Різнодення

Із записних книжок	189
День за днем	210

Комедії

Кохання і чорногузи	236
Пізнання істини	295

Александр Николаевич Пидсуха

Познання істини

Рассказы, новеллы,
невыдуманные истории,
воспоминания,
эссе, страницы записных книжек,
комедии

Киев, «Радянський письменник», 1987

(На украинском языке)

Редактор В. О. Лігостов
Художник О. О. Стеценко
Художній редактор Ю. В. Бойченко
Технічний редактор Л. М. Бобир
Коректор В. А. Зеленська

Інформ. бланк № 26612

Здано на виробництво 09.06.87. Підписано до друку 28.09.87.
БФ 22457. Формат 70×100¹/₃₂. Папір друкарський № 2. Гарнітура
академічна. Високий друк. 14,3 ум.-друк. арк., 14,46 ум. фарб.-
відб., 14,62 обл.-вид. арк. Тираж 9 000 пр. Зам. 1030. Ціна в оп-
раві 1 крб. 10 к.

Видавництво «Радянський письменник»,
252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.

Одеська книжкова фабрика,
270008, Одеса-8, вул. Держинського, 24.

Підсуха О. М.

П32 Пізнання істини: Оповідання, новели, невигадані історії, спогади, есе, сторінки записних книжок, комедії. — К.: Рад. письменник, 1987. — 350 с.

Нова книжка відомого українського радянського письменника відзначається багатством жанрів, тематичною різноманітністю, безпосередністю викладу. Не можуть не схвилювати читача прозові твори О. Підсухи, написані на гарячому, вихопленому з самого виру життя матеріалі, спогади про видатних письменників, що відійшли від нас.— О. Довженка, Л. Смілянського, В. Мисика, І. Виргана, В. Земляка, В. Близнеця.

У комедіях «Кохання й чорногузи» та «Пізнання істини» порушуються актуальні проблеми сучасного села.

П 4702590200-161
М223(04)-87 — КУ-№ 8-288-1988

84Ук7

